

ศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย
A STUDY OF THE ABHIDHAMMA CHANTING IN THE ROYAL REMAINS
CEREMONIES OF THAI LATE KINGS

พระมหาโยธิน โชติธมฺโม (พลดงนอก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย

พระมหาโยธิน โชติธมโม (พลดงนอก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of the Abhidhamma Chanting in the Royal Remains
Ceremonies of Thai Late Kings

Phramaha Yothin Jotidhammo (Phondongnok)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชรัตน์มณี, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ นักการเรียน)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.
รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

ประธานกรรมการ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาโยธิน โชติธรมโม)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย
ผู้วิจัย	: พระมหาโยธิน โชติธมโม (พลดงนอก)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธานุสา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร. ป.ธ.๗, พธ.บ. (บาลี-สันสกฤต), ศศ.บ. (ไทยคดีศึกษา), ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), M.Phil. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
	: รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (ประชากรศึกษา), พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย ๒) เพื่อศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย ๓) เพื่อศึกษาคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยด้วยขั้นตอนดังนี้ คือ ศึกษาจากคัมภีร์พระพุทธานุสา พระไตรปิฎก รวมถึงหนังสือ เอกสารงานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งศึกษาจากการมีส่วนร่วมและประสบการณ์จากการสวดพระอภิธรรม เป็นต้น ผลจากการวิจัยพบว่า

มูลเหตุการแสดงพระอภิธรรมเกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้านำเอาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์มาแสดงโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนรูปแบบการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทยปัจจุบันมีอยู่ ๒ แบบ ได้แก่ ๑) แบบทั่วไป หมายถึง แบบที่ใช้สวดในงานบำเพ็ญกุศลศพเพื่ออุทิศให้แก่บุคคลธรรมดา ๒) แบบทำนองหลวง หมายถึง แบบที่ใช้สวดเฉพาะในงานพระราชพิธี คือ พิธีพระบรมศพ และพิธีศพที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์

พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทยตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา และพบว่ามีการสวดอยู่ ๔ ทำนอง ได้แก่ ทำนองกะ ทำนองเลื่อน ทำนองลากซุง และทำนองสรภัญญะ

คุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ คุณค่าในฐานะเป็นแบบอย่างที่ดีต่อพุทธศาสนิกชนในการจัดพิธีศพ และคุณค่าด้านการมีส่วนร่วม

Thesis Title : A Study of the Abhidhamma Chanting in the Royal Remains Ceremonies of Thai Late Kings

Researcher : Phramaha Yothin Jotidhammo (Phondongnhok)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Surasak Paccantaseno
Pali VII, B.A. (Pali-Sanskrit), B.A. (Thai Studies), M.A. (Buddhist Studies),
M.Phil. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Assoc. Prof. Dr.Wate Bunnakornkul
Pali IX, B.A. (Philosophy), M.A. (Population Education),
Ph.D. (Pali Buddhist Studies)

Date of Graduation : February 20, 2018

Abstract

This thesis has three objectives which are 1) to study the history and the format of the funeral chanting ritual in the Thai society, 2) to study the funeral chanting ceremony for the Royal Remains of the Great Kings of Thailand, and 3) to study the values and benefits that might obtain from participating in the funeral chanting ceremony of the late His Majesty King BhumibolAdulyadej. This research was conducted by means of the documentary qualitative research. The researcher designed the research methodology by following these steps i.e. to study from the scriptures in Buddhism, Tripitaka, including documents, researches, and relevant articles. Moreover, the researcher also studied from the participation and experience in the funeral chanting rituals. The results of this research were:

The cause in delivering the Abhidhamma sermon occurred from the event that the Buddha brought The Seven Books of The AbhidhammaPitaka to kindly teach his mother in the second heavenly abode, Tavatimsa. However, the format of the funeral chanting ritual in the Thai society currently consisted of 2 forms which were 1) General Format means the format that is being used in the ritual as to perform religious practices for making merits to general people and 2) Royal Rhythm format means the format that is being used especially in the royal ceremony which are the royal funeral ceremony and the funeral related to the royal family only.

For the funeral chanting ceremony for the Royal Remains of the Great Kings of Thailand, according to the historical evidence, it appeared that it was considered to be a traditional practice since Ayutthaya Kingdom period. Moreover,

it was found that there were 4 rhythms in chanting which were Ga Rhythm, Luen Rhythm, Lak Sung Rhythm, and Sorapanya Rhythm, which all of these has been called as the Royal Rhythm.

For the values and benefits that might obtain from participating in the funeral chanting ceremony of the late His Majesty King Bhumibol Adulyadej consisted of 2 features which were value as norm of Buddhists on Management of Funeral Ceremony and value as participation the Funeral ceremony.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมมหาเถระ) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา เพื่อเปิดโอกาสทางการศึกษา อันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

กราบขอบพระคุณ พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาโกมล กมลโร รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส และ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภา รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

กราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปัญญา) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดี ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณ พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร. ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างสูง และขออนุโมทนาขอบคุณ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยดูแลเอาใจใส่ ให้ความช่วยเหลือ แนะนำ ด้วยดีมาโดยตลอด

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะผู้บริหาร เจ้าหน้าที่บัณฑิตศึกษา และเจ้าหน้าที่ห้องสมุด ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ตลอดจนถึงสภธรรมิกทุกท่าน ที่คอยช่วยเหลือให้คำปรึกษาในการค้นคว้าข้อมูลการวิจัย ด้วยดีตลอดมา

กราบขอบพระคุณ พระศรีรัตนโมลี (สมคิด สุรเตโช, ป.ธ.๙) และขออนุโมทนาขอบคุณญาติโยม ที่ให้ความอุปถัมภ์ในการศึกษาเล่าเรียน ประโยชน์คุณงามความดีที่เกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา และขอตั้งจิตอธิษฐานส่งความปรารถนาดีต่อผู้ที่ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง สังคม และเพื่อเป็นปัจจัยในการรักษาสืบทอดพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป สุดท้ายขอให้ท่านทั้งหลายจงมีความสุขตามอัธยาศัยของตน ๆ ด้วยเทอญ

พระมหาโยธิน โชติธมฺโม (พลดงนอก)

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย	๙
๒.๑ ประวัติความเป็นมาแห่งการสวดพระอภิธรรม	๙
๒.๒ โครงสร้างและสาระสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก	๑๓
๒.๓ ความเป็นมาเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย	๑๘
๒.๓.๑ รูปแบบการจัดพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยสมัยปัจจุบัน	๒๓
๒.๔ ความเป็นมาของการสวดในทางพระพุทธศาสนา	๒๘
๒.๔.๑ ความเป็นมาของทำนองการสวดทางพระพุทธศาสนา	๓๓
๒.๕ การสวดทางพระพุทธศาสนาในพิธีศพของสังคมไทย	๓๔
๒.๕.๑ การสวดพระอภิธรรม	๓๔
๒.๕.๒ จุดมุ่งหมายของการสวดพระอภิธรรม	๓๖
๒.๖ สรุปท้ายบท	๓๘
บทที่ ๓ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย	๓๙
๓.๑. พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย	๓๙
๓.๑.๑ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมสมัยอยุธยา	๔๐
๓.๑.๒ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมสมัยธนบุรี	๔๓

๓.๑.๓ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมสมัยรัตนโกสินทร์	๔๓
๓.๒ ประวัติความเป็นมาของพระพิธีธรรม	๔๘
๓.๒.๑ คุณสมบัติพระพิธีธรรม	๔๙
๓.๓ บทคำสวดและทำนองการสวด	๕๑
๓.๔ สรุปท้ายบท	๕๙
บทที่ ๔ คุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรม พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร	๖๐
๔.๑ คุณค่าในฐานะเป็นแบบอย่างที่ดีต่อพุทธศาสนิกชนในการจัดพิธีศพ	๖๐
๔.๒ คุณค่าด้านการมีส่วนร่วม	๖๓
๔.๒.๑ คุณค่าด้านปัจเจกบุคคล	๖๔
๔.๒.๒ คุณค่าด้านสังคม	๖๘
๔.๒.๓ คุณค่าด้านศาสนา	๗๔
๔.๓ สรุปท้ายบท	๗๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๗
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๗๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๓
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๘๓
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อทำการวิจัยครั้งต่อไป	๘๓
บรรณานุกรม	๘๔
ประวัติผู้วิจัย	๘๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ การอ้างอิงใช้ระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่าง เช่น ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ชื่อ ๓๒๒ หน้า ๓๑๓. เป็นต้น

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตค.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.สง.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ธ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา	(ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ปุ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
๓๗	อภิ.ก.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
๓๘	อภิ.ย.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ยมก	(ภาษาไทย)
๔๐	อภิ.ป.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปญฺฐาน	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๒ และพระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๒ การอ้างอิงใช้ระบุ ชื่อ/หน้า เช่น อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๘. หมายถึง อภิธรรมปิฎก ปญจปรกณอรรถกถา ชื่อ ๑ หน้า ๒๓๘ และ ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๗/๑๙๐. หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา ชื่อ ๗ หน้า ๑๙๐ เป็นต้น

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ

อภิ.ปณจ.อ. (บาลี)

ชื่อคัมภีร์

= อภิธมปิฎก ปณจปกรณ์อรรถกถา

ภาษา

(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ

ขุ.ขุ.อ. (ไทย)

ชื่อคัมภีร์

= ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา

ภาษา

(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วัฒนธรรมไทยส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับงานศพ ซึ่งถูกร้อยรัดไว้ด้วยความเชื่อและคตินิยมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพราะเหตุว่าความตายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต การประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความตายที่เรียกว่า การปลงศพ^๑ จึงเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งในสังคมของมนุษย์ ซึ่งในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวนั้น นอกจากเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อด้านปรัชญาและศาสนาแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์ที่ได้บ่งบอกถึงควมมีวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมได้อย่างชัดเจนอีกด้วย ทุกชนชาติศาสนา ล้วนมีพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ พิธีศพไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ หากแต่เป็นสิ่งที่เกิดจากคำสอน มุมมอง หรือทัศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตายที่สังคมหนึ่ง ๆ ยึดถือ เป้าหมายของการทำพิธีศพ ก็มีใช้เพื่อผู้ตายเท่านั้น ตรงกันข้ามส่วนใหญ่อีกก็เพื่อเอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง

สำหรับการประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยการปลงศพในสังคมไทยนั้น ซึ่งนับได้ว่า มีพัฒนาการมาเป็นเวลายาวนาน ซึ่งได้รับการพัฒนารูปแบบขั้นต้นตอนให้มีความละเอียดและซับซ้อนขึ้น ตามความเจริญของวัฒนธรรมและบริบททางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่สังคมไทย เมื่อกาลเวลาได้ล่วงเลยผ่านไป วัฒนธรรมและรูปแบบของการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับงานศพ ทำให้คนไทยได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องถึงที่มา คือ หลักธรรมและความเชื่อที่เชื่อมโยงกับคำสอนในทางพระพุทธศาสนา การขาดความรู้ที่ถูกต้องนำไปสู่การปฏิบัติชนิดที่ทำตามกันสักแต่ว่าพอเป็นพิธีเท่านั้น

ปัจจุบันรูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับงานศพของสังคมไทยนั้น มีขั้นตอนบางอย่าง ที่สูญหายไป เช่น ถูกยกเลิกไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมบ้าง เป็นไปตามความประสงค์ของเจ้าภาพบ้าง หนึ่งคนไทยหรือแม้กระทั่งพระภิกษุบางรูปก็ดี ไม่ได้เรียนภาษาบาลีพอที่จะเข้าใจในถ้อยคำที่ใช้สวด รวมไปถึงความไม่เข้าใจในแง่ของการจัดงานและวัตถุประสงค์การเข้าร่วมพิธีกรรม พร้อมทั้งคุณค่าและประโยชน์ที่ตนพึงจะได้รับจากการเข้าร่วมพิธีกรรมงานศพ ยิ่งเป็นงานศพของผู้มีฐานันดรศักดิ์ ที่สุดก็คือพระมหากษัตริย์ น้อยคนที่จะมีโอกาสได้เห็นและเข้าร่วมพิธีอันศักดิ์สิทธิ์นี้ แม้หลายท่านจะมีโอกาสดูผ่านทางโทรทัศน์ ดูตามภาพข่าว ตามหนังสือพิมพ์ หรือผ่านสื่อต่าง ๆ แต่หากนึกถึงคุณค่าทางจิตใจนั้นก็คงจะไม่เท่ากับการได้เข้าร่วมพิธีกรรมจริง ๆ ยิ่งเป็นสมัยโบราณด้วยแล้วยิ่งไม่มีโอกาสได้พบเห็นเลย เพราะไม่มีสื่อที่ทันสมัยเหมือนยุคปัจจุบันนี้ จะมีก็แต่การบอกเล่าต่อกันมา และการบันทึกไว้ในรูปแบบต่าง ๆ เท่านั้น

^๑ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, **ความรู้และคตินิยมในการบำเพ็ญกุศลงานศพ**, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), เกริ่นนำ.

ตามหลักขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีที่เกิดขึ้น จำต้องมีเหตุผล และถือกันว่า มีคุณประโยชน์แก่ส่วนรวม ตามความคิดเห็นและความเชื่อถือของคนสมัยนั้นและสังคมนั้น ครั้นต่อมา ความคิดเห็นของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ตามความเจริญก้าวหน้าของกาลสมัย จารีตประเพณีใด ที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัย ก็จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เกิดคุณประโยชน์สูงสุด แก่ส่วนรวม ประเพณีงานศพมีความหมายลึกซึ้งในทางนามธรรม และอิงอยู่กับหลักธรรมคำสอน ในพระพุทธศาสนา เป็นการดำเนินตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ประเพณีการปฏิบัติหลายอย่างไม่มี บันทึกเอกสารที่แน่ชัด ได้แต่ทำตามกันมา เมื่อคลาดเคลื่อนเลือนราง ไม่มีหลักฐานให้ตรวจสอบ ทำให้ ชำระสะสางได้ยาก ว่าเดิมนั้นทำอย่างไร เพื่อจุดมุ่งหมายอะไร ฉะนั้น สิ่งที่ควรพิจารณา คือการเอา หลักใหญ่มาตั้งเป็นเกณฑ์ คือ ให้การกระทำเป็นการส่งเสริมกุศลธรรม

ธรรมเนียมพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมศพในสังคมไทยนี้ เมื่อมีผู้ถึงแก่มรณกรรม พุทธศาสนิกชนก็จะมีการบำเพ็ญกุศลไปตามประเพณีตามและความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งหัวใจหลัก ของการบำเพ็ญกุศลก็คือการสวดพระอภิธรรม โดยมีการบำเพ็ญไปตามจารีตประเพณีที่ยึดถือและ ปฏิบัติมาแต่ครั้งโบราณ ซึ่งคนในท้องถิ่นนั้น ๆ จะทราบรายละเอียดในการจัดพิธีกรรมงานศพนั้น เป็นอย่างดี แต่ถ้าหากเป็นพระราชพิธี และพิธีพระบรมศพนั้น ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญในการถวาย พระเกียรติยศ เพราะเป็นพิธีสุดท้ายที่ผู้อยู่เบื้องหลังจะสามารถถวายความจงรักภักดีได้อย่าง สมพระเกียรติ จึงต้องมีขั้นตอนและธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นแบบแผนเด่นชัด ซึ่งการปฏิบัติตามขั้นตอน ในการพระราชพิธีและพิธีพระบรมศพ ล้วนแต่มีความหมายและมีความสำคัญ อันสะท้อนให้เห็นถึงคติ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์แห่งสถาบันกษัตริย์ ที่เป็นรากฐานการปกครองของไทยในยุคจารีต แม้เมื่อรูปแบบการปกครองบ้านเมือง แต่วิธีการปฏิบัติตามธรรมเนียมยังคงสืบเนื่องหลายประการ จะเห็นได้จากในรัชกาลปัจจุบัน ปรากฏการจัดงานพระราชพิธีพระบรมศพ และพระบรมวงศานุวงศ์ ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และการออกพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวงอยู่หลายคราว ซึ่งมีธรรมเนียม การปฏิบัติตามแบบโบราณราชประเพณี เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติยศแด่บูรพมหากษัตริย์ และ พระบรมวงศานุวงศ์ ผู้เสด็จล่วงลับอย่างสูงสุด แต่ถึงกระนั้นธรรมเนียมพระราชพิธีพระบรมศพและ พระศพเจ้านาย จำนวนมากก็ล้วนมีการเปลี่ยนแปลง แก้ไข หรือลดทอนขั้นตอนลงเพื่อความเหมาะสม ของบ้านเมืองแต่ละยุคสมัย โดยที่ขั้นตอนในพระราชพิธี และพิธีดังกล่าว ล้วนมีความน่าสนใจ อันสามารถสะท้อนถึงคติความเชื่อ และการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนของ บ้านเมือง ธรรมเนียมการสวดพระอภิธรรมก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการสวด และมีการพัฒนาออกไปมาก เช่นกัน

ด้วยเหตุที่พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมมีความสำคัญในพิธีศพ ผู้วิจัยจึงไม่เพียงมุ่งศึกษา ประวัติและรูปแบบการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทยเท่านั้น แต่ยังมุ่งศึกษาถึงพิธีกรรมการสวด พระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา ถึง สมัยรัตนโกสินทร์ และ ต้องการศึกษาลักษณะทำนองของการสวดพระอภิธรรมทำนองหลวง บทคำสวด และประเด็นที่สำคัญ ก็เพื่อศึกษาคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับ จากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทย
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับในจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย มีความเป็นมาอย่างไร และการสวดมีอยู่กี่แบบ
- ๑.๓.๒ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทยมีประวัติความเป็นมาอย่างไรบ้าง
- ๑.๓.๓ คุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มีอะไรบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้านเนื้อหา ศึกษาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก ทั้งในส่วนที่เป็นพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม รวมถึงหนังสือ เอกสาร งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง และการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เพื่อเป็นขอบเขตในการศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย

- การสวด** หมายถึง ท่อง, ว่า, กล่าวเป็นทำนอง
- บูรพมหากษัตริย์ไทย** หมายถึง อดีตพระมหากษัตริย์ไทยสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์
- พระอภิธรรม** หมายถึง หลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ คือ ๑. สังคณี ๒. วิภังค์ ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคคลบัญญัติ ๕. กถาวัตถุ ๖. ยมก ๗. ปฎิฐาน
- พระบรมศพ** หมายถึง ศพที่ใช้กับพระมหากษัตริย์
- พิธีกรรม** หมายถึง การบูชา, แบบอย่างหรือแบบแผนต่าง ๆ ที่ใช้ปฏิบัติในศาสนา, งานที่จัดขึ้นตามลัทธิความเชื่อถือตามธรรมเนียมประเพณี

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เรื่องศึกษาการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพบูรพกษัตริย์ไทย มีเรื่องที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

กรมการศาสนา อธิบายไว้ว่า การสวดพระอภิธรรมนั้นเป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถือเป็นธรรมเนียมหรือประเพณีที่พระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนใช้เป็นพิธีบำเพ็ญกุศลที่เกี่ยวข้องกับศพหรือผู้ตาย ซึ่งเจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์ จำนวน ๔ รูป ไปสวดยังสถานที่ตั้งศพผู้ตาย โดยมากจะเป็นเวลาช่วงค่ำ ๆ หรือตอนกลางคืนตามที่เจ้าภาพสะดวก (หากเป็นพระศพ ของเจ้านายจะจัดให้มีการสวดทั้งกลางวันและกลางคืนตามจำนวนวันที่กำหนด) พระสงฆ์ที่นิมนต์สวดถ้าเป็นศพของผู้ตายที่เป็นสามัญชนก็จะนิมนต์พระสงฆ์ทั่วไปจำนวน ๔ รูป มาสวด แต่ถ้าเป็นศพของบุคคล หรือข้าราชการผู้ใหญ่ ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนพระศพของเจ้านาย ทางสำนักพระราชวัง จะมีหมายรับสั่งให้กรมการศาสนาวางฎีกานิมนต์พระพิธีธรรม^๒

เกรียงไกร เกิดศิริ ได้อธิบายว่า เพราะมนุษย์ยังมีสำนึกในเองความผูกพัน การการจาไปของผู้วายชนม์ จึงสร้างความเศร้าโศกอย่างหาที่เปรียบมิได้ ต่อบรรดาครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ตลอดจนผู้ที่มีประสบการณ์ต่าง ๆ ร่วมกับผู้วายชนม์เมื่อครั้งยังมีลมหายใจอยู่ เพราะฉะนั้นในทุก ๆ วัฒนธรรม จึงมีธรรมเนียมการปลงศพ ที่ถูกจัดขึ้นอย่างซับซ้อน และเต็มไปด้วยความหมายที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้ความสำคัญ และระลึกถึงผู้วายชนม์ที่ได้ถอดดวงจิตออกเดินทาง ผากร่างกายไว้วิญญาณไว้เบื้องหลัง แสดงให้เห็นถึงพลังที่สำคัญที่ครอบทับจิตใจมนุษย์ก็คือ “ความรักและความผูกพัน” ของผู้ยังดำรงอยู่เบื้องหลังอันมีต่อชีวิตอันเป็นที่รักได้จากไปผ่านการจัดพิธีกรรมทรงพลังในการส่งบุคคลอันเป็นที่รักให้เดินทางไปสู่ภพภูมิใหม่^๓

นนทพร อยู่มั่งมี ได้อธิบายว่า ในอดีตนั้นธรรมเนียมราชสำนักหลายประการเป็นสิ่งที่ราษฎรยากจะทราบได้ เพราะล้วนแต่เกิดขึ้นในเขตกำแพงพระบรมมหาราชวัง อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เฉพาะแต่องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนองค์สมมติเทพ วิถีปฏิบัติของราชสำนักจึงมีความลับซับซ้อนเพื่อให้สมพระเกียรติยศ แม้จะเสด็จพระราชดำเนินออกจากเขตพระบรมมหาราชวังราษฎรก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะชมพระบารมีและกระบวนพระราชพิธี เพราะจะเป็นการละเมิดทิพยภาวะแห่งองค์สมมติเทพได้ พระราชพิธีและพิธีพระบรมศพเจ้านายนับว่าเป็นพระราชพิธี และพิธีสำคัญในการถวายพระเกียรติยศแก่เจ้านาย ดังนั้นจึงต้องมีขั้นตอนและธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นแบบแผนเด่นชัดโดยการปฏิบัติตามขั้นตอนต่าง ๆ ล้วนแต่มีความหมาย และมีความสำคัญอันสะท้อนถึงคติความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์แห่งสถาบันกษัตริย์^๔

^๒ กรมการศาสนา, พระพิธีธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๕.

^๓ เกรียงไกร เกิดศิริ, งานพระเมรุมาศ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๖๐), คำนำ.

^๔ นนทพร อยู่มั่งมี, ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๖๐), คำนำ.

พระครูกล्यानสิทธิวัฒน์ ได้อธิบายว่า การจัดพิธีศพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีพิธีจัดกันไปตามสถานภาพ ยศ ตำแหน่ง และความเชื่อของแต่ละสังคม นอกจากนี้ยังแตกต่างกันไปตามสถานภาพเป็นตัวกำหนด จากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาการจัดพิธีศพของบุคคลทั่วไปนั้นเป็นกิจกรรมที่สำคัญยิ่ง โดยเฉพาะบุคคลผู้อยู่ในสถานภาพสังคมระดับสูง โดยที่สุดคือพระมหากษัตริย์ จะจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ และมีระบบระเบียบ มีเครื่องประกอบพิธีจำนวนมาก มีการบรรเลงดนตรีชนิดต่าง ๆ และมีพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาสวดเป็นภาษาบาลี มีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมซึ่งเรียกว่า บทพระอภิธรรม มีทำนองการสวดคล้ายกับการร้องเพลง ถือว่าเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไป จึงนับได้ว่า “พิธีนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเป็นทำนองในงานศพนั้นมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา”^๕

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ ได้อธิบายไว้ว่า ชาตไทยเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรือง มีประเพณีและวัฒนธรรมแสดงความเป็นชาติมาแต่โบราณกาล จนตราบเท่าทุกวันนี้ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ได้ถูกสั่งสอน เลียนแบบ และถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ในวรรณคดีของไทยหลายเรื่อง ประเพณีและพิธีกรรมเหล่านั้นมีมากมาย ซึ่งล้วนแล้วสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทยในสมัยต่าง ๆ กันมาโดยลำดับ ไม่ว่าจะเป็นประเพณีหรือพิธีกรรม เช่น ประเพณีการเกิด ประเพณีการตาย แม้กระทั่งพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลง ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ได้ถูกดัดแปลงให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ ดังนั้น ประเพณีและพิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเป็นชาติยิ่งใหญ่ที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^๖

สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้อธิบายว่า ประเพณีการจัดงานปลงศพผู้เสียชีวิตในสังคมไทย ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยหลักศาสนาดังคติความเชื่อตั้งปรากฏเป็นหลักฐาน ทั้งทางโบราณคดี หลักฐานเอกสารโบราณและภาพถ่ายทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการจัดงานศพของหลวงเมื่อพระมหากษัตริย์ พระราชินี เสด็จสวรรคต หรือพระบรมวงศานุวงศ์สิ้นพระชนม์ การถวายพระเพลิงพระบรมศพ หรือการพระราชเพลิงพระศพ ก็จะต้องจัดอย่างสมพระเกียรติสูงสุดทั้งในด้านการก่อสร้างพระเมรุมาศ เครื่องประกอบเกียรติยศต่าง ๆ และธรรมเนียมการปฏิบัติ จะต้องยึดตามแบบโบราณราชประเพณี เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โบราณราชประเพณีในการจัดงานพิธีพระบรมศพและพระศพของสังคมไทย ตลอดจนวิวัฒนาการที่เปลี่ยนไปตามความเหมาะสมและกาลสมัย ซึ่งสาระที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงขนบธรรมเนียมประเพณีอันสะท้อนถึงความเจริญก้าวหน้าของชาติบ้านเมือง ในแต่ละรัชกาล^๗

^๕ พระครูกล्यानสิทธิวัฒน์, **พระพิธีธรรม การสวดทำนองหลวง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๗.

^๖ สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖), ความนำ.

^๗ สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, **สมุดภาพจดหมายเหตุงานพระเมรุมาศและงานพระเมรุในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๖๐), คำนำ.

เดชา ศรีคงเมือง ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ทำนองสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง” พบว่า การวิจัยเชิงวิเคราะห์ทางดนตรีนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจบริบท และลักษณะเฉพาะทางดนตรีของทำนองสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวงตามวิธีวิทยาทางดนตรีวิทย์ และมนุษยดนตรีวิทยา การสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวงเป็นพุทธศาสนาพิธี เพื่อเชิดชูเกียรติแก่ผู้มีคุณูปการต่อชาติและพระมหากษัตริย์ โดยมี “พระพิธีธรรม” เดิมเรียกว่า “พระคู่สวด” เป็นผู้สวดด้วยทำนองเฉพาะที่เรียกว่า “กะ” ทำนองสวดที่ทำกรวิจัยนี้นับเป็นดนตรีพิธีกรรมชนิดชั้นรับรองอันหนึ่งในสังคมไทยซึ่งได้แสดงองค์ประกอบ และความสัมพันธ์ระหว่างคำกับทำนองในเชิงคีตศิลป์ที่น่าสนใจ สวดไทยในระดับมหภาค จึงเป็นประเด็นที่ต้องทำให้เกิดความชัดเจนในทุกมิติการศึกษา เกี่ยวกับพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง^{๘๘}

พระครูอุทัยปริยัติโกศล ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปริศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน” พบว่า ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายมีความสำคัญต่อมนุษยของเราเป็นอย่างมาก เพราะทุกคน ที่ถือกำเนิดเกิดมาในโลกจะต้องตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติที่พระพุทธรศาสนา เรียกว่า กฎแห่งพระไตรลักษณ์ คือ ๑. การเกิดขึ้นมาในโลก ๒. การตั้งอยู่ ๓. การดับไป อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ มีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย เป็นเรื่องธรรมชาติของสรรพสัตว์ แต่มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย พัฒนาเกิดขึ้น โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีการวิวัฒนาการเกิดขึ้นในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมากมายจนเกิดความสับสน จนบางที่ไม่รู้จะทำอย่างไรเกี่ยวกับพิธีกรรมการตาย จึงจะปฏิบัติได้อย่างใหญ่ถูกต้อง^{๘๙}

พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฉานวุฑโฒ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความเปลี่ยนแปลงการจัดการงานศพของชาวพุทธกรณีศึกษาบ้านหมื่น ตำบลนารัง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา” พบว่า การจัดพิธีศพในครั้งพุทธกาลจัดแบบเรียบง่ายขั้นตอนการจัดพิธีศพมีน้อย เน้นที่การสักการะศพด้วยของหอม มีการทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้ล่วงลับและมีการละเล่นตามความเหมาะสม โดยมากเก็บศพไว้ไม่เกิน ๗ วัน และใช้การเผาศพเป็นที่สุด เฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จัดอย่างมีแบบแผน ส่วนพิธีศพชาวบ้านทั่วไปไม่ปรากฏรูปแบบชัดเจนในส่วนการจัดพิธีศพของชาวพุทธในล้านนาแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทคือ การจัดศพเจ้านายชั้นสูง พระสงฆ์ และสามัญชน โดยงานศพเจ้านายและพระสงฆ์ มีการเตรียมการระยะยาวและจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่ ถือเป็นงานสำคัญ แต่พิธีศพของชาวบ้านเป็นไปอย่างเรียบง่ายและเร่งด่วน^{๙๐}

^{๘๘} เดชา ศรีคงเมือง, “การวิเคราะห์ทำนองสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

^{๘๙} พระครูอุทัยปริยัติโกศล, “ปริศนาธรรมที่เกี่ยวกับการตายของภาคอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๙๐} พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฉานวุฑโฒ, “ศึกษาความเปลี่ยนแปลงการจัดการงานศพของชาวพุทธกรณีศึกษาบ้านหมื่น ตำบลนารัง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

สมเกียรติ ตั้งคณะสิงห์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย : ศึกษาเปรียบเทียบพิธีศพของพระสงฆ์ไทยและฆราวาส” ผลการวิจัยภาคเอกสารพบว่า ในขั้นเดิมการจัดพิธีศพของพระสงฆ์เป็นไปเพื่อความเรียบง่าย ประหยัด และเพื่อการศึกษา ต่อมาเมื่อพระสงฆ์ได้รับสมณศักดิ์ มีตำแหน่งทางการปกครองและพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเป็นเกจิอาจารย์ถึงแก่กรรมภาพมักจะได้รับพระราชทานเพลิงศพฉะนั้นการปฏิบัติต่อศพ จึงมีความแตกต่างไปจากศพของพระสงฆ์ธรรมดาโดยทั่วไป ในส่วนการจัดพิธีศพของฆราวาสนั้นมีความหลากหลาย มีขั้นตอนที่ยูงยากพอสมควร แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้เสียชีวิตว่าอยู่ในฐานะอะไร^{๑๑}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องการศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทยนั้น ผู้ศึกษาพบว่าปัจจุบันยังไม่มีเอกสาร งานวิจัย หรือวิทยานิพนธ์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้โดยตรง มีเพียงเอกสาร งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาสอดคล้องเท่านั้น เพื่อให้ทราบถึงประวัติและรูปแบบการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย การสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทย รวมถึงเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยฉบับนี้ อนึ่ง ผู้วิจัยได้ปฏิบัติหน้าที่พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รวมถึงสวดตามวาระที่สำคัญต่าง ๆ จึงเกิดแรงบันดาลใจที่จะศึกษาเรื่องดังกล่าว เพื่อจักได้ทราบถึงสาระที่สำคัญ พร้อมทั้งคุณค่าและประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการศึกษาในครั้งนี้ รวมถึงจะได้เผยแพร่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมงานศพ และความสำคัญของการสวดพระอภิธรรม อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมประเพณี และพิธีกรรมที่ทรงคุณค่าไปสู่พุทธศาสนิกชนและผู้ที่มีความสนใจ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะทำการศึกษาเรื่อง พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทย

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัย เรื่องการศึกษาการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทย ด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในส่วนที่เป็นพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม รวมถึงหนังสือ เอกสาร งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง รวบรวมเป็นข้อมูลเพื่อให้ทราบถึงประวัติ รูปแบบ และพัฒนาการของการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย

๒. ศึกษาจากการมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์ พร้อมทั้งประสบการณ์จากการสวดพระอภิธรรมตามวาระสำคัญต่าง ๆ เช่น การสวดพระอภิธรรมถวายพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เป็นต้น

๓. เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลจาก ข้อ ๑ และข้อ ๒ ดังกล่าวแล้ว ก็จะนำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษา และเรียบเรียงเพื่อให้ทราบถึงประวัติ รูปแบบ คุณค่า และประโยชน์ที่จะพึงได้รับต่อไป

^{๑๑} สมเกียรติ ตั้งคณะสิงห์, “พระพุทธศาสนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย : ศึกษาเปรียบเทียบพิธีศพของพระสงฆ์ไทยและฆราวาส”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย

๑.๘.๒ ทำให้ทราบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย

๑.๘.๓ ทำให้ทราบคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

บทที่ ๒

ประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย

พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทยยังคงเป็นประเพณีที่สำคัญ และสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน เพราะตราบดีที่ยังมีธรรมเนียมประเพณีการทำศพอยู่นั้น ก็ต้องมีบำเพ็ญกุศลด้วยการสวดพระอภิธรรมเป็นหัวใจหลักของงาน โดยใช้พิธีกรรมเป็นตัวครอบคลุมทั้งแนวความคิด และรูปแบบวิธีการปฏิบัติ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการจัดงานศพนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคม ซึ่งอยู่ในรูปแบบของประเพณีที่มีการสืบทอดกันมาอย่างช้านาน ผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย ไว้ดังนี้

- ๒.๑ ประวัติความเป็นมาแห่งการแสดงพระอภิธรรม
- ๒.๒ โครงสร้างและสาระสำคัญของพระอภิธรรม
- ๒.๓ ความเป็นมาเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย
- ๒.๔ ความเป็นมาของการสวดในทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๕ การสวดทางพระพุทธศาสนาในพิธีศพของสังคมไทย
- ๒.๖ สรุปท้ายบท

๒.๑ ประวัติความเป็นมาแห่งการแสดงพระอภิธรรม

พระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุเนื้อหาของหลักธรรมที่เป็นสภาวะธรรมละเอียดลึกซึ้งที่เรียกว่า ปริมัตตสัจจะ เมื่อสรุปแล้ว ได้แก่ เนื้อความแห่งธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่เรียกว่า ปริมัตตธรรม ๔ เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงโดยธรรมาธิษฐานยกเอาธรรมขึ้นแสดงล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบัญญัติ สัตว์ บุคคล เรียกว่า ปริมัตตเทศนา ซึ่งมีประวัติความเป็นมาของการแสดงพระอภิธรรมโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ลำดับนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาทรงมีพระดำริว่าประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าในอดีตกาลเมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จจำพรรษา ณ ที่ใด ทรงพิจารณาด้วยอดีตตั้งสัจญาณก็ทราบแจ้งประจักษ์ว่า พระพุทธเจ้าในอดีตทุกพระองค์เมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้วทรงเสด็จเข้าจำพรรษาในดาวดึงส์ภพ ทรงตรัสเทศนาพระสัตตปรกณอภิธรรมปิฎก (พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์) ตลอดไตรมาสเพื่อเป็นการสนองคุณแห่งพุทธมารดา^๑

การที่พระบรมศาสดา ทรงเสด็จไปแค่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่สองนั้น พระอรรถกถาจารย์สันนิษฐานว่า “เพื่อทรงต้องการที่จะให้เทวดาทั้งหลาย และเทพบุตรผู้เคยเป็นพระพุทธรูปนั้น เกิดความอุทสาหะในการลงมาฟังธรรมและจะได้ตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพ สมกับ

^๑ พระครูกล้วยาณสิทธิวัฒน์, พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโภช, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๔.

ความลำบากที่ต้องลงมา และเพื่อจะทรงอนุเคราะห์เทวดาที่อยู่ชั้นต่ำกว่าด้วย เทวดาและพรหม ชั้นที่อยู่สูงกว่า ย่อมสามารถลงมาสู่ภพภูมิชั้นที่ต่ำกว่าได้ ด้วยอำนาจแห่งบุญฤทธิ์ ส่วนเทวดาหรือพรหมที่อยู่ชั้นต่ำกว่า ไม่สามารถขึ้นไปสู่ภพภูมิที่สูงกว่าได้ ด้วยความจำกัดขอบเขตแห่งบุญฤทธิ์ จึงทรงเสด็จไปแค่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เท่านั้น เมื่อท้าวสักกเทวราชผู้เป็นเจ้าของแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาก็ทรงเข้าไปเฝ้าถวายบังคมทูลต้อนรับ เมื่อทรงทราบว่าพระพุทธองค์ ทรงเสด็จมาจำพรรษา ณ ภพภูมิของพระองค์ ก็ทรงพิจารณาว่าจะทูลอัญเชิญพระพุทธเจ้าให้ทรงจำพรรษา ณ ที่ไหนจึงจะเป็นการสมควร ก็ทรงเห็นว่าป้อนทุกัมพลสิลาอาสน์ อันที่ประทับของพระองค์ นั้นเป็นสิ่งสูงค่าและสมควร จึงทรงป้อนาสนะถวาย และทูลเชิญพระพุทธองค์ให้ทรงจำพรรษา ณ ป้อนทุกัมพลสิลาอาสน์นั้น

กถาแสดงเหตุแห่งการปรากฏของพระอภิธรรม^๒

ปาริฉตตมมุตติ ปณทุกมพลนามเก
สิลาสเน สนนิสินโน อาทิจโจว ยุคนธเร.

แปลความว่า พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนศิลาอาสน์ ซึ่งสำเร็จด้วยแก้วมณีชื่อป้อนทุกัมพล ที่ประดิษฐานอยู่ใต้ร่มไม้ทองเหลือง ทรงพระศิริโสภาคย์ ประดุจหนึ่งว่า พระอาทิตย์อยู่บนยอดเขา ยุคนธระ ฯ

จกกวารสทสเสหิ ทสทาคมม สพฟโส
สนนิสินเนน เทวานัง คณเณน สมปวตตยิ.

แปลความว่า พระพุทธองค์ทรงกระทำสันตฺสูติเทพบุตร ซึ่งเคยเป็นพระพุทธรูปมารดา ให้เป็นประมุขในบรรดาเทวดาและพรหมทั้งหลาย แล้วทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แก่เทวดาและพรหมเหล่านั้น ติดต่อกันตลอดพรรษากาล ด้วยเดชแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ฯ

แล้วให้โฆษกเทพบุตรไปเที่ยวป่าวประกาศให้เทพบุตรเทพธิดาทั้งหลายให้บอกต่อ ๆ กัน ไปว่าพระพุทธองค์เสด็จมาจำพรรษา ณ ป้อนทุกัมพลสิลาอาสน์ของท้าวสักกเทวราช ภพดาวดึงส์ เพื่อแสดงธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดา และเทวดา พร้อมทั้งพรหมทั้งหลาย ถ้าเทวดาและพรหมตนใด ต้องการฟังธรรมก็ขอเชิญมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่แห่งนี้ เหล่าเทวดาและพรหมทั้งหลายก็ป่าวประกาศต่อ ๆ กันไปให้รู้ทั่วกันในหมื่นโลกธาตุ ผู้ที่ต้องการฟังธรรมต่างก็ละวิมานของตน ๆ พากันมาสู่พุทธสำนักในขณะนั้นพระพุทธองค์ทรงพิจารณาว่าธรรมอะไรหนอ สมควรแก่อุปนิสสัยของเทวดาและพรหมเหล่านี้ และจะคู่ควรแก่ค่าน้ำนมของพระพุทธรูปมารดาได้ ก็ทรงพิจารณาเห็นว่าพระอภิธรรม เป็นธรรมที่มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นปรมัตถสัจจะ เป็นธรรมมาธิชฐาน เหมาะสมแก่อุปนิสสัยของเหล่าเทวดาและพรหมทั้งหลาย พร้อมทั้งคู่ควรแก่ค่าน้ำนมของพระพุทธรูปมารดา จึงได้ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดา เหล่าเทวดา และพรหมทั้งหลาย ในสมาคมนั้นสิ้นตลอดไตรมาส แต่ทรงแสดงเพียงโดยย่อ เรียกว่า สังเขปนัย พอเหมาะแก่อุปนิสสัยของเหล่าเทวดา และพรหมที่มีอุปนิสสัยรู้ได้เร็ว แต่ขาดอุดสาหะเปื้อน่ายเร็วโดยปกติแล้ว กาลเวลาในสวรรค์นั้นยาวนานกว่าในมนุษยโลกมาก ซึ่งเปรียบเทียบว่าหนึ่งวันหนึ่งคืนในเทวโลกนั้นเท่ากับ ๑๐๐ ปีในมนุษยโลก

^๒ พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรูปัตถ, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

เพราะฉะนั้น กาลเวลาเพียงไตรมาส หรือ ๓ เดือน ก็ไม่ถึงวันหนึ่งคืนหนึ่งของในเทวโลก แต่ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นแบบอย่างที่ดีของพระสาวก และเทวดา พรหม และมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์จึงทรงกระทำพุทธกิจใช้ชีวิตประจำวันตามปกติ คือ เมื่อถึงเวลาตอนเช้าในมนุษย์โลก พระองค์ก็จะทรงเสด็จไปบิณฑบาต ณ อุตรกุรุทวีป แต่เพื่อมิให้การแสดงธรรมต้องขาดตอนไป จึงทรงเนรมิตพระพุทธนิมิตให้ทรงแสดงธรรมแทนพระองค์ โดยก่อนหน้าทรงพิจารณาหาผู้ที่จะทรงแสดงธรรมแทนให้ทัดเทียมกับพระองค์นั้น ก็ไม่ทรงเห็นใครมีความสามารถเท่า แม้แต่พระสารีบุตรผู้มีปัญญารองจากพระพุทธองค์ ก็ไม่สามารถกระทำกิจนั้นได้ จึงทรงเนรมิตพุทธนิมิตดังกล่าวแล้ว โดยพระพุทธนิมิตนั้นสามารถที่จะแสดงธรรมและตอบปัญหาที่พระองค์ถามได้อย่างอัศจรรย์ด้วยอำนาจพุทธฤทธิ์ พระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวา ก็ได้ขึ้นไปอุปัฏฐากพระพุทธองค์ทุกวัน โดยคอยปูอาสนะตักน้ำฉันน้ำใช้มาถวายมิได้บกพร่อง พระพุทธองค์ทรงตรัสถามความเป็นไปในมนุษย์โลกแล้ว ทรงแสดงพระอภิธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแก่เหล่าเทวดาและพรหมนั้น แต่ทรงแสดงโดยพิสดารที่เรียกว่า วิตถารนัย เพื่อให้เหมาะสมแก่ปัญญาของพระสารีบุตร ผู้เป็นยอดแห่งคนมีปัญญา หลังจากนั้นพระสารีบุตรก็ได้แสดงพระอภิธรรมนี้แก่ลูกศิษย์ของท่านจำนวน ๕๐๐ รูป

ซึ่งลูกศิษย์ของท่านเหล่านี้ เมื่อสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ได้เกิดเป็นค่างควาอาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระภิกษุผู้บำเพ็ญสมณธรรม ภิกษุผู้อยู่ในถ้ำนั้นเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรม และท่องบ่นสาธยายพระอภิธรรมอยู่เสมอ ในคำวันหนึ่งพระภิกษุเหล่านั้น ต่างก็เดินจงกรมและสาธยายพิจารณาพระอภิธรรมไปด้วย พวกค่างควาได้ยินเสียงพระภิกษุสาธยายพระอภิธรรม ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในเสียง แต่ไม่สามารถจับใจความที่เป็นเนื้อหาของธรรมะนั้นได้ เพราะขอบเขตจำกัดของการเป็นสัตว์ครึ่งเดรัจฉานทั่วไปจึงยึดเอาเสียงเป็นอารมณ์ เกิดความเคลิบเคลิ้ม เกิดปิติปราโมทย์ด้วยความศรัทธาในเสียง จนลึ้มยี้ดเกาะฝาถ้ำ พากันตกลงมาตายทั้งหมด และด้วยอำนาจแห่งบุญ จึงไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต และท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จนถึงสมัยพระพุทธเจ้าของเรา จึงได้มาบังเกิดเป็นกุลบุตรในเมืองสาวัตถี และเกิดความเลื่อมใสในพระอภิธรรมที่พระสารีบุตรแสดง จึงพากันออกบวชเป็นภิกษุทั้ง ๕๐๐ คน และได้บรรลุพระอรหัตผล ได้ทรงจำพระอภิธรรมไว้เป็นรุ่นแรกและสืบทอดรุ่นหลังต่อมาโดยพระอภิธรรมที่พระพุทธองค์และพระสาวกแสดง ต่อมาภายหลังนั้นได้ทรงแสดงแบบกึ่งย่อกึ่งพิสดาร เรียกว่า นาติวิตถารนาตีสังเขปนัย และพระอานนท์ทรงจำสืบทอดมา จนถึงการสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้ยกขึ้นสู่ปฐมสังคีติ สาธยายแก่พระอรหันต์ปฐิสัมภิตา ๕๐๐ รูป ที่ประชุมทำปฐมสังคายนา และนำสืบทอดมา จนถึงปัจจุบันนี้ ฉะนั้น การแสดงพระอภิธรรมที่ผ่านมาจำแนกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. สังเขปนัย เป็นนัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เทวดาและพรหมที่มาประชุมกัน ณ เทวะสมาคมในภพดาวดึงส์ เมื่อครั้งเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา
๒. วิตถารนัย เป็นนัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระสารีบุตรเมื่อครั้งขึ้นไปเฝ้าและอุปัฏฐาก ณ ภพดาวดึงส์
๓. นาติวิตถารนาตีสังเขปนัย เป็นนัยที่พระพุทธองค์แสดงแก่พระสาวกในภายหลัง และพระสาวกแสดงสืบทอด ๆ กันมา

สรุปความแล้ว บรรดาพระสาวกทั้งหลาย ที่มีโอกาสได้เล่าเรียนได้ฟังพระอภิธรรม ในมัชฌิมประเทศเป็นครั้งแรกนั้นก็ได้แก่ พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่ได้เรียนจากพระสารีบุตรนี้เอง จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าพระอภิธรรมปรากฏขึ้นในเทวโลกเป็นอันดับแรก ซึ่งอาจจะมีปัญหาสอดถามขึ้นมาว่า ทำไมพระอภิธรรมจึงไปปรากฏขึ้น ณ เทวโลก ก่อนที่อื่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงแสดงในมนุษยโลกก่อนไม่ได้หรือ ปัญหานี้มีข้อที่จะวิสังขนา ดังนี้^๓

๑. เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่จะต้องแสดงกตัญญูกตเวทิตาต่อพระมารดาโดยการเสด็จขึ้นไปเทศนาพระอภิธรรมโปรดทุก ๆ พระองค์ไป เรียกว่า พุทธนิยาม

๒. ในกาลนั้น บรรดาสัตว์ทั้งหลายในมนุษยโลก ยังไม่มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นส่วนมาก เพราะพระพุทธศาสนาเพิ่งจะเริ่มอุบัติขึ้นในมนุษยโลกไม่นาน เป็นเวลาเพียง ๖ ปีเศษ ซึ่งนับว่ายังไม่เป็นที่แพร่หลายต่อการที่จะยังความเลื่อมใสศรัทธาของหมู่ชนให้มีขึ้นได้โดยเต็มที่ และทั่วถึงกันได้

๓. พระอภิธรรมเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งคัมภีรภาพมาก โดยเนื้อความในพระอภิธรรมนั้น เกี่ยวด้วยสภาวะทั้งหมดไม่มีสิ่งสนุกสนานเจือปน บุคคลที่สามารถจะรองรับรสของพระอภิธรรมได้นั้น ต้องเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาอันมั่นคง มีโลภะ โทสะ โมหะ ในสันดานน้อย และเคยได้สร้างบารมีอันเกี่ยวกับปัญญาที่รู้ในสภาวะมาแล้วแต่กาลก่อน ฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าชนในสมัยนั้นยังประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะมาก ในสันดานยังหนาแน่นไปด้วยกิเลส สามารถไม่เห็นประโยชน์อันควรที่จะได้รับการประพฤติปฏิบัติธรรม ส่วนผู้ที่มีกิเลสเบาบาง มีปัญญาแก่กล้า ที่จะตรัสรู้ตามนั้นก็ยังมีน้อยเมื่อเทียบกับในเทวโลก เพราะฉะนั้นความศรัทธาของชนในสมัยนั้น จึงยังไม่เพียงพอที่จะเชื่อมั่นในพระอภิธรรมได้ พระองค์จึงไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมในมนุษยโลกก่อน เพราะถ้าทรงแสดงไปแล้วเกิดความสงสัย อาจจะเป็นเครื่องก่อให้เกิดการดูหมิ่นดูแคลนต่อพระอภิธรรมได้ ซึ่งจะเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้บรรลุผลดี ที่จะได้รับการเลื่อมใสศรัทธา และประพฤติปฏิบัติตาม กลับจะทำให้เกิดผลร้ายตามมามากกว่า ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใคร่ครวญพิจารณาอย่างดีแล้วจึงไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมในมนุษยโลกก่อน

๔. การแสดงพระอภิธรรม จำเป็นต้องใช้เวลาในการแสดงนานมาก เพราะต้องแสดงโดยพิสดาร ไม่ให้มีข้อความใดขาดตกบกพร่อง และการแสดงก็ต้องแสดงติดต่อกันเป็นลำดับไป โดยไม่ต้องหยุดพักในระหว่างเลย ซึ่งได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่าพระองค์ทรงใช้เวลาแสดงติดต่อกันตลอดทั้ง ๓ เดือน ในเวลาจะทำกิจวัตรประจำวัน หรือภารกิจส่วนพระองค์ก็ทรงเนรมิตพุทธนิมิตให้แสดงต่อเมื่อพระองค์ทรงทำกิจเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ทรงแสดงต่อจากที่พุทธนิมิตแสดงนี้เป็นกฎของการแสดงพระอภิธรรมครั้งแรกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้าหากว่าพระองค์ทรงแสดงให้มีส่วนเหลืออยู่ ก็จะไม่มีความสามารถแสดงต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะพระอภิธรรมนั้นไม่ใช่เป็นวิสัยของคนเหล่าอื่น แต่เป็นพุทธวิสัยโดยแท้ เมื่อจำเป็นต้องใช้เวลาในการแสดงนานเช่นนี้ จึงไม่เหมาะในการที่จะแสดงในมนุษยโลก เพราะคนในมนุษยโลกย่อมต้องมีภารกิจเครื่องกังวลแวดล้อมอยู่มาก ไม่สามารถที่จะนั่งฟังอยู่ได้เป็นเวลานาน ๆ อีกประการหนึ่ง เวลาในเทวโลกกับเวลาในมนุษยโลกก็ต่างกันมาก เวลาในมนุษยโลกแล้ว ๑๐๐ ปี เท่ากับวันหนึ่งคืนหนึ่งของดาวดึงส์เทวโลก เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเป็นโอกาส

^๓ พระสังฆมณฑลชัชวาลย์ ธรรมจริยะ, **หลักสูตรการเรียนพระอภิธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

เหมาะสำหรับเทวโลกมากกว่า ยิ่งกว่านั้นบรรดาเทวดาพรหมทั้งหลาย เป็นผู้ที่ไม่ต้องวิตกกังวลในเรื่องธูระใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะท่านเหล่านี้ล้วนแต่เสวยผลแห่งบุญกุศลของท่านด้วยกันทั้งนั้น ประกอบทั้งร่างกายก็แข็งแรงปราศจากโรคอาพาธทั้งปวง ทั้งปัญญาที่หลักแหลมมากกว่ามนุษย์ สามารถที่จะเข้าใจได้ดีกว่าพวกมนุษย์ อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงใช้เวลาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลาไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ฉะนั้นการฟังพระอภิธรรมของท่านเหล่านั้นก็ไม่เป็นการขัดข้องด้วยประการใด ๆ ตามเหตุผลเหล่านี้ พระพุทธองค์จึงทรงเสด็จไปเทศนาในเทวโลกก่อน

๒.๒ โครงสร้างและสาระสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎกเป็น ๑ ในปิฎก ๓ (พระไตรปิฎก) ซึ่งเป็นปิฎกที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นปิฎกที่รวบรวมส่วนของพระธรรมคำสอนซึ่งเป็นธรรมล้วน อันเป็นแก่นของพระพุทธศาสนา เรียกว่า พระอภิธรรม ความหมายโดยย่อของศัพท์ว่า อภิธรรม ดังนี้

๑. อภิธรรม มาจากศัพท์ อภิ (ยิ่ง-ใหญ่) + ธรรม (คำสอน) มีความหมาย ๒ นัย ได้แก่ อภิธรรมเป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันยอดเยี่ยม ธรรมอันประเสริฐสูงสุด หรือธรรมอันเป็นคำสอนข้อสำคัญเป็นหลักใหญ่ เป็นเนื้อหาแท้ ๆ ของพระพุทธศาสนาสรุปประเด็นสำคัญ หรือสาระของพระอภิธรรมทั้งหมด ก็คือสอนให้รู้จักธรรมชาติอันแท้จริงที่มี

นัยแห่งข้อแรกนี้ มุ่งแสดงให้เห็นว่า อภิธรรมเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ (พระปัญญารอบรู้สิ่งทั้งปวง) ของพระพุทธเจ้าเท่านั้นมิใช่วิสัยของผู้อื่นที่จะคิดแต่งขึ้นเองได้

๒. อภิธรรม เป็นธรรมที่เกินกว่าข้อปฏิบัติตามธรรมดาสามัญ หมายถึง คำอธิบายหรือการขยายความคำสอนในสุดตันตปิฎกในเชิงปรัชญา ซึ่งเกินความจำเป็นสำหรับบุคคลธรรมดาทั่วไปที่จะต้องรู้

นัยแห่งข้อสองนี้ มุ่งแสดงให้เห็นว่า อภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ทั้งหมด ที่มีหลักฐานแสดงชัดเจน ก็คือ กถาวัตถุ (คัมภีร์อันดับที่ ๕ ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์) ซึ่งแต่งขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี (ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓) อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงนัยทั้ง ๒ ข้อที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นว่าเป็นการให้ความสำคัญต่ออภิธรรมว่าเป็นธรรมชั้นสูงมีความหมายลึกซึ้ง น่าศึกษาอย่างยิ่ง แม้ในอัฐฐาสลีนีอรรถถา พระพุทธโฆษาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านอภิธรรมในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ก็ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ปฏิเสธอภิธรรม ย่อมได้ชื่อว่าปฏิเสธสัพพัญญุตญาณ และทำเวสาร์ชชญาณ (พระปรีชาอันแก่กล้า) แห่งพระศาสดาให้หม่นกลับ ทำพุทธบริษัทผู้ใคร่จะฟังเข้าใจผิด กิดขวางในอริยมรรค”^๔ ส่วนพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ มีรายละเอียดพอสังเขป ดังต่อไปนี้

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯพมทานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๓๘๑.

(๕) อินทริยวิภังค์	การจำแนกอินทริย
(๖) ปฏิจจสมุปปาทวิภังค์	การจำแนกปฏิจจสมุปบาท
(๗) สติปัญฐานวิภังค์	การจำแนกสติปัญฐาน
(๘) สัมมัมปปธานวิภังค์	การจำแนกสัมมัมปปธาน
(๙) อิทธิปาทวิภังค์	การจำแนกอิทธิบาท
(๑๐) โพชฌังควิภังค์	การจำแนกโพชฌังค
(๑๑) มัคคังควิภังค์	การจำแนกองค์มรรค
(๑๒) ฌานวิภังค์	การจำแนกฌาน
(๑๓) อัปปมัญญาวิภังค์	การจำแนกออัปปมัญญา
(๑๔) สิกขาปทวิภังค์	การจำแนกสิกขาบท
(๑๕) ปฏิสัมภีทวิภังค์	การจำแนกปฏิสัมภีทา
(๑๖) ญาณวิภังค์	การจำแนกญาณ
(๑๗) ขุททกวัตถุวิภังค์	การจำแนกอกุศลธรรมต่าง ๆ
(๑๘) ธัมมทวิภังค์	การจำแนกธรรมอันเปรียบเสมือนดวงใจ

๓) คัมภีร์ธาตุกถา

คำว่า **ธาตุกถา** แปลว่า คำอธิบายเรื่องธาตุ ในที่นี้เป็นชื่อปกรณ์ หรือ คัมภีร์ ที่ ๓ ของพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำสภาวะธรรมแม่บท ที่เรียกว่า มาติกา จำนวน ๓๗๑ บท คือ อัปภัตตมาติกา (สภาวะธรรมแม่บทของคัมภีร์นี้เอง) จำนวน ๑๐๕ บท และ พาหิรมาติกา (สภาวะธรรมแม่บทจากคัมภีร์ธัมมสังคณี) จำนวน ๒๖๖ บท มาแสดงด้วยวิธี หรือนัยต่าง ๆ ๑๔ นัย เช่น ทรงแสดงด้วยนัยที่ ๑ ว่าสภาวะธรรมแม่บทเหล่านี้ บทไหนสงเคราะห์เข้าได้กับชั้นเท้าไห้ และสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับชั้น อายตนะ และธาตุเท้าไห้ กล่าวคือทรงกำหนดให้ธรรม ๓ หมวด คือ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นบทยืน สำหรับเทียบว่าสภาวะธรรมแม่บท ๓๗๑ บทนั้น บทไหนสงเคราะห์หรือประกอบเข้าได้กับธรรม ๓ หมวดนี้ หมวดละเท้าไห้สงเคราะห์หรือประกอบเข้าไม่ได้เท้าไห้ คัมภีร์นี้จึงไม่ใช่ว่าธาตุเพียงอย่างเดียว ที่จริงแล้วว่าด้วยชั้น และอายตนะด้วย แต่ที่ตั้งชื่อว่าธาตุกถาเพราะเน้นเรื่องธาตุมากกว่าธรรม อีก ๒ หมวด^๙

๔) คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ

คัมภีร์พระปุคคลบัญญัติ เป็นการบัญญัติหรือกำหนดลักษณะบุคคลตามระดับคุณธรรมของบุคคลนั้น (ประกาศหรือชี้แจง) มี ๖ เรื่อง^{๑๐} คือ

- (๑) ชั้นบัญญัติ
- (๒) อายตนะบัญญัติ
- (๓) ธาตุบัญญัติ

^๙ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **บทนำพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๖**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๗-๘].

^{๑๐} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑/๑๓๕.

- (๔) สัจบัญญัติ
- (๕) อินทริยบัญญัติ
- (๖) ปุคคลบัญญัติ

๕) คัมภีร์กถาวัตถุ

คัมภีร์กถาวัตถุ ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่ม ๓๗ และเป็นคัมภีร์ที่ ๕ แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมีทั้งหมด ๗ คัมภีร์ ที่เรียกว่า สัตตปกรณ

คำว่า กถา แปลว่า ถ้อยคำ คำกล่าว คำอธิบาย หรือเรื่อง เช่น อนุพุทพิกถา

คำว่า วัตถุ แปลว่า เรื่อง สิ่ง ข้อความ ที่ดิน หรือที่ตั้ง ในที่นี้ ได้แก่ ที่ตั้ง หมายถึงคัมภีร์หรือปกรณ ฉะนั้นเมื่อรวมคำทั้งสองเข้าเป็น กถาวัตถุ จึงแปลว่า ปกรณอันเป็นที่ตั้งของกถา

คัมภีร์กถาวัตถุเป็นคัมภีร์ที่สำคัญทางด้านเนื้อหา วิธีการ และวัตถุประสงค์ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการชำระสะสางมลทินในพระพุทธศาสนาแล้วในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

คัมภีร์กถาวัตถุว่าด้วยวาทกถาต่าง ๆ ถึง ๒๒๖ กถา มีหมวดธรรมสำคัญหลายหมวด เช่น ชั้นธ ๕ आयนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทริย ๒๒ อริยะสัง ๔ ตลอดจนมรรค ผล นิพพาน ซึ่งอรรถกถาอธิบายในคัมภีร์นี้ มีสูตรจำนวน ๑,๐๐๐ สูตร เป็นของสกทาวาที (เถรวาท) ๕๐๐ สูตร และเป็นของปรวาที (อจาริยวาท) ๕๐๐ สูตร จึงเป็นคัมภีร์ที่ประมวลวาทกถา หรือกถาแสดงของลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้นมารวมไว้แล้วเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างทางความคิดเห็น และความเชื่อ พร้อมทั้งชี้ผิดชี้ถูกให้ถือปฏิบัติไว้ด้วย^{๑๑}

๖) คัมภีร์ยมก

คัมภีร์ยมกนี้ ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๘ และ ๓๙ และเป็นคัมภีร์ที่ ๖ แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมีทั้งหมด ๗ คัมภีร์ ที่เรียกว่า สัตตปกรณ

คำว่า ยมก แปลว่า คู่ ดังที่พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ตั้งคำถามเพื่อวิเคราะห์ศัพท์ว่า ที่ชื่อว่า ยมก เพราะอรรถกถาว่าอย่างไร (เกนญฺเจน ยมกนฺติ) และท่านตอบเองว่า คู่ (ยฺคฺลลฺลฺเจน) ท่านยกตัวอย่างการใช้ “ยมก” ในความหมายว่า คู่ (ยฺคฺล) เช่น ยมกปาฎหาริย (ปาฎิหาริยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอย่างละคู่) ยมกสาลา (ต้นรังคู่ที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน)^{๑๒} แล้วท่านสรุปว่าด้วยเหตุนี้ สภาวะธรรมหมวดหนึ่ง ๆ ในจำนวน ๑๐ หมวด ที่ทรงแสดงวิธีการยมก คือทรงแสดงเป็น คู่ ๆ ชื่อว่ายมก (อิตฺ ยฺคฺลสงฺขาตานํ ยมกานํ วเสน เทสิตฺตฺตา อิเมสุ ทสฺสุ เอเกกํ ยมกนฺนาม)^{๑๓}

สภาวะธรรม ๑๐ หมวดนี้เองเป็นเนื้อหาของยมก จึงแบ่งยมกออกเป็น ๑๐ ยมก เรียกชื่อตามชื่อของหมวดสภาวะธรรมที่เป็นเนื้อหานั้น ๆ ดังนี้

^{๑๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๗-๘].

^{๑๒} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๗-๘].

^{๑๓} อภ.ปญจ.อ. ๑/๓๒๘.

(๑) ยมกที่ว่าด้วยหมวดสภาวะธรรมที่เป็นมูล	เรียกว่า	มูลยมก
(๒) ยมกที่ว่าด้วยหมวดชั้น	เรียกว่า	ชั้นยมก
(๓) ยมกที่ว่าด้วยหมวดอายตนะ	เรียกว่า	อายตนะยมก
(๔) ยมกที่ว่าด้วยหมวดธาตุ	เรียกว่า	ธาตุยมก
(๕) ยมกที่ว่าด้วยหมวดด้วยสังขะ	เรียกว่า	สังขยมก
(๖) ยมกที่ว่าด้วยหมวดสังขาร	เรียกว่า	สังขารยมก
(๗) ยมกที่ว่าด้วยหมวดอนุสัย	เรียกว่า	อนุสัยยมก
(๘) ยมกที่ว่าด้วยหมวดจิต	เรียกว่า	จิตตยมก
(๙) ยมกที่ว่าด้วยหมวดกุศลตีกะ	เรียกว่า	ธัมมยมก
(๑๐) ยมกที่ว่าด้วยหมวดอินทรีย์	เรียกว่า	อินทรีย์ยมก

๗) คัมภีร์ปฏิฐาน

คัมภีร์ปฏิฐานนี้ ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๐ ถึง ๔๕ ปฏิฐานเป็นคัมภีร์ที่ ๗ แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมีทั้งหมด ๗ คัมภีร์ ที่เรียกว่า สัตตตปกรณ

คำว่า **ปฏิฐาน** แปลว่าการเริ่มตั้ง, การเริ่มต้น, จุดตั้งต้น, แหล่ง, เหตุ, แต่ในที่นี้เป็นชื่อคัมภีร์ซึ่งมีความหมาย ๓ นัย คือ

ก) ที่ชื่อว่าปฏิฐาน เพราะอรรถว่า แสดงปัจจัยโดยประการต่าง ๆ (เกณฐเจเน ปฏิฐานนติ นานุปการ ปัจจยฐเจเน) คือ เป็นปกรณที่พระผู้พระภาคเจ้าทรงนำปัจจัยต่าง ๆ มาแสดงรวมไว้โดยพิสดาร

ข) ที่ชื่อว่า ปฏิฐาน เพราะอรรถว่า จำแนกสภาวะธรรมด้วยปัจจัยต่าง ๆ (เกณฐเจเน ปฏิฐานนติ วิภชชนเจเน) คือ เป็นปกรณที่ทรงนำสภาวะธรรมต่าง ๆ เช่น กุศลธรรม อกุศลธรรม อภัยกตธรรม ซึ่งรวมเรียกว่า กุศลตีกะ มาจำแนกตามประเภทของปัจจัย

ค) ที่ชื่อว่าปฏิฐาน เพราะอรรถว่า เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ (เกณฐเจเน ปฏิฐานนติ นานุปการ ปฏิฐิตปฏิฐเน) คือเป็นพระธรรมเทศนาที่เกิดขึ้นด้วยอานูภาพแห่งพระสัพพัญญุตญาณโดยเฉพาะ^{๑๔}

รวมความว่าปฏิฐาน เป็นคัมภีร์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวะธรรมที่เป็นจุดตั้งต้น คือปัจจัยจำนวน ๒๔ ชนิด มาอธิบายให้เห็นสถิติ หรือความสามารถและหน้าที่ของแต่ละชนิดแล้วทรงนำสภาวะธรรมมาติกา ๑๒๒ หมวด มาจากคัมภีร์ธัมมสังคณี มาจำแนกด้วยปัจจัยเหล่านี้ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์โดยความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ส่วนชื่อของปัจจัย ๒๔ ชนิด คือ

- (๑) เหตุปัจจัย
- (๒) อารัมณปัจจัย
- (๓) อธิปติปัจจัย
- (๔) อนันตรปัจจัย
- (๕) สมนันตรปัจจัย

^{๑๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **บทนำพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๔๐**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๘].

- (๖) สหชาติปัจจัย
- (๗) อัญญมัญญปัจจัย
- (๘) นิสยปัจจัย
- (๙) อุปนิสยปัจจัย
- (๑๐) ปุเรชาติปัจจัย
- (๑๑) ปัจฉาชาติปัจจัย
- (๑๒) อาสวนปัจจัย
- (๑๓) กัมมปัจจัย
- (๑๔) วิปากปัจจัย
- (๑๕) อาหารปัจจัย
- (๑๖) อินทรีย์ปัจจัย
- (๑๗) ฌานปัจจัย
- (๑๘) มัคคปัจจัย
- (๑๙) สัมปยุตตปัจจัย
- (๒๐) วิปยุตตปัจจัย
- (๒๑) อัตถิปัจจัย
- (๒๒) นัตถิปัจจัย
- (๒๓) วิคตปัจจัย
- (๒๔) อวิคตปัจจัย^{๑๕}

๒.๓ ความเป็นมาเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

ศาสนากับมนุษย์มีพัฒนาการควบคู่กัน เมื่อมนุษย์มีความเจริญศาสนาย่อมถูกขัดเกลาให้งดงามไปด้วย จึงเป็นศูนย์รวมจิตใจและสร้างระเบียบของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคมด้วยหลักคำสอน อนึ่ง หากศาสนามีแต่เพียงหลักคำสอนแล้ว อาจทำให้ศาสนานั้นขาดสีสัน ขาดความเคลื่อนไหว ฉะนั้นพิธีกรรมทางศาสนาจึงเป็นกิจกรรมที่เสริมสีสันให้กับศาสนาและเป็นการสร้างสัญลักษณ์ในการสื่อสารเรื่องนามธรรมให้แก่สมาชิก เป็นเสมือนสะพานเชื่อมต่อแห่งการเข้าสู่หลักธรรมชั้นสูงของศาสนา

พิธีกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเพณีต่าง ๆ ไม่ว่าจะพิธีทางศาสนาหรือขนบธรรมเนียมประเพณี จะต้องมียุทธศาสตร์หรือวิธีการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งตามความคิด ความเชื่อ และตามบริบททางสังคม เมื่อพิจารณาจากกรอบด้านภาษาพบว่า คำว่า พิธีกรรม มีความหมายที่แตกต่างกันตามแนวของภาษา และความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวอยู่หลายประการ ซึ่งผู้วิจัยทำการสืบค้น ได้ดังนี้

^{๑๕} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๔๐, หน้า [๑๑].

พจนานุกรม oxford ได้ให้ความหมายคำว่า พิธีกรรม หรือ Ritual หมายถึง การกระทำที่หลากหลาย ที่ทำประจำโดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี^{๑๖}

ส่วนคำว่า พิธีกรรม ในภาษาไทย มีองค์ประกอบของคำอยู่ ๒ ศัพท์ คือ “พิธี” และ “กรรม” ซึ่งเมื่อพิจารณาความหมายตามหลักของภาษาในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ มีความหมายดังต่อไปนี้

คำว่า พิธี เป็นคำนาม หมายถึง งานที่จัดขึ้นตามลัทธิความเชื่อ ตามขนบธรรมเนียม ความหลังหรือความเป็นสิริมงคล เช่น พระราชพิธีจรดนังคัลแรกนาขวัญ พิธีมงคลสมรส พิธีปราสาทปริยญา แบบอย่างธรรมเนียม เช่น พิธี ทำให้ถูกพิธี การกำหนด เช่น ก้อยู่นั่งพระชนม์มายู

ส่วนคำว่า กรรม เป็นคำนามเช่นกัน หมายถึง การงานการกระทำ เมื่อนำมาประกอบกันเป็นคำว่าพิธีกรรม ซึ่งมีความหมายว่า การบูชา แบบอย่างหรือแบบแผน หน่วยงานที่ปฏิบัติในทางพระศาสนา หรือหมายถึงการงานที่เกี่ยวกับพิธี และแบบหนังสือการทูล กรรมวิธีทางการทูล แต่เมื่อกล่าวสรุปตามความหมายในภาษาไทย คำว่า พิธีกรรม นั้นหมายถึง แนวทางหรือวิธีทำงานต่าง ๆ ตามที่ได้กำหนดไว้ให้ถูกต้อง^{๑๗}

พิธีกรรม คือ การกระทำที่คนเราสมมติขึ้นเป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบวิธีเพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจ และมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา หรืออีกนัยหนึ่ง พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนาของตนเอง ไม่ว่าจะเป็ศาสนาใด ๆ ก็ตามต่างก็มีการปฏิบัติต่อศาสนาของตน ตามความเชื่อและความศรัทธาของตนเองในแต่ละศาสนา จึงก่อให้เกิดเป็น “พิธีกรรม” ทางศาสนาด้วยความเชื่อและความศรัทธา^{๑๘}

ความเห็นหรือจินตนาการนำไปสู่ความเชื่อ ความเชื่อนำไปสู่การปฏิบัติตามความเชื่อ นั้น การปฏิบัติตามความเชื่ออย่างมีขั้นตอนหรือแบบแผน กลายเป็น “พิธีกรรม” พิธีกรรมดังกล่าวนี้จัดให้มีขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนดเป็นประจำเนื่อง ๆ กลายเป็นเทศกาล ความเชื่อของมนุษย์ได้ถูกพัฒนาการมาจากการบอกกล่าวต่อ ๆ กันมา จนกลายเป็นนิยายปรัมปรา แล้วยึดถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตกลายเป็นลัทธิ เมื่อลัทธิความเชื่อเหล่านั้นได้พัฒนาเติบโตเป็นองค์กรใหญ่ขึ้น มีองค์ประกอบมากมายกลายมาเป็นศาสนา การประกอบพิธีกรรมก็กลายมาเป็นพิธีกรรมทางศาสนา

การชุดค้นพบทางโบราณคดีของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยส่วนใหญ่นอกจากจะพบรูปแบบการฝังศพมนุษย์ ในท่านอนแบบเหยียดยาว และท่านอนแบบงอเข้าแล้ว ยังมีการชุดค้นพบสิ่งของเครื่องใช้ที่นิยมฝังไว้กับร่างผู้ตาย ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือหินขัด ภาชนะดินเผา

^{๑๖} A.S. Hornby, **oxford Dictionary**. (New Delhi : oxford University press 2002), p.1106, อ้างใน คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๔.

^{๑๗} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘๘.

^{๑๘} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **พิธีกรรมและประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๒), บทนำ.

เครื่องราง เครื่องประดับอีกด้วย ในขณะเดียวกันในแหล่งโบราณคดีบางแห่งยังพบว่ามีการใช้ดินสีแดง หรือ “ดินเทศ” (Red Ochre) ซึ่งเป็นธาตุประกอบของเหล็กที่อยู่ในดิน มาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมการปลงศพเพื่อแทนเลือด^{๑๙} ด้วยถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตและพลัง ซึ่งจากการสำรวจแหล่งโบราณคดี โดยเฉพาะในประเทศไทย พบหลักฐานการใช้ดินสีแดงในพิธีกรรมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวนมาก อาทิ การนำดินเทศมาบดผสมน้ำหรือย่างไม้หรือไขสัตว์เพื่อวางลงบนผนังถ้ำเพิงผาหรือบนภาชนะดินเผา หรือการนำดินเทศมาผสมเป็นสีเพื่อทาลงบนผิวหม้อหรือภาชนะอันเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในชีวิตประจำวันของมนุษย์สมัยนั้น และเมื่อพวกเขาสิ้นชีวิตลงก็ได้มีแนวคิดที่จะนำสิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นฝังรวมไปกับศพด้วย

แนวคิดอันว่าด้วยคติความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตายและการเกิดใหม่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เมื่อมนุษย์รู้จักการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และเริ่มปักหลักตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวรในบริเวณต่าง ๆ โดยปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามนุษย์สมัยโลหะซึ่งรู้จักการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ให้ความสำคัญต่อการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เริ่มมีคติความเชื่อเรื่องการนับถือธรรมชาติโดยเฉพาะผืนดิน ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดและการเจริญเติบโตของพืช ว่าเป็นศูนย์กลางในการดำรงอยู่ของชีวิต จนเกิดความคิดในเรื่องแม่พระธรณี ที่ปรากฏอย่างแพร่หลายใน ดินแดนอุซาคเนย์ หรือภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นับจากอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยสังคมชาวอุซาคเนย์ส่วนใหญ่เชื่อว่า การนำศพไปฝังไว้ใต้ดินเปรียบเสมือนการกลับคืนสู่ครรภ์ของพระแม่ธรณี หรือท้องของแม่ผู้ให้กำเนิดจากการขุดค้น

หลักฐานโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง นอกจากจะพบรูปแบบการฝังศพร่วมกับสิ่งของเครื่องใช้ประเภทเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องประดับต่าง ๆ แล้วยังพบว่ามีกลบขี้วมผสมอยู่ในเนื้อดินที่ฝังศพผู้ตายด้วย ซึ่งนอกจากจะเป็นหลักฐานที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่ามนุษย์ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้รู้จักการเพาะปลูกข้าวเพื่อการดำรงชีวิตแล้วยังสะท้อนคติความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตายและการกลับมาเกิดใหม่อีกด้วยในขณะเดียวกันยังพบรูปแบบการปลงศพ ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องการกลับมาเกิดใหม่ โดยการฝังศพในภาชนะทรงหม้อหรือไห ซึ่งพบอย่างหลากหลายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ล้วนแล้วแต่สะท้อนแนวคิดการกลับคืนสู่ครรภ์มารดาที่มีการพบรูปแบบการปลงศพในลักษณะดังกล่าวในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ทั้งที่เวียตนาม กัมพูชา ลาว คาบสมุทรมลายู อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และประเทศไทย มีการพบรูปแบบการปลงศพดังกล่าวในวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ โดยปรากฏหลักฐานการฝังศพในภาชนะดินเผาแบบมีฝาปิดจากแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอกษัตริย์ศึก จังหวัดร้อยเอ็ด อายุราว ๒,๖๐๐-๑,๘๐๐ ปีมาแล้วนักวิชาการในประเทศไทยได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับรูปแบบของประเพณีการปลงศพที่สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อการกลับมาเกิดใหม่ในครรภ์มารดาอย่างหลากหลาย เห็นได้จากการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ได้มีบันทึกในเรื่องนี้ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอและบันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ

^{๑๙} สุจิตต์ วงษ์เทศ, *สีเลือดและชีวิต*, อังใน สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, *ความรู้และคติธรรมในการบำเพ็ญกุศลงานศพ*, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓.

เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒ วัฏตอนหนึ่งว่า วิธีฝังศพอีกอย่างหนึ่ง คือ ให้ศพอยู่ในท่าคู้เข่าหรือในท่านั่ง เข้าใจกันว่า ท่าให้ศพอยู่ในท่าเช่นนั้น มีความหมายเหมือนกับท่าของทารกที่อยู่ในอุทร^{๒๐}

จากรูปแบบการปลงศพในหม้อมีฝาปิดหรือในไหนี้เองทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นแนวคิดที่นำไปสู่การปลงศพในรูปแบบของ โกศ และสฤป ในเวลาต่อมาสอดคล้องกับข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวของ เอเดรียน สนอดกราส นักวิชาการชาวตะวันตกที่ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับสัญลักษณ์เรื่องกรรมที่ปรากฏผ่านสฤปไว้ว่า โครงสร้างส่วนใหญ่ของรูปทรงสฤปอินเดียจะเป็นรูปโดมครึ่งวงกลมผ่าซีก ทั้งยังได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมไว้ว่า ในทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงโดมนี้ว่า กรรม, กรรม, ตัวอ่อน, ภาชนะ พระสฤปทั้งองค์จึงมีนามว่า ธาตุ-กรรม อันมีความหมายถึง ที่บรรจุอัฐิ

จากรูปแบบการปลงศพของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งแบบที่ฝังร่วมกับภาชนะดินเผาหรือเครื่องประดับ หรือการฝังในภาชนะดินเผาแบบมีฝาปิดหรือไหล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายและการกลับมาเกิดใหม่ อันมีพื้นฐานบนความเชื่อเรื่องการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษหรือวิญญาณในธรรมชาติ เช่น พระแม่ธรณี ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบการปลงศพที่มีระเบียบแบบแผนซับซ้อนยิ่งขึ้นภายหลังจากที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธในเวลาต่อมา

การรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในอารยธรรมอินเดียที่แพร่หลายเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมานับเป็นปัจจัยสำคัญที่นอกจากจะก่อให้เกิดผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม แล้วยังก่อให้เกิดพัฒนาการด้านการปลงศพจากการฝังไปสู่การเผาในเวลาต่อมาอีกด้วย ซึ่งการปลงศพด้วยไฟหรือการปลงศพด้วยการเผาที่เรียกว่า “อศนิสังสการ” ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติการปลงศพของชนชั้นสูงที่ปรากฏอยู่ในสังคมชมพูทวีปมาแต่สมัยพุทธกาลแล้ว โดยปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงการปลงพระพุทธรูปองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยวิธีการเผาเช่นเดียวกัน ดังความตอนหนึ่งว่า “แล้วทรงแสดงวิธีปฏิบัติต่อพระพุทธรูป เช่นเดียวกับสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ ทำจิตกาธานด้วยของหอมแล้ว ทำการเผา สร้างสฤปไว้ในทางสี่แพร่ง”^{๒๑}

นับจากนั้นการปลงศพด้วยการเผาจึงได้รับการสืบทอดต่อมาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมและวัฒนธรรมไทย ได้ปรากฏหลักฐานเอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงพิธีกรรมการปลงศพของชาวสยามที่ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อดั้งเดิมผสมผสานกับหลักคำสอนทางพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยอยุธยา

ดังความในบันทึกของลาลูแบร์ ราชทูตชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ทรงครองราชย์พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๑๒๑) ตอนหนึ่งว่า

^{๒๐} สุจิตต์ วงษ์เทศ, **สี่เลือดและชีวิต**, อังโน สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, **ความรู้และคติธรรมในการบำเพ็ญกุศลงานศพ**, หน้า ๑๔.

^{๒๑} สุขีพ ปุณฺณานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๓๗.

ในระหว่างที่ตั้งศพไว้นั้น ญาติเจ้าของศพก็เลือกสถานที่แห่งหนึ่งในท้องนาสำหรับจะชักศพไปเผาที่นั่น สถานที่นั้นตามปกติมักจะเป็นที่ไถลัด ซึ่งผู้ตายหรือบรรพชนของผู้ตายคนใดคนหนึ่งได้สร้างขึ้นไว้ หรือไถลัดไถวัดหนึ่ง ถ้าไม่มีวัดของวงศ์สกุลผู้ตายเอง เขาจัดการล้อมรั้วอาณาบริเวณนั้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสทำด้วยไม้ไผ่ด้วยฝีมือทางสถาปัตยกรรมกลางประการ รูปรางคล้าย ๆ กับขุมไม้เลื้อยและเรือนต้นไม้ในสวนของพวกเรา และประดับประดาด้วยกระดาษสีหรือกระดาษทอง ซึ่งเขาตัดเป็นรูปเรือ เครื่องใช้ไม้สอย สัตว์เลี้ยงและสัตว์ป่า ตรงกลางวงล้อมนั้นเป็นที่ตั้งเชิงตะกอนก่อด้วยไม้เนื้อหอมล้วน ๆ หรือแต่บางส่วน เช่น ไม้จันทร์ขาวหรือไม้จันทร์เหลืองและไม้กฤษณา เป็นต้น สุดแต่แต่ความมั่งคั่งและเกียรติศักดิ์ของผู้ตาย แต่เกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของฌาปนกิจนั้น ก็อยู่ที่การยกเชิงตะกอนให้สูง มิใช่ด้วยการกองพินมูลขึ้น แต่ด้วยการถมดิน ยกฐานเชิงตะกอนขึ้นแล้ว จึงวางกองพินลงบนนั้นต่อภายหลัง^{๒๒}

นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานเอกสารของ เซอร์เฮนรี นอร์แมน (Sir Henry Norman) ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามายังสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) แสดงให้เห็นถึงประเพณี พิธีกรรมการปลงศพของชาวสยามไว้อย่างชัดเจน ตอนหนึ่งว่า

พิธีทางศาสนาของชาวสยามที่จัดขึ้นในวัด ได้แก่ พิธีเผาศพ ซึ่งถือเป็นพิธีสำคัญที่สุดแห่งการดำเนินชีวิตของผู้คนที่นี่ และนับเป็นประสบการณ์ อันประทับใจอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบเห็นพิธีเผาศพที่สมณะของชาวนาคนหนึ่ง ในพิธีมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งนั่งสวดพระอภิธรรมด้วยภาษาบาลี มีเสียงดังกังวานเป็นท่วงทำนองสูงต่ำน่ากลัวอย่างประหลาด ตามวิธีการสวดศพแบบดั้งเดิม ขณะร่างผู้ตายถูกเผาผลาญอยู่เหนือเปลวไฟอันลุกโชน พระจะสวดบทพระอภิธรรมอย่างยาวนานไปตลอดทั้งคืนจนถึงรุ่งสาง เมื่อร่างผู้ตายเหลือแต่เถ้าถ่านที่ยังคุดอยู่ บรรดาญาติที่ล้วนเศร้าสลด ก็จะเข้าไปเลือกเก็บเอาเศษกระดูกที่ยังหลงเหลืออยู่ในกองพิน

ไม่เพียงเท่านั้น ในบันทึกฉบับเดียวกันนี้ เซอร์เฮนรี นอร์แมน ยังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการปลงศพของขุนนางว่ามีความแตกต่างไปจากชาวบ้านทั่วไป ดังความในอีกตอนหนึ่งว่า

ส่วนพิธีศพของคนสยามที่มีอำนาจวาสนา และมีฐานะร่ำรวยจะแตกต่างไปจากนี้ ดังเช่น พิธีศพของขุนนางท่านหนึ่ง ที่เป็นพระราชวงศ์ของพระเจ้าอยู่หัว ในพิธีซึ่งมีงานฉลองหนึ่งสัปดาห์จะถือเป็นวันหยุดของพวกเขาและจัดให้มีทั้งการร่ำรำ การแสดงละคร และมหรสพประจำชาติที่สนุกสนานรื่นเริงทุกรูปแบบ^{๒๓}

^{๒๒} ลาลูแบร์ ซีมอง เดอ, *จดหมายเหตุลาลูแบร์* (สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล), (นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖๗.

^{๒๓} เฮนรี นอร์แมน, *ชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันออกไกล ตอนประเทศสยาม*, แปลจากหนังสือภาษาอังกฤษเรื่อง *The People and Politics of the Far East, Travels and Studies in British, French, Spanish and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam and Malaya*. แปลและเรียบเรียงโดยพรพรรณ ทองตัน, อังโน สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, *ความรู้และคติธรรมในการบำเพ็ญกุศลงานศพ*, หน้า ๒๑.

สรุปได้ว่า การปลงศพของชาวสยามได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนภายหลังจากที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจึงปรากฏรูปแบบของพิธีกรรมการปลงศพที่มีเอกลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมสืบมาจนปัจจุบัน

๒.๓.๑ รูปแบบการจัดพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยสมัยปัจจุบัน

พิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพในสังคมไทยนั้นมีประวัติความเป็นมายาวนาน ขึ้นตอนต่าง ๆ ที่ยึดถือปฏิบัติมีคติความเชื่อมาจากพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และธรรมเนียมปฏิบัติตามวัฒนธรรมดั้งเดิมผสมผสานกัน ในปัจจุบันพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปฏิบัติในงานศพของชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา (เถรวาท) ได้มีการดัดทอนลงไปตามความเหมาะสมแต่ยังคงรักษา “หัวใจ” ของขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมไว้ ยิ่งไปกว่านั้นเนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่ศรัทธาเคารพรักและเทิดทูน การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ ที่อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ของพระมหากษัตริย์ จึงเป็นเกียรติยศแก่ผู้วายชนม์ และบรรดาลูกหลานญาติมิตรอย่างที่สุด ในสังคมไทยนอกเหนือจากพุทธศาสนิกชนแล้ว ประเทศไทยยังมีผู้คนหลากหลายเชื้อชาติศาสนา เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์มาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นชาวจีนและเวียดนามที่นับถือพุทธศาสนา (มหายาน) ผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และผู้ที่นับถือศาสนาซิกข์ ผู้คนต่างเชื้อชาติศาสนาล้วนสามารถประกอบศาสนกิจของตนได้ตามความเหมาะสม ในประเทศไทย เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อกันและร่วมพิธีกรรมได้อย่างถูกต้อง ในที่นี้กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลศพตามคติทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ซึ่งทั้งในเมืองและในชนบทมีแบบแผนตามประเพณีลักษณะเดียวกัน หากแต่แตกต่างกันรายละเอียดตามลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นนั้น โดยแบ่งขั้นตอนเป็น ๔ ส่วน ดังนี้

๑. พิธีกรรมในวันตาย
๒. พิธีกรรมในวันตั้งศพบำเพ็ญกุศล
๓. พิธีกรรมในวันฌาปนกิจศพ
๔. พิธีกรรมหลังวันฌาปนกิจศพ หรือวันเก็บอัฐิ

พิธีกรรมในงานศพทั้ง ๔ ส่วน จะมีคติธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาแทรกอยู่แทบจะทุกขั้นตอน เป็นการสอดแทรกทั้งปริศนาธรรม และเกร็ดตามประเพณีของแต่ละท้องถิ่น เพราะพิธีกรรมบางขั้นตอนของคนแต่ละพื้นที่นั้นมีความแตกต่างกัน อีกทั้งพิธีกรรมบางอย่างที่เคยมีในอดีตนั้น ก็ได้เลิกปฏิบัติไปตามความเหมาะสมของแต่ละยุคสมัยปัจจุบัน เมื่อมีผู้เสียชีวิตต้องดำเนินการตามกฎหมาย คือ การแจ้งตาย ถ้าถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลทางโรงพยาบาลจะออกใบรับรองแพทย์ให้ แล้วนำไปแจ้งสำนักงานเขตหรืออำเภอเพื่อขอรับใบมรณบัตร แต่โรงพยาบาลส่วนใหญ่รับดำเนินการเรื่องนี้ให้จนเสร็จเรียบร้อย ถ้าถึงแก่กรรมที่บ้านต้องแจ้งตายกับตำรวจเพื่อออกใบรับรองการตาย และนำไปแจ้งเพื่อขอใบมรณบัตรภายใน ๒๔ ชั่วโมง ถ้าถึงแก่กรรมด้วยอุบัติเหตุหรือถูกฆาตกรรม เจ้าบ้านหรือผู้พบศพต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อทำการชันสูตรศพ เมื่อแพทย์ตรวจชันสูตรศพแล้ว ญาติผู้เสียชีวิตจะต้องขอหลักฐานจากเจ้าหน้าที่ตำรวจพร้อมทั้งขอใบชันสูตรศพจากแพทย์เพื่อนำไปแสดงต่อสำนักทะเบียนท้องถิ่นในการขอใบมรณบัตร ส่วนใหญ่จะดำเนินการตามกฎหมาย และจัดการเรื่องพิธีกรรมงานศพไปพร้อมกัน

๑) พิธีกรรมในวันตาย

ธรรมเนียมของการจัดพิธีศพของสังคมไทยนั้น เพื่อแสดงความกตัญญู ความเคารพนับถือต่อผู้วายชนม์ ครอบครัวและญาติมิตรจึงพร้อมใจกันจัดพิธีกรรมสำหรับศพ เป็นอย่างดี เพื่อแสดงความอาลัยรักเป็นครั้งสุดท้าย และเพื่อสืบทอดจารีตประเพณีในงานศพที่เกิดขึ้น ในสังคมไทย อันมีมาแต่ครั้งโบราณสิ่งแรกที่ต้องทำให้ผู้ตาย คือ การอาบน้ำศพ ซึ่งเป็นหน้าที่ของ ลูกหลานหรือญาติสนิท แต่ปัจจุบันคนส่วนใหญ่มักสับสนใจที่โรงพยาบาล ซึ่งสถานที่ไม่เอื้อต่อการอาบน้ำ ทำความสะอาดทั่วร่างกาย จึงไม่มีการอาบน้ำให้ศพแบบดั้งเดิม

จากนั้นญาติจะแต่งตัวให้ผู้ตาย โดยสวมเสื้อผ้าที่ผู้ตายชอบหรือแต่งด้วยชุด เครื่องแบบเต็มยศ ไม่มีการแต่งตัวศพตามความเชื่อแบบเดิม ก่อนประพรมน้ำอบไทยให้กลิ่นหอม หรือหากญาติมีความประสงค์ โรงพยาบาลบางแห่งมีการแต่งหน้าศพให้ด้วย โดยเจ้าหน้าที่ของ โรงพยาบาล อาสาสมัครหรือช่างแต่งหน้ามืออาชีพ ระหว่างนั้นญาติติดต่อบุคลากรที่จะนำศพไปตั้งบำเพ็ญ กุศล พร้อมทั้งนิมนต์พระ ๑ รูป มาทำพิธีเพื่อเคลื่อนศพไปวัด หรือโรงพยาบาลบางแห่งดำเนินการให้ เสร็จสรรพ ตั้งแต่นิมนต์พระและจัดรถเคลื่อนศพไปวัด

ถ้าหากผู้ถึงแก่กรรมเป็นผู้อยู่ในเกณฑ์สามารถขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ ต้องแจ้งไปยังต้นสังกัดของผู้นั้น แล้วเดินเรื่องไปยังกองพระราชพิธี สำนักพระราชวังเพื่อขอ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศต่อไป

ก) การรดน้ำศพ

เมื่อนำศพมาถึงศาลาวัด นำศพนอนหงายหันด้านขวามือหรือด้านปลายเท้าของ ศพให้อยู่ทางผู้ที่มาแสดงความเคารพ ใช้ผ้าแพรคลุมตลอดร่าง แต่เปิดหน้าและมือขวาไว้ มีหมอน ใบเล็ก ๆ รองมือขวา มีภาชนะรองน้ำอยู่ด้านล่าง ก่อนเริ่มพิธี เจ้าภาพหรือผู้อาวุโสเป็นผู้จุดไฟเครื่อง บูชาพระรัตนตรัย แล้วจุดไฟเครื่องทองน้อยหรือธูปเทียนทางด้านศีรษะศพ แล้วเริ่มพิธีโดยนำน้ำหอม รดมือขวาของศพ สำหรับการรดน้ำหลวงอาบศพ เมื่อแซกรดน้ำศพหมดแล้ว ประธานในพิธีเป็นผู้แทน รดน้ำศพด้วยน้ำ หลวงอาบศพ ก่อนจะรับน้ำหลวงจากเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังต้องถวายค่านับไป ทางทิศที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ ๑ ครั้ง เมื่อรับแล้วให้รดน้ำหลวงอาบศพ โดยเทตรง บริเวณหน้าอกศพ จากนั้นถวายความเคารพในทิศทางเดิม เป็นอันเสร็จพิธี ไม่นิยมให้ผู้ใดมารดน้ำศพ อีกต่อไป

ข) การนำลงหีบศพ

พิธีกรรมหลังจากการรดน้ำศพคือ การนำศพลงหีบ สำหรับศพที่ได้รับ พระราชทานโกศหรือหีบหลวง ทางเจ้าหน้าที่จากสำนักพระราชวังเป็นผู้ดำเนินการ ส่วนประเพณี นิยมของราษฎร เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ของวัด ซึ่งเริ่มตั้งแต่การมัดตราสังศพและการเบิกโลง ปัจจุบันทั้งสองพิธีกรรมนี้ได้ลดขั้นตอนแบบดั้งเดิมลงไป

การมัดตราสังศพเหลือเพียงใช้ด้ายสายสิญจน์มัดมือศพที่พนมไว้เหนือหน้าอก นำดอกไม้ธูปเทียนวางด้านบน จากนั้นยกผ้าขาวที่ปูรองตัวศพ ยกศพลงโลง เริ่มพิธีเบิกโลงโดยใช้มีด หมอสับปากโลง ๓ ครั้ง พร้อมกับถามว่า “บ้านนี้เป็นบ้านของใคร” ญาติจะตอบชื่อผู้ตาย จากนั้นพรม

น้ามนต์ธรณีสาร เจ้าภาพนำเงินใส่พานวางในโลงบนร่างผู้ตาย เจ้าหน้าทีวัดจะดึงเส้นด้ายที่มัดมือศพ ออกมานอกโลง สำหรับใช้ตอนบังสุกุล แล้วจึงปิดฝาโลง มีผ้าขาว สายสิญจน์ และดอกไม้ธูปเทียน วางบนฝาโลง ด้านศีรษะของศพปัจจุบัน วัดหลายแห่งไม่มีพิธีการเบิกโลง น้ามนต์ธรณีสารไม่ทำ แล้วไม่ปากกาก็ไม่มี ส่วนมัดศพ ถ้าหุ่นใหญ่ ยังมีการมัดคอ หน้าอก และปลายเท้า ไม่ให้ร่างกายต้อง ดูตามร่างของผู้ตาย แต่บางที่ ไม่ใช้ดอกไม้วางบนมือศพหรือตรงฝาโลง เพื่อไม่ให้เกิดความชื้น

๒) พิธีกรรมการตั้งบำเพ็ญกุศลศพ

การตั้งศพบำเพ็ญกุศลของชาวไทยในแต่ละท้องถิ่นนั้นแตกต่างกัน คนในเมืองไม่ว่าจะเป็นกรุงเทพมหานคร หรือสังคมเมืองในต่างจังหวัด จะตั้งศพที่ศาลาวัด แล้วเจ้าภาพและแขกผู้ร่วมงานจะไปฟังสวดพระอภิธรรมในงานศพที่วัดในตอนเย็น สำหรับคนชนบทส่วนใหญ่นิยมตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่บ้าน นิมนต์พระมาสวดพระอภิธรรมในตอนเย็น และนิมนต์พระมาฉันภัตตาหารในตอนเช้า ซึ่งถือเป็นโอกาสที่เจ้าภาพและผู้ร่วมงานจะได้ทำทาน สร้างบุญบารมี

ทางเหนือนอกจากจะสวดพระอภิธรรมแล้ว ยังมีเทศน์ตามคัมภีร์พื้นเมือง บางแห่งนิยมสวดสัยาแทนสวดพระอภิธรรม ซึ่งเป็นการสวดของพระสงฆ์ล้านนาโดยเฉพาะ ในภาคอีสานเรียกวันตั้งศพบำเพ็ญกุศลว่า “เงินเฮือนดี” ชาวบ้านมาอยู่ที่บ้านเจ้าภาพทั้งมาอยู่เป็นเพื่อนและช่วยทำอาหารเลี้ยงผู้คนที่มาร่วมงานสวดศพ ซึ่งอยู่หน้าเตาถ่านตลอดวันและทั้งคืน^{๒๔}

ไม่ว่าจะตั้งศพไว้ที่วัดหรือที่บ้าน เจ้าภาพต้องเตรียมเครื่องไทยธรรมเพื่อถวายพระ และผ้าบังสุกุลสำหรับทอดผ้า จะเป็นผ้าไตรหรืออย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่กำลัง มีปัจจัยถวายตามกำลังศรัทธา มีการเลี้ยงอาหารแก่แขกที่มาร่วมงาน ถ้าผู้ตายเป็นผู้หลักผู้ใหญ่มีผู้นับหน้าถือตา มักมีการจงเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศล เรียกว่า เจ้าภาพสวดศพเมื่อพระสงฆ์ ๔ รูปมาถึง เจ้าภาพกราบพระพุทธรูปและจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วจุดธูปเทียนที่เครื่องทองน้อย กราบศพเพียงครั้งเดียว ก่อนอาราธนาศีลสมาทานศีล และฟังพระสวดพระอภิธรรมแล้ว จึงทอดผ้าบังสุกุล เมื่อพระบังสุกุลจบจึงถวายไทยธรรม ดอกไม้ธูปเทียน และใบปวารณาจำนวนเงิน แล้วกรวดน้ำ บางวัดอาจให้มีการถวายเครื่องไทยธรรม ดอกไม้ธูปเทียนก่อนการทอดผ้าบังสุกุล เพื่อสะดวกต่อเจ้าภาพที่อายุมากจะได้ไม่ต้องมานั่งคุกเข่าหลายครั้งพิธีกรรมนี้มีจุดประสงค์เพื่อจะได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตายเป็นสำคัญ และเพื่อให้เจ้าภาพญาติมิตร พร้อมทั้งคนอื่น ๆ ร่วมแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อบุคคลที่แสดงความรัก ความเคารพนับถือที่มีต่อผู้วายชนม์

ประเพณีงานศพของสังคมไทย ทำให้ลูกหลานได้แสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ แม้กายจะดับสูญ แต่ยังระลึกถึงด้วยการบำเพ็ญบุญให้ มีทั้งการทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน พิธีกรรมในการทำบุญมีลักษณะเดียวกัน คือ นิมนต์พระสวดมนต์ตอนเย็น เทศนาธรรม และสวดพระอภิธรรม วันรุ่งขึ้นนิมนต์พระมารับภัตตาหารและฉันภัตตาหารเช้าหรือเพล แล้วถวายสังฆทานแต่ปัจจุบันเพื่อความสะดวกของเจ้าภาพ ในสังคมเมืองมักมีพิธีกรรมเพียงวันเดียว คือ ถวายภัตตาหาร

^{๒๔} พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฉานวฑูโฒ, “ศึกษาความเปลี่ยนแปลงการจัดการงานศพของชาวพุทธกรณีศึกษาบ้านหมื่น ตำบลนารัง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑.

เข้าหรือเพลหรือถวายสังฆทานเท่านั้น แต่ตามแบบปฏิบัติทั่วไปของการทำบุญนั้น ไม่ตั้งบาตรน้ำมนต์ ไม่มีการถวายสายสิญจน์ให้พระสงฆ์ถือไว้ในเวลาสวดพระพุทธรูป เพราะถือกันว่าศพยังอยู่ ยังเป็นงานอวมงคลถ้าพิจารณาตามทางโลกจะเห็นว่า การตายเป็นกิจใหญ่ที่ญาติต้องอยู่ช่วยกันจัดงานศพ จนเหน็ดเหนื่อยกันมาก หรือยังอยู่ในช่วงเศร้าโศก อีกทั้งญาติที่อยู่ไกลยังไม่พร้อมกัน จึงได้กำหนดว่า ๗ วันค่อยทำบุญให้ศพ จะได้สะดวกและพร้อมเพรียงส่วนการทำบุญ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน เพื่อให้มีการทำบุญระลึกถึงผู้ตายได้เป็นระยะ ๆ และไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยมากจนเกินไปนั่นเอง

๓) พิธีกรรมวันฌาปนกิจศพ

วันเผาศพถือเป็นวันที่มีขั้นตอนพิธีกรรมมากมาย ในสังคมไทยแต่ละท้องถิ่นจะมีพิธีกรรมปฏิบัติคล้ายกัน แต่อาจจะแตกต่างในรายละเอียด หรือมีการยกเลิกพิธีกรรมบางอย่างเพราะสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะสังคมเมือง ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่วัด จึงไม่มีการปฏิบัติพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเคลื่อนศพออกจากบ้านเพื่อไปเผา เช่น การยกศพออกจากเรือน การทำประตูปาหรือประตูปรางการตีหมอน้ำและมีหม้อไฟนำหน้าศพ และการชักฟาก ๓ ซี่ เป็นต้น ไม่เฉพาะในสังคมเมืองเท่านั้น แม้กระทั่งในชนบทที่มีการตั้งศพไว้ที่บ้าน พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการยกศพออกจากบ้านเพื่อไปเผาที่เมรุ ซึ่งตั้งอยู่ในวัดหรือที่ป่าช้าก็ตามก็ได้ยกเลิกพิธีกรรมเหล่านี้เช่นกัน เพราะการก่อสร้างบ้านเรือนที่เปลี่ยนแปลงสภาพไปทำให้ไม่เอื้อต่อการประกอบพิธีกรรมแต่บางพิธีกรรมที่บริบททางสังคมหรือสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการปฏิบัติ พิธีกรรมเหล่านั้นก็จะยังคงได้รับการสืบทอดมาถึงปัจจุบันเช่น พระสงฆ์เดินนำหน้าศพไปยังเมรุ การเวียน ๓ รอบ ก่อนนำหีบตั้งบนเมรุ การทอดผ้าบังสุกุล การทิ้งเบ็ยซื้อที่ หรือการล้างหน้าศพ เป็นต้น

ในสังคมเมืองที่ตั้งศพไว้ที่วัด เมื่อนำศพไปเผาบนเมรุ ยังคงมีพิธีกรรมจตุรุษเทียบเชิญศพ ทายาทถือรูปและมีรูปนำหน้าศพ พระสงฆ์เป็นผู้จูงศพ แต่วัดหลายแห่งในเมืองไม่ได้จูงศพด้วยสายสิญจน์ แต่ยังคงมีพระสงฆ์เดินนำหน้า ตามด้วยพระเณรผู้บวชหน้าไฟ และญาติมิตรเดินไปในขบวนสำหรับในชนบทส่วนใหญ่ยังมีการจูงศพจากเรือนไปที่วัดหรือป่าช้า ใช้ด้ายขาวทาบเป็นเส้นใหญ่ ใช้เป็นสายสิญจน์จูงศพ ส่วนคนอีสานหลายถิ่นที่ยังมีการทอดผ้า จะใช้ผ้าฝ้ายที่ทอเองเป็นเสมือนสายสิญจน์ให้พระสงฆ์ และเณรบวชหน้าไฟเป็นผู้จูง ระหว่างการจูงศพเพื่อไปเผา ในหลายท้องถิ่นทั้งภาคเหนือ อีสาน และภาคใต้ จะมีคนโปรยข้าวตอก ในชนบทของภาคอีสาน เมื่อมีคนเสียชีวิต ญาติมิตรมาช่วยงานศพที่บ้านเจ้าภาพ ก็จะช่วยกันนำข้าวเปลือกมาคั่วเป็นข้าวตอกเก็บไว้โปรยในวันเผา แต่ในสังคมเมืองไม่โปรยข้าวตอกกันแล้ว

เมื่อนำศพมาถึงเมรุ ก่อนจะเผาศพจะมีพิธีกรรมตามประเพณีแม้ปัจจุบันจะย่อลงไปแล้วยังมีบางพิธีกรรมที่ยังปฏิบัติสืบทอดกันมา เริ่มตั้งแต่การหามโลงศพเวียน ๓ รอบ เป็นการเวียนซ้าย เรียกว่า อุตราวัญ เชื่อกันว่า การเวียนขวาเป็นเรื่องเกี่ยวกับมงคลทั้งนั้น เมื่อเป็นความตายซึ่งถือเป็นเรื่องอัปมงคลจึงต้องเวียนซ้าย จากนั้นนำศพขึ้นตั้งบนเมรุ นิมนต์พระทอดผ้าบังสุกุล เพื่อให้ท่านมาปลงกรรมฐานและรับผ้าเป็นไทยธรรม โดยนำผ้าทอดไว้บนหลังโลง ขณะตั้งบนเชิงตะกอนก่อนลงมือเผา เชิญแขกผู้ใหญ่ หรือญาติ ๆ ทอดกันเอง จากนั้นประธานในพิธีจุดไฟเพื่อเผาศพ แขกผู้มาร่วมงานนำดอกไม้จันทน์ รูปเทียน มาวางที่เชิงตะกอน ถือเป็นการเผาหลอก เจ้าหน้าที่วัดจะนำหีบศพออกมาทำพิธีกรรมก่อนเผาจริง คือการโยนเหรียญลงไปเชิงตะกอนเป็นการซื้อที่ และ

ล้างหน้าศพ โดยต่อยมะพร้าวที่กะเทาะเปลือกแล้วรดหน้าศพ ก่อนนำหีบเข้าไปในเชิงตะกอนเช่นเดิม และเปิดสวิทซ์ไฟ เป็นการเผาจริง ประเพณีในงานศพของสังคมไทยแบบดั้งเดิมมีพิธีกรรมช่วงก่อน การเผาศพมากกว่าที่กล่าวถึง แต่การเปลี่ยนแปลงทั้งเรื่องสถานที่เผาศพและสภาพสังคมในปัจจุบัน พิธีกรรมต่าง ๆ ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติ เช่น การเผาศพด้วยท่อนฟืน อันเป็นที่มาของการห้ามต่อไฟเผาศพ หรือการซักฟืนจากเชิงตะกอน เป็นต้น

๔) พิธีกรรมหลังวันฌาปนกิจศพ

หลังจากเผาศพแล้ว จะเป็นพิธีกรรมของคนในครอบครัว คือการแปรรูปเก็บอัฐิ โดยนำอัฐิในกองฟอนมาเรียงเป็นรูปร่างคน หันหัวไปทางตะวันตกสมมติว่าตาย แล้วนิมนต์พระภิกษุ มาบังสุกุลตาย เสร็จแล้วเกลี่ยรูปทำเป็นรูปใหม่หันหัวไปทางตะวันออกสมมติว่าเกิด นิมนต์พระบังสุกุลเป็นอีกครั้ง ก่อนเก็บอัฐิและเถ้าถ่าน โดยเลือกเก็บอัฐิแขน ขา หน้าอก และศีรษะ รวมถึงเถ้าถ่าน แต่ด้วยความแตกต่างในบริบททางสังคมและข้อจำกัดเรื่องสถานที่ ปัจจุบันคนในสังคมเมืองส่วนใหญ่ จึงมักจะนำอัฐิและเถ้าถ่านไปลอยอังคาร แทนการเก็บไว้ที่บ้านหรือที่วัด ต่างกับคนชนบทที่ยังมีการเก็บอัฐิไว้ในสถูปเจดีย์ภายในวัด หลังจากแปรรูปเก็บอัฐิแล้ว ญาติผู้เสียชีวิตจะถวายอาหารคาวหวานและผ้าไตรแด่ภิกษุ อนุমানได้ว่าการถวายภัตตาหาร ซึ่งมีทั้งจัดใส่ปันโตหรือเป็นสำรับเป็นเสปียงและอาหารคาวหวาน ๓ หาบ ตามพิธีกรรมเดินสามหาบแบบดั้งเดิมแทน

หลังจากเก็บอัฐิ เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศล โดยนิมนต์พระมาสวดในตอนเย็น เทศนาธรรมและบังสุกุล แต่บางครอบครัวอาจรอให้ครบ ๗ วันก่อน พิธีกรรมเหมือนการทำบุญ ๗ วัน ตอนที่ยังไม่เผาศพ ซึ่งเป็นพิธีระลึกถึงคนตาย ที่ถือว่าเป็นงานอวมงคลอยู่ จึงไม่มีการตั้งบาตรน้ำมนต์ และถวายสายสิญจน์ให้พระถือสวดพุทธมนต์ แต่สังคมชนบทหลายแห่งถือว่า การทำบุญ ๗ วัน เป็นการออกจากทุกข์ เมื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลจึงถือโอกาสทำบุญบ้านใหม่ไปด้วย ซึ่งเป็นงานมงคล จึงมีการตั้งบาตรน้ำมนต์และวงด้ายสายสิญจน์รอบบ้าน และถวายให้พระถือสวดมนต์ด้วย ประเพณีทำบุญหลังเผา ๗ วัน ถือเป็นพิธีกรรมสุดท้ายของงานศพในสังคมไทยที่ได้สืบทอดประเพณีกันมายาวนาน หรือเพื่อแสดงความระลึกถึงและความกตัญญูต่อผู้วายชนม์ บางครอบครัวก็จะมี การทำบุญอุทิศส่วนกุศล ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน หรือครบรอบปีด้วย

พิธีกรรมงานศพ เป็นการสร้างโอกาสหรือเป็นเวทีแสดงกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มคนในสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ๕ ประการ คือ

๑) งานศพเป็นเวทีพิธีกรรม เพื่อประกาศข่าวสารยืนยันการขาดสูญตัวตนของผู้ตาย อันประกอบด้วยคุณสมบัติทางสรีระและคุณสมบัติทางสังคม คือ หมดสมาชิกภาพ ขาดจากกลุ่มทางสังคมที่เป็นอยู่จริงด้านการกระทำหรือการแสดงตนทางสังคม งานศพเป็นเวทียืนยันการสิ้นตัวตนในชาตินี้ จากคนเป็นผู้คนตาย

๒) พิธีกรรมงานศพเป็นเวทียืนยันสถานภาพทางสังคมของคนเป็นว่า คนมีชีวิตปกติจะอยู่อย่างเดิม หรือจะต้องเปลี่ยนแปลงสถานภาพบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันทั้งภายในภายนอกกลุ่มภายหลังมีคนตาย เพื่อนฝูงมิตรสหายร่วมรุ่น คนต่างรุ่นต่างเพศต่างวัย อันจะนำไปสู่การสานต่อความสัมพันธ์เชิงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หรือตัดโอกาสช่องทางกัน

๓) พิธีกรรมงานศพเป็นการยืนยันคุณค่าความมีอยู่เป็นอยู่ของชีวิตนี้ ของชีวิตอื่น และของวิถีชีวิตวัฒนธรรมประจำถิ่น

๔) พิธีกรรมงานศพทำหน้าที่ยืนยันการหมดสภาพนิติบุคคลของคนตาย ขณะเดียวกันจะยืนยันสถานภาพทางกฎหมายของคนเป็นอีกด้วย เช่น การเป็นผู้สืบทอดมรดก

๕) งานศพเป็นทั้งวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม คือ มีแบบแผนวิธีการที่ผู้คนจำต้องปฏิบัติตาม และเป็นวัฒนธรรมจุดหมายปลายทาง เพื่อบรรลุเป้าหมายทางสังคม ตามสถานการณ์และลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชน^{๒๕}

๒.๔ ความเป็นมาของการสวดในทางพระพุทธศาสนา

ในพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ มีลักษณะคล้ายกันคือ การใช้สื่อต่าง ๆ เช่น สื่อทางเสียง โดยใช้นดนตรี เพื่อนำจิตใจและอารมณ์คล้อยตามด้วยความกลมกลืนเป็นเอกภาพ อย่างลุ่มลึกต่อจุดหมายสูงสุด เป็นการใช้อุปกรณ์และสื่อหรือเสียงนำจิตใจในบรรยากาศ ให้เกิดความสงบและเฝ้าอ้อมใจเพื่อให้พิธีกรรมนั้นเกิดความศักดิ์สิทธิ์ ทำนองสวดมีความเป็นดนตรีในตัวเอง นอกจากนี้ดนตรีเป็นองค์ประกอบของพิธีกรรมที่สำคัญทีเดียว ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมอยู่ที่เสียงดนตรีจริงอยู่ศาสนาเป็นเรื่องของปัญญาสมาธิ และสำหรับศิลปะ (ดนตรี) เป็นเรื่องของอารมณ์มีแต่ปัญญาอย่างเดียวย่อมแห้งแล้งไม่สดชื่น หรือมีแต่อารมณ์อย่างเดียวก็จะทำให้หึงมง่าย ปัญญาและอารมณ์จึงต้องอาศัยซึ่งกันและกัน^{๒๖} อย่างไรก็ตาม การใช้การสวดของแต่ละศาสนาย่อมมีความแตกต่างกันทั้งในด้านกรรมวิธีของวัตถุประสงค์ของการสวด ส่วนการสวดทางพระพุทธศาสนานี้มีรายละเอียดและลักษณะเฉพาะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ในศาสนาพิธี รวมไปถึงการกล่าวธรรมของฆราวาส เรียกโดยทั่วไปว่า “สวด” บทหรือคำที่ใช้สวดนั้นเรียกว่า “มนต์” เรียกกรวม ๆ อย่างมิได้ระบุประเภทของงานว่า “สวดมนต์” ก่อนจะกล่าวถึงการสวดพระอภิธรรมนั้น จำเป็นต้องทราบวัตถุประสงค์การสวดในพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาคำว่า “สวด” นอกจากจะแปลว่า ท่อง ว่า เล่าบน แล้วยังแปลว่า กล่าวเป็นทำนอง^{๒๗} อีกด้วยกิริยาการกล่าวธรรมของพระสงฆ์ การสวดทางพระพุทธศาสนาถือเคร่งครัดมากกว่า ไม่ใช่การขับร้อง มิได้กระทำด้วยวัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิงเป็นที่ตั้ง มีเหตุมาจากการที่เสียงเปล่งออกมาแล้วเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมทางความเชื่อ อย่างน้อยที่สุดก็จะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ ส่วนการขับร้องเพลงใช้ในสถานการณ์และวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวข้องกับความบันเทิง ถึงแม้ว่าการสวดนับเป็นการ “ร้องเพลง” โดยองค์ประกอบภายใน แต่ที่ไม่ใช่เพลงเนื่องด้วยเป็นกิริยา ใช้สำหรับท่องคำศักดิ์สิทธิ์ บรรดาศาสนาทุกศาสนาล้วนแต่มีการสวดในพิธีกรรม

^{๒๕} อภิธาน สมใจ, งานศพล้านนา ปราสาทนทศาสตร์ สู่ไม้ศพ, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์วรรณรักษ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖-๑๘.

^{๒๖} สุกรี เจริญสุข, ดนตรีชาวสยาม, (กรุงเทพมหานคร: Dr Sax, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๒๗} ธนิต อยู่โพธิ์, พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน ศิวพรจำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙.

ส่วนใหญ่การสวดของศาสนาต่าง ๆ มักมีความหมายและวัตถุประสงค์ในเชิงบูชาในการ อ้อนวอน สรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าของ โดยเฉพาะในการสวดของศาสนาพราหมณ์ มีหลักเกณฑ์ในการ เปล่งเสียงมากมาย เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม ซึ่งแตกต่างจากการสวดทางศาสนาพุทธ ที่ไม่เน้น การเข้าสู่สัจธรรมด้วยการร้องขอ อ้อนวอน แต่เข้าถึงสัจธรรมด้วยสติปัญญาใคร่ครวญของตนเอง แม้การสวดมนต์ ก็มีใช้การร้องเพลงหรือร้องขอ แต่เป็นการท่องบ่น ตำนานที่มาของพระสูตรต่าง ๆ ตลอดจนข้อวินัยในการปฏิบัติตัวของพระสงฆ์ การท่องหรือการสวดดังกล่าว เป็นการรักษาถ้อยคำไว้ โดยวิธีมุขปาฐะ ในอดีตหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปเป็นเวลาสามเดือน พระมหากัสสปะ เป็นผู้ก่อให้เกิดการประชุมสงฆ์และสังคายนาหลักคำสอนเป็นครั้งแรก เรียกว่า “ปฐมสังคีติ” คำว่า “สังคีติ” (ส หมายถึง รวมกัน พร้อมกัน + คีติ หมายถึง ขับร้อง) หมายถึง การประชุมกันและเปล่ง เสียงสวดพร้อม ๆ กัน สรุปได้ว่า การสวดหมู่ (คนสังฆายนา) ได้กำเนิดขึ้น โดยจุดประสงค์เพื่อรักษา พระคัมภีร์ การสวดในพระพุทธศาสนานั้นมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่

- ๑) เป็นการสวดเพื่อท่องจำคำสอนและพระวินัย
- ๒) เป็นการสวดเพื่อเป็นปริตรคุ้มครองป้องกันเหตุเภทภัย
- ๓) เป็นการเพื่อกาวนาหรือปฏิบัติสมณะกรรมฐาน

ความเป็นมาของการสวดทางพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้า ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ เป็นการสวดในจุดประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ชั้นทุสฺตร สวดเพื่อแผ่เมตตาไปยังตระกูลสรรพสัตว์ต่าง ๆ รัตนสุตฺร สวดเพื่อปิดเป่าโรคระบาดที่เมืองเวสาลี กรณีย เมตตสุตฺร สวดเพื่อแผ่เมตตาให้กับเหล่าเทวดา โภชณังคสุตฺร สวดเพื่อรักษาความเจ็บป่วยของ พระเถระชื่อ ติริมานันทุสฺตร ซึ่งลักษณะการสวดดังกล่าวนี้ เป็นการสาธยายพระคุณของพระ รัตนตรัย เพื่อให้เกิดอนุสติแก่ผู้ฟัง มุ่งเน้นให้ผู้ฟังมีจิตเป็นสมาธิและเป็นเอกัคคตารมณ์ คือมีอารมณ์ ตั้งมั่นเป็นหนึ่งเดียว การสวดจึงไม่มีพิธีกรรมมากมาย

ต่อมาหลังพุทธปรินิพพานได้ประมาณ ๓๐๐-๑,๒๐๐ ปี พิธีสวดเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง มากขึ้น มีการสวดผสมผสานพิธีสวดทางพระพุทธศาสนาด้วยพิธีกรรมความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละ ท้องถิ่น เช่น การทำน้ำพระพุทธมนต์ การวางสายสิญจน์ การจัดปะรำพิธีในการสวด มีการตกแต่ง สถานที่ การจัดวางอาสนะสงฆ์กำหนดเวลาสวด ซึ่งองค์ประกอบต่าง ๆ ได้สร้างความซับซ้อนให้ดู มีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการน้อมนำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา

เมื่อพระพุทธศาสนามีความเจริญแพร่หลาย มีพระภิกษุสงฆ์บิณฑบาตออกมามีประดิษฐานถึง นานาประเทศ ความจำเป็นต้องการพระราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภ ในประเทศนั้น ๆ เกื้อกูลแก่การปกครองคณะสงฆ์ยิ่งมีมากขึ้น รวมทั้งดินแดนสุวรรณภูมิซึ่งคือประเทศไทย ในปัจจุบันนี้ด้วย แต่เดิมพราหมณ์เป็นผู้สั่งสอนแบบแผนประเพณีข้างฝ่ายพระราชอาณาจักร ตั้งแต่เมื่อครั้งขอมเป็นใหญ่ในประเทศนี้ เมื่อไทยได้มาปกครองสยามประเทศ ลงมาตั้งราชธานี ที่พระนครสุโขทัย เชื่อได้ว่าคติพราหมณ์มีความมั่นคงในที่นั้นมาแต่ก่อนแล้ว^{๒๘} ย่อมเป็นอิทธิพลต่อ พุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ไม่มากก็น้อยแรกเริ่มการสวดมนต์ยังไม่เป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชน

^{๒๘} สำนักราชเลขาธิการ (ผู้จัดทำ), ตำนานพระอาราม แล ทำเนียบสมณศักดิ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕.

ในดินแดนสุวรรณภูมิ แต่ในสมัยต่อ ๆ มา กระแสวัฒนธรรมที่หลั่งไหลมาจากประเทศศรีลังกา โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของพิธีการสวดมนต์ที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยต้องการจำกัดการศึกษาเฉพาะประเด็นของการสวดมนต์ที่ปรากฏในประเทศไทยตามลำดับสมัย ดังนี้

ก) การสวดทางพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยนี้ ระบบความรู้ ก่อให้เกิดระบบค่านิยมพฤติกรรมบุญได้โดยรับระบบคติความเชื่อมาจากพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ สืบสานจนเกิดพิธีสวดมนต์ที่ประกอบขึ้น ซึ่งยังไม่มีสลับซับซ้อนมากมายนัก ลักษณะการสวดสรุป ได้ดังนี้

๑) รูปแบบการสวดเป็นไปเพื่อรักษาธรรมโดยมีพระมหาเถระที่ทรงพระไตรปิฎกเป็นผู้ถ่ายทอดเผยแผ่จากคัมภีร์ สร้างปัญญาให้แก่ประชาชน

๒) ปรากฏเป็นงานเขียนเรื่อง “ไตรภูมิพระร่วง” ให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของกษัตริย์ในการเล่าเรียนคัมภีร์อย่างจริงจัง

๓) อำนาจของพระพุทธศาสนามหายาน ที่มีอิทธิพลในด้านการปกครองว่าด้วยเรื่อง “ผู้นำต้องมีบารมีสูง เป็นที่เคารพของประชาชน” ทำให้เกิดพิธีสวดมนต์ที่ส่งเสริมอำนาจกษัตริย์ได้แก่การสวด “ทศชาติ” ที่แสดงคุณธรรมหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แต่อย่างไรก็ตามยังเป็นการสวดธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอยู่นั่นเอง การสวดทศชาติ มีหลักฐานในจารึกบ้านางคำเยี่ย พ.ศ.๑๙๒๒ โดย สุภาพรรณ ฦ บางช้าง^{๒๙} ได้วินิจฉัยไว้ว่า

การสวดการฟังทศชาติในครั้งนั้น จัดขึ้นเป็นงานบุญใหญ่ มุ่งหมายถวายจักษัน คือ ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์จำนวนมากหลักจากถวายภัตตาหารเสร็จแล้ว พระภิกษุสงฆ์ฉันเรียบร้อยแล้ว ในช่วงบ่ายเป็นการ “สวดพระธรรมทั้งทศชาติ” ในจารึกได้ระบุว่า พระธรรมทั้งทศชาตินั้น “ไพเราะหนักหนา” ประกอบกับมีพาทยพิณดนตรีสังข์พัลลภ คือ พลุ ทำให้เข้าใจว่าจะมีการแสดงธรรมเทศน์นำก่อนแล้วจึงมีการสวดทศชาติ หรือมีการเทศน์และการสวดประสานกันเป็นเรื่อง ๆ ไปจนครบ ๑๐ เรื่อง แต่ละเรื่องน่าจะเทศน์และสวดแสดงเฉพาะสาระที่เป็นแก่นสาร หรือหัวใจของเรื่อง

ข) การสวดทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา

ความนิยมนำเรื่องราวในพระมหาชาติซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายแห่งการบำเพ็ญทานบารมีของพระศาสดามาสวดเทศน์เป็นพิเศษ จึงเกิดเป็นธรรมเนียมการสวด การเทศน์มหาชาติขึ้นในสังคมไทย โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ ได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงให้เป็นหลักของการสวดมหาชาติ การสวดมหาชาตินี้ นักสวดผู้เป็นคฤหัสถ์เป็นผู้สวดได้ปรากฏคำว่า “สวดแล” อันมีการพิจารณาว่าเป็นชื่อเรียกลักษณะการสวดชนิดหนึ่ง คือ “แหล่” ในปัจจุบัน ดังที่ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง ได้วินิจฉัยว่า “สวดแล” น่าจะหมายถึงรูปแบบการสวดมหาชาติ บางทีจะหมายถึงการสวดทำนองเดียวกับการสวดมหาชาติคำหลวง คือ ยกข้อความภาษา

^{๒๙} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

บาลี แล้วมีคำแปลเป็นภาษาไทยเป็นตอน ๆ จากการศึกษาพบว่าการลงท้ายคำแปลภาษาไทยเป็นคำต่าง ๆ ดังนี้ว่า “แล” “นั่นน” “โสดแล” “โสดเทอญ”

กาพย์มหาชาติ บางเล่มเรียกว่า “มหาชาติคำหลวง” เช่นกัน แต่เป็นฉบับปรับปรุงขึ้นใหม่ใน พ.ศ.๒๕๑๔ สมัยพระเจ้าทรงธรรมดาร์วีว่า พระมหาชาติคำหลวงฉบับที่แปลในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นเป็นสำนวนเก่าดีมาก คำแปลเป็นภาษาไทย มีเนื้อความสั้น และสลับกับภาษาบาลีทุกวรรค ผู้ฟังเข้าใจยาก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุมนุมพระสงฆ์ และนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นใหม่ ตามแนวของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สำหรับให้พระเทศน์ให้ประชาชนเข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น วิธีการแต่ง ยกข้อความบาลีขึ้นตั้งอย่างสั้น ๆ แล้วพรรณนาขยายความเป็นภาษาไทย มิใช่เป็นการแปลบาลีเป็นไทยวรรคต่อวรรคอย่างในมหาชาติคำหลวงด้วยความสละสลวย และเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้นของมหาชาติคำหลวงฉบับใหม่นี้ ได้มีพระภิกษุในสมัยนั้นนำไปเทศน์จนเป็นที่นิยมของประชาชน อย่างไรก็ตาม การพรรณนาเรื่องราวอย่างกระฉ่าง เข้าใจง่าย ทำให้มหาชาติคำหลวงฉบับนี้มีเนื้อความยาวมาก เมื่อรวมทั้ง ๑๓ กัณฑ์ แล้วจะไม่สามารถสวดและฟังให้จบภายในวันเดียวอย่างเช่นฉบับเก่าได้ต้องจัดกัน ๒-๓ วัน

ค) การสวดทางพระพุทธศาสนาสมัยธนบุรี

คติความเชื่อของคนไทยจากกรุงศรีอยุธยา ในด้านเวทมนต์คาถา ไสยศาสตร์ ผีसाงเทวดา นั้นยังคงสืบทอดมาถึงสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงให้ความสำคัญในเรื่องนี้และนอกจากภารกิจในด้านการปรับสภาพสังคมที่เสื่อมโทรมในด้านวัตถุแล้ว ทางด้านศาสนา ยังทรงฟื้นฟูและรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากที่ต่าง ๆ เช่น จากนครศรีธรรมราช และหัวเมืองเหนือ เป็นต้น การรวบรวมคัมภีร์ครั้งนี้ สันนิษฐานได้ว่า ได้นำเอาบทสวดมนต์จากนครศรีธรรมราชมาให้พระภิกษุในกรุงธนบุรีได้สวดในพิธีกรรมต่าง ๆ อีก

ง) การสวดทางพระพุทธศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๑ ลักษณะการสวดมนต์ทางพระพุทธศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มีความเชื่อด้านอิทธิปาฏิหาริย์ และไสยศาสตร์ปะปนอยู่มาก อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงมีพระราชดำริฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่เคยมีมาแต่ก่อนไว้เป็นแบบแผนของแผ่นดิน ทรงทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมโบราณราชประเพณีหลายประการ อีกทั้งทรงเป็นผู้ศึกษาในพระธรรมวินัยอย่างจริงจัง จึงมีพระราชประสงค์ปรับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาให้ความถูกต้องตามหลักพุทธธรรมยิ่งขึ้น ปรากฏการทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่ได้ทำเมื่อในรัชกาลที่ ๑ อีกด้วย

รัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองเกิดภาวะภัยทางธรรมชาติ จึงมีนโยบายการนำพิธีสวดมนต์มาใช้ในการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่พสกนิกร ดังปรากฏการทำพระราชพิธีอาพาธพินาศ เพื่อแก้ไขปัญหาวอดโรคระบาดร้ายแรง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ได้จัดให้มีการสังคายนาสวดมนต์ขึ้นในสมัยนี้ โดยมีพระราชดำริให้แปลพระปริตรทั้งหลายออกเป็นภาษาไทย และส่งเสริมการฝึกหัดสวดมนต์ให้ถูกต้องทั้งอักษรสังโยคและทำนองตลอดจนขัดตำนาน ดังพระราชพงศาวดาร เรื่องสังคายนาสวดมนต์ ความว่า ตั้งแต่เกิดไข้หวัดโรคครวใหญ่มาแล้ว ทรงสังเวชสลดพระราชหฤทัย เป็นเหตุให้ทรงพระราชดำริบำเพ็ญพระราชกุศลหลายอย่าง ที่มีปรากฏใน

จดหมายเหตุของกรมหลวงนรินทรเทวีที่พิมพ์ไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ ว่าได้ทำสังคายนาสวดมนต์อย่าง ๑ ยกย่องในจดหมายเหตุว่าเป็นคู่มือการสังคายนาพระไตรปิฎกที่ได้ทำเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ครั้งนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงนางเธอพระองค์เจ้าศศิธรเป็นหัวหน้าชักชวนพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดพระปริตร ให้ราชบัณฑิตเข้าไปบอกที่ทวารเทวราชชมเหศวร์ ข้างในท้องตออยู่ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ นับว่าครั้งนั้นข้างในฝึกหัดสวดมนต์ได้อย่างชำนาญ ทั้งอักษรสังโยคแลทำนองตลอดจนขัดตำนาน สวดได้ทุกสูตรตลอดภาณวารจนถึงทำนองภณยักษ์ ภาณพระ เช่น พระสวดพิธีตรุษ เวลากลางวันแบ่งกันซ่อมเป็นพวก ๆ เวลากลางคืนพร้อมกันไปสวดที่ห้องพระโรง ในเมื่อเสด็จออกจากราชการแล้วเสด็จขึ้นทรงฟังข้างในสวดมนต์ถวายทุกคืน

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ฐานะเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ได้ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉาน ทรงศรัทธาเลื่อมใสในจริยาวัตรของพระมอญ ชื่อ ชาย ฉายา พุทฺธวิโส จึงได้ทรงอุปสมบทใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้ตั้งคณะธรรมยุติกขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ แล้วเสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร และตั้งเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุติก และทรงตั้งคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกขึ้น ทำให้เกิดการดัดแปลงพิธีสวดมนต์หลายอย่าง ณ เวลานั้นจึงเกิดการสวดมนต์อย่างรามัญในพระราชวังขึ้น

รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงลาผนวชในครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ได้เสด็จสวรรคต ทรงตั้งคณะนำคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่งคืนประเทศลังกา โดยเป็นคณะสงฆ์จากวัดบวรนิเวศ และข้าราชการจำนวนหนึ่ง ทางคณะจากไทยได้รับการต้อนรับจากลังกาเป็นอย่างดี อีกทั้งทรงได้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนามหานิกายจากญวนที่เข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ในสมัยนี้จึงเกิดการทำพิธีกึ่งเด็กเป็นครั้งแรก^{๓๐}

รัชกาลที่ ๕ การสวดมนต์ทางพระพุทธศาสนาได้นำมาใช้ในรัฐพิธี พระสงฆ์เถรานุเถระได้นำพิธีสวดมนต์มาสวดเพื่อเป็นการถวายชัยมงคลแก่พระองค์ เมื่อครั้งเสด็จกลับจากยุโรป และครั้งพระองค์พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า เสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การสวดคาถาถวายชัยมงคลทั้ง ๒ นี้ เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระสงฆ์ในเวลานั้น และแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภายหลังพิธีสวดมนต์ที่อยู่ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ที่ได้แต่งเพิ่มขึ้นอีกหลายครั้งโดยพระเถรผู้ใหญ่หลายรูปในสมัยนั้น จนเกิดเป็นแบบแผนบทสวดมนต์ที่สืบมาถึงปัจจุบัน ที่เรียกว่า “บทสวดมนต์ฉบับหลวง” ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชกาลที่ ๗ ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เป็นพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์นั้น ให้เป็นพิธีของรัฐบาล เรียกว่า “รัฐพิธี” โดยให้กรม กระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้จัด ฉะนั้นพิธีสำคัญทางศาสนา จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่รัฐบาลรับผิดชอบจัดขึ้น^{๓๑}

^{๓๐} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: จริยสุนันทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๘๑.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

๒.๔.๑ ความเป็นมาของทำนองการสวดทางพุทธศาสนา

การสวด หมายถึง การว่ากล่าวอย่างเป็นทำนองอย่างพระสวดมนต์ การสวดในทางพระพุทธศาสนานั้น เสียง ลำนำ และจังหวะที่เกิดขึ้นในการสวดนั้นจะเรียกโดยรวมว่า “ทำนองสวด” ซึ่งแต่ละลักษณะจะมีชื่อทำนอง เช่น ทำนองสังโยค ทำนองมคธ ทำนองสรภัญญะ เป็นต้น คำว่าทำนอง แปลว่า ทาง แบบ แบบอย่างระเบียบเสียงสูงต่ำ ซึ่งมีจังหวะสั้นยาวในเวลาสวดทำนองสวดโดยทั่วไปนั้นมีทำนอง ๔ ทำนองด้วยกัน^{๓๒} คือ

๑) สุตตันตปริยาวัตร เป็นทำนองสวดบรรยายพระสูตรทั่วไปในการแสดงพระธรรมเทศนา

๒) คลิตวัตร เป็นการออกเสียง “ลงลูกคอก” เช่นสวดขัดตำนาน

๓) พุทฺทวัตร เป็นทำนอง “ริตนโมโค” โดยลักษณะการริตนโมโคนั้นใช้ มีอรุตลงแล้วกระแทกขึ้นอย่างรวดเร็ว ตามนัยนี้เรียกว่า “แหบหวน” คือการเปล่งเสียงที่อยู่ในระดับต่ำขึ้นไปหาเสียงสูงอย่างรวดเร็วนั่นเอง เป็นทำนองที่ยากมาก

๔) ตรังควัตร เป็นทำนอง “เล่นลูกคอก” อุปมาดังระลอกคลื่นกระทบฝั่ง^{๓๓}

ในสมัยพุทธกาลก็ดี หลังสมัยพุทธกาลก็ดี ยังไม่มีการจารึกหรือบันทึกคำสอน และพระพุทธรูปจะเป็นตัวหนังสือ จึงใช้วิธีท่องจำหรือสาธยายกันสืบ ๆ มา และเนื่องจากพระพุทธรูปหรือคำสอนนั้น จัดเป็นสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่าเป็นตัวพระพุทธศาสนาเลยก็ได้ จึงเกิดความจำเป็นขึ้นมาว่า เมื่อจะรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่นอกจากจะท่องจำคำสอน หรือพระพุทธรูปให้เป็นกิจวัตร และศึกษาทำความเข้าใจในเนื้อหานั้น ๆ แล้วยังจำเป็นต้องมีการสวดสาธยายธรรม โดยพระสงฆ์จะคัดเลือกพระพุทธรูปจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ออกมาสวดให้ตรงกับวัตถุประสงค์และลักษณะของงาน ซึ่งมีขั้นที่ตอนน่าสังเกต ดังนี้

๑) เกี่ยวกับพระวินัยปิฎก ได้มีพระพุทธรูปบัญญัติให้ท่องจำและทบทวนกันทุกกึ่งเดือน ซึ่งปัจจุบันก็คือ การลงอุโบสถฟังสวดพระปาติโมกข์ของพระสงฆ์นั่นเอง ซึ่งทุกวัดจะต้องทำทุกวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๔ ค่ำ

๒) ในส่วนของพระสุตตันตปิฎกนั้น เกิดประเพณีที่จะอนุรักษ์ไว้ ๒ วิธีด้วยกัน คือ

๒.๑) การท่องจำหัวข้อธรรม เพื่อรักษาพระพุทธศาสนา โดยถือเป็นการเรียนทางปริยัติศาสนา และการสาธยายธรรม ได้แก่ ประเพณีสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็น ทุกวันมิให้ขาด จึงเกิดมีหอสวดมนต์ประจำวัดสืบกันมา จนทุกวันนี้

๒.๒) การสวดมนต์เพื่อเป็นสิริมงคลเนื่องในพิธีต่าง ๆ แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่

(๑) สวดพระสูตร เช่น บทธรรมจักรกัปปะวัตนะสูตรและมงคลสูตร เป็นต้น

(๒) สวดพระปริตร เช่น โมระปริตร ชันระปริตร เป็นต้น เพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายทั้งหลาย ซึ่งถือเป็นการทำบุญ หรือบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ เช่น งานฉลอง

^{๓๒} ทองฟูล บุญยมาลิก, พิธีสวดพระอภิธรรม : การศึกษาสังเกต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕.

^{๓๓} อุดม อรุณรัตน์, ดุริยางคดนตรีจากพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐-๒๑.

หรืองานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ได้นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เพื่อเป็นสิริมงคล บทสวดในงานดังกล่าวนี้ ก็นำข้อความสำคัญมาจากพระสูตรต้นตะปฏุกนั้นเอง มาเป็นแม่บท

๓) สำหรับพระอภิธรรมปิฎกนั้น จะนำมาสวดเฉพาะในงานบำเพ็ญกุศลเนื่องในงานศพเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้วายชนม์ แต่เนื้อหาที่แท้จริงนั้น ล้วนเป็นคำสอนที่มุ่งสอนคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้นำไปปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากกองทุกข์

๒.๕ การสวดทางพระพุทธศาสนาในพิธีศพของสังคมไทย

สภาพสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้วิถีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยเรื่องยุคสมัย แม้ว่าสังคมและวิถีชีวิตของคนไทยจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม ประเพณีต่าง ๆ ยังคงเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติ เช่นเดียวกัน การจัดการศพนั้น เป็นเรื่องที่มีระเบียบวิธีการและขนบประเพณีต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมอันเป็นหัวใจของพิธีศพนั้นคือ การสวดพระอภิธรรม

๒.๕.๑ การสวดพระอภิธรรม

การสวดพระอภิธรรมในปัจจุบันก็บอติดันมีความแตกต่างกัน ในอดีตมีวัตถุประสงค์อย่างไรและคลี่คลายไปอย่างไรนั้น เสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ว่า เพื่อเป็นเรื่องสอนคนเป็นสำหรับจะได้พิจารณาในมรณานุสสติก็มีภูฐาน แต่ความประสงค์ที่ดีนี้กลายเป็นพิธีเท่านั้น เพราะการสวดคนส่วนมากไม่เข้าใจคำแปล บางทีอาจจะเข้าใจผิดไปว่าสวดให้แก่คนตายก็มี ที่จริงก็ไม่ผิดเพราะเมื่อไม่มีใครตายก็ไม่สวดกัน บางท่านเห็นว่าที่มีพระสวดต้องการไม่ให้เจียบเหงาเป็นการเผาศพนั่นเอง^{๓๔}

การสวดทางพุทธศาสนาเป็นประเพณีที่มีมาแต่โบราณ จำต้องปฏิบัติเมื่อมีการเสียชีวิตของพุทธศาสนิกชนในประเทศไทย ซึ่งมีแนวทางปฏิบัติแตกต่างกันไปตามความนิยมของบุคคลในท้องถิ่นนั้น ๆ การสวดดังกล่าวนี้นิยมเรียกว่า “สวดพระอภิธรรม” เนื่องจากบทพระธรรมที่สวดนั้นเรียกว่า “พระธรรม ๗ คัมภีร์” พิธีสวดพระอภิธรรมศพนั้น นิยมนิมนต์พระจำนวน ๔ รูป สวดจำนวน ๓-๗ คัน หรือตามแต่เจตนาและศรัทธาของเจ้าภาพนั้น ๆ ตามประเพณีนิยมสวด ๔ จบ โดยใช้พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เป็นแม่บทสวดมาแต่เดิม แต่ในระยะหลังๆ มา นี้ การสวดพระอภิธรรมนั้นได้มีการพัฒนาออกไปมาก มีการนำเอาบทสวดอื่น ๆ มาสวดเพิ่ม ซึ่งทำให้การสวดพระอภิธรรมในสังคมไทยในยุคปัจจุบันมีหลากหลายมากขึ้น ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ประมวลการสวดทางพระพุทธศาสนาที่ใช้ในพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยไว้ ๒ แบบ ดังต่อไปนี้

๑. แบบทั่วไป หมายถึง แบบที่ใช้สวดในงานบำเพ็ญกุศลศพ อุทิศแก่บุคคลธรรมดา โดยมีบทที่ใช้สำหรับสวด ดังนี้

๑) สวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เป็นยอดแม่บทใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมาแสดงค่าข้าวก้อนน้านม โปรดพระพุทธมารดาบนดาวดึงส์สวรรค์ สิ้นกาล ๓ เดือน มี ๗ คัมภีร์ ได้แก่ พระธรรมสังคณี พระวิภังค์ พระธาตุกถา พระบุคคลบัญญัติ พระกถาวัตถุ พระยมก และพระมหาปฏฐาน นิยมใช้สวดตามพิธีศพทั่วไป

^{๓๔} เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเก่าของไทย, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๐), หน้า ๔๘๓-๔๘๔.

๒) สวดพระอภิธรรมมัตถสังคหะ มี ๙ ปริจเฉท กล่าวถึง จิต, เจตสิก, รูป, และ นิพพาน เป็นการกล่าวถึงความไม่เที่ยงของสังขาร ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ปัจจุบันนี้ก็ยัง นิยมสวด แต่หาพระสงฆ์สวดได้ยากเพราะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น ความพร้อมเพรียง ของเสียง และการประสานเสียง

๓) สวดพระสหัสสนัย แปลว่า มีนัยพันหนึ่ง เป็นการกล่าวถึงธรรมที่จะให้สำเร็จ ประโยชน์ ๔ ประการ (หรือ อธิธิบาท ๔) ได้แก่ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ ความเอา ใจใส่ ฝักใฝ่ และ วิมังสา ความหมั่นไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผล

๔) สวดพระมาลัย เป็นการกล่าวถึงพระประวัติของพระเถระรูปหนึ่งสำเร็จฌาน สมบัติ มีฤทธิ์ได้เดินทางไปโปรดยังเมืองนรกและสวรรค์ ให้เห็นว่าทำดีไปสวรรค์ ทำชั่วไปนรกและนำ สิ่งที่พบเห็นมาสั่งสอนคนบนโลกให้ทำบุญ ทำดี อย่าทำชั่ว การสวดพระมาลัยนี้สันนิษฐานว่า ในสมัยก่อนใช้สวดในพิธีแต่งงาน เสถียรโกเศศ ได้เขียนไว้ในหนังสือประเพณีเกี่ยวกับชีวิตว่า ในชนบท กลางแห่งสวดมาลัยก็มี แปลกอยู่เพราะทราบว่าการสวดพระมาลัยเขาใช้ในงานขึ้นหอ เป็นการสั่งสอน บอกรุณยาบให้แก่เจ้าบ่าวผู้เฝ้าหอ^{๓๔} ในรัชกาลที่ ๒ ได้เปลี่ยนมาสวดในงานศพ เนื่องจากมีคน ฟังธรรมมากกว่า การสวดแบบนี้ ปัจจุบันหาฟังได้ยาก

๒. แบบทำนองหลวง ใช้สวดเฉพาะในงานพระราชพิธี คือ พิธีศพหลวงเท่านั้น คำว่า “พิธีศพหลวง” ในที่นี้ หมายถึง พิธีศพที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑) พระราชพิธีพระบรมศพ หรือพระศพ

๒) พิธีในพระบรมราชานุเคราะห์ เป็นงานศพของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการ หรือแม้แต่บุคคลทั่วไปที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติและมีคุณสมบัติครบถ้วนตาม ระเบียบกฎหมาย ที่ทางสำนักพระราชวังกำหนดไว้ หรือบุคคลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด กระหม่อมเป็นกรณีพิเศษ ในการสวดนั้นจะเรียกว่า สวดทำนองหลวง ผู้สวดจะเป็นพระพิธีธรรม ที่อยู่เฉพาะวัดที่เป็นพระอารามหลวงปัจจุบันมีอยู่ ๑๐ วัด ซึ่งแต่ละวัดจะมีทำนองการสวด ไม่เหมือนกัน และจะใช้บทสวดอยู่ ๓ บท คือ บทพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ บทพระธรรมใหม่ และบท พระอภิธรรมมัตถสังคหะ

พิธีสวดพระอภิธรรมมีการสวดอยู่ ๒ ลักษณะ คือ การสวดพระอภิธรรมประจำยาม หน้าศพ และการสวดพระอภิธรรมหน้าไฟขณะฌาปนกิจศพ

การสวดพระอภิธรรมประจำยามหน้าศพ นิยมจัดให้มีขึ้นในสถานที่ตั้งศพ ตั้งแต่วันถึง มรณกรรมของศพนั้น เป็นพิธีในตอนกลางคืนวันที่ศพถึงมรณกรรมเจ้าภาพอาจยังเตรียมการทำบุญอื่น ใดไม่ทัน ในตอนค่ำวันนั้นก็ร่วมด้วยการตระเตรียมต่าง ๆ ศพอาจถูกทอดทิ้งไว้ต่างหากเป็นที่ น่าว่าเหว่ จึงนิยมจัดให้มีพิธีสวดพระอภิธรรมหน้าศพขึ้นเพื่อให้มีพระสงฆ์มาประจำอยู่หน้าศพ แม้ใน ระหว่างการทำบุญหน้าศพตามวาระต่าง ๆ เช่น ๗ วัน ๕๐ วัน เป็นต้น ถ้าจัดเป็นงาน ๒ วันหลังจาก

^{๓๔} เสถียรโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๑.

พระสงฆ์ สวดพระพุทธมนต์เย็นกลับไปแล้ว ตอนค่ำก็ว่าแห้ว เพราะงานศพไม่เหมือนงานมงคลอื่น ๆ ซึ่งมีการครีครื้นอยู่ในตัว จึงนิยมมีพิธีสวดพระอภิธรรมในตอนค่ำคืนดังกล่าวนั่นเอง

แต่ถ้าหากเป็นพระศพของเจ้านาย ใช้เวลาสวดทั้งกลางวันและกลางคืนควบกันไป พระที่นิมนต์สวดนั้นหากเป็นศพสามัญชน ก็นิมนต์พระสงฆ์ทั่ว ๆ ไปเป็นพื้น แต่ถ้าเป็นศพของผู้มีเกียรติยศฐานะ หรือศพข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนพระศพเจ้านาย เจ้าภาพจะวางฎีกานิมนต์พระพิธีธรรม การสวดพระอภิธรรมหน้าศพนี้ บางแห่งนิยมจัดนิมนต์พระมาสวดเป็นสำรับ ๆ ละยาม สวดตลอดรุ่ง ๔ ยาม ก็นิมนต์พระ ๔ สำรับสวดต่อกัน ดังนี้ก็มี บางแห่งสวดในยามต้น คือ เพียง ๔ หมู่ หรือ ๒๒ นาฬิกาอย่างมากไม่เกิน ๒ ยาม คือเที่ยงคืนดังนั้นก็มิ ฉะนั้นการสวดพระอภิธรรมหน้าศพ ในกรณีดังกล่าว จึงเรียกกันว่า “สวดอภิธรรมประจำยาม”^{๓๖}

การสวดพระอภิธรรมหน้าไฟ นิยมสวดในขณะที่ทำฌาปนกิจ การจัดสถานที่อย่างเดียวกับ การจัดสวดหน้าศพ ต่างแต่ไปจัดในบริเวณฌาปนสถานส่วนใดส่วนหนึ่งเท่านั้น พิธีสวดของสงฆ์ใช้สวดแบบที่ ๑ คือ สวดบทสวดตักขณิกธรรมอย่างเดียว การสวดไม่มีพิธีฝ่ายเจ้าภาพอย่างสวดหน้าศพที่กล่าวแล้ว ถือพิธีเริ่มจุดศพเป็นสำคัญ พระสงฆ์ผู้ได้รับนิมนต์ฟังเข้านั่งประจำที่ให้พร้อมพอเริ่มจะจุดศพ ก็ตั้งพัดพร้อมกัน พิธีจุดศพในวาระแรกก็ตั้ง “นโม” แล้วสวดบทธรรม “สังคณี” เป็นลำดับไป จนจบ “มหาปฏฐาน” เมื่อเจ้าภาพถวายไทยธรรมแล้ว อนุโมทนาอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้ว ก็เป็นอันเสร็จพิธี

๒.๕.๒ จุดมุ่งหมายของการสวดพระอภิธรรม

ประเพณีงานศพนี้ยังมีสิ่งที่เป็นรากฐานอันมีความหมายลึกซึ้งในทางนามธรรม กล่าวคือ เป็นประเพณีที่อิงอยู่กับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นการดำเนินตามหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสสั่งสอนพุทธศาสนิกชนทั้งหลายไว้ ให้ทำในสิ่งที่เป็นบุญเป็นกุศล ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ชาวพุทธเมื่อมีเหตุการณ์อันใดอันหนึ่งเกิดขึ้น จะปรารถนาเหตุการณ์นั้นแล้วทำสิ่งที่เป็นบุญเป็นกุศล เป็นความดีงามพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เราปฏิบัติกันอยู่ทั้งในอดีตตลอดมา จนถึงปัจจุบัน ย่อมมีจุดมุ่งหมายในระยะแรก ๆ อาจไม่ได้เกี่ยวกับศาสนา แต่เมื่อมีศาสนาเกิดขึ้น จึงมีผู้นำเอาพิธีกรรมเข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนา เพื่อให้เกิดความศรัทธา ความขลัง และความศักดิ์สิทธิ์ พร้อมทั้งระเบียบ รูปแบบ และวิธีการปฏิบัติ โดยเฉพาะพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรม ในสังคมไทย ซึ่งถือว่ายังมีความสำคัญและยังเป็นประเพณีที่ทรงคุณค่า เพราะคนไทยส่วนใหญ่ผู้นับถือพระพุทธศาสนา และมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับงานศพตามความเชื่อ และคติธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระอภิธรรม เพื่ออุทิศบุญกุศลไปให้ผู้ตาย อีกทั้งยังเป็นการได้สร้างบุญกุศลสำหรับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่อีกด้วย โดยมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรม ซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดมานั้น มีผู้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

^{๓๖} เดชา ศรีคงเมือง, “การวิเคราะห์ทำนองสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๕๓.

พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์ของพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมไว้ ๖ ประการ ดังนี้

๑) เพื่อบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ผู้ตาย การทำบุญนี้มีการบริจาคทาน รักษาศีล และเจริญจิตตภาวนา บางงานก็มีการหรือบรรยายธรรมด้วย ซึ่งก็จัดเป็นส่วนธัมมัสสวนามัย คือ บุญเกิดจากการฟังธรรม ด้วยเจ้าภาพมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้บุญมากที่สุด ผู้มาร่วมงานทุกท่านก็จะได้บุญ และร่วมอุทิศส่วนกุศลนี้ไปให้แก่ผู้ตาย

๒) ช่วยอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ ให้ท่านได้มีปัจจัยเครื่องอยู่อาศัยเหมาะแก่บรรพชิต เพื่อความสะดวกในการประกอบศาสนกิจ ไม่ให้ขาดแคลนเดือดร้อนจนดำรงชีพอยู่ลำบาก

๓) เป็นการช่วยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วย “สาสนวัตถุ” ได้แก่ อาคารสถานที่ เครื่องอุปโภค ๗ “สาสนธรรม” ได้แก่ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งต้องมีคนศึกษาปฏิบัติ และเผยแผ่ให้กว้างขวางออกไป “สาสนบุคคล” ได้แก่ พระภิกษุและอุบาสก อุบาสิกา การที่พระพุทธศาสนามีอายุยืนยาวมาได้ถึงปัจจุบันก็เพราะมีกุลบุตรเข้ามาบวช และมีอุบาสกอุบาสิกา ให้การอุปถัมภ์บำรุง ชื่อว่า ช่วยกันสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนตลอดไป

๔) ช่วยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นสิ่งที่ตั้งงามทำให้อุณชนได้ซาบซึ้งในหลักธรรม รู้หลักความกตัญญูกตเวที รู้หน้าที่ที่ตนจะต้องสืบทอดประเพณีนี้ต่อไป และพิธีกรรมนี้ช่วยให้เกิดความสามัคคีในสังคม

๕) ช่วยเป็นกำลังใจแก่เจ้าภาพ เมื่อคนอันเป็นที่รักหรือคนในครอบครัว ต้องจากไปอย่างไม่มีวันกลับ ย่อมเกิดความเศร้าโศกเสียใจด้วยกันทุกคน ญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิดและมิตรสหายบ้านใกล้เรือนเคียงได้แสดงน้ำใจมาร่วมพิธีจะช่วยให้อาการคลายทุกข์ คลายโศกเศร้าเสียใจลงได้

๖) ช่วยเจ้าภาพเผ่าศพ ประเพณีคนไทยแต่เดิมนั้น จะไม่นิยมให้ศพอยู่ตามลำพัง จะต้องมีคนเฝ้าอยู่ด้วยและต้องอยู่กันหลาย ๆ คนเป็นเพื่อนกัน เพราะบรรยากาศ สิ่งแวดล้อมสมัยก่อนนั้นดูน่ากลัว บางงานก็นิมนต์พระมาสวดจนดึกดื่น บางงานเมื่อพระสวดจบกลับวัดไปแล้ว ฆราวาสก็สวดต่อ เป็นการสร้างบรรยากาศไม่ให้เงียบเหงา^{๓๗}

ทองพูล บุญยมาลิก ได้กล่าวถึง จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมไว้ดังนี้

๑) เพื่อความอุ่นใจของเจ้าภาพเพราะพระสงฆ์อยู่ในที่พึ่งทางใจสุดท้ายเมื่อชาวบ้านเกิดความทุกข์ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจกรณีการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก หรือสมาชิกของครอบครัวเพื่อเป็นการบรรเทาความเสียใจ ไม่ให้รุนแรงมากเกินไป จนอาจทำให้เจ็บป่วยได้ พระจึงเป็นผู้ช่วยให้เจ้าภาพคลายความทุกข์ โดยการนำธรรมเข้ามาเตือนสติ ดังนี้ การนำพระธรรมมาสวดให้คนฟังจึงเป็นการสั่งสอนคนเป็นทางหนึ่ง

๒) เพื่อเป็นเพื่อนศพและเป็นเพื่อนเจ้าภาพ เป็นธรรมเนียมของชาวพุทธ เมื่อคนในหมู่บ้านเสียชีวิตลง เพื่อนบ้านใกล้เคียงเมื่อทราบข่าวแล้วต้องไปช่วยงานกัน อย่างเช่นงานมงคลทั่วไปส่วนงานศพนอกจากจะช่วยด้านแรงงานกันแล้ว ยังเป็นการแสดงความรักความอาลัยต่อผู้ตาย

^{๓๗} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์, พระพิธีธรรม การสวดทำนองหลวง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙-๒๐.

และเป็นการแสดงความเห็นใจแก่เจ้าภาพ ญาติผู้ตาย ทั้งนี้อาจเป็นการรออนุญาตของผู้ตายที่ยังเดินทาง
 มาไม่ถึง จึงต้องจัดงานรอนญาติพร้อมกัน จึงดำเนินพิธีการมาปนกิจต่อไป ดังนี้จึงเกิดธรรมเนียม
 การเผาศพขึ้น เหตุเกิดจากการพยายามหากิจกรรมทำเพื่อไม่ให้เกิดการว่างนอน เบื่อหน่าย จึงมี
 การละเล่นขึ้น เช่น การแก่งหยอกล้อเล่นกัน รวมทั้งการสวดคฤหัสถ์ เป็นต้น ล้วนเป็นกิจกรรม
 ระหว่างการเผาศพทั้งสิ้น

๓) เป็นการสร้างกุศลอุทิศให้แก่ผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย โดยผู้เข้าร่วมพิธีสวด
 พระอภิธรรมมีจุดประสงค์เพื่อสร้างบุญกุศลจากการฟังพระธรรม(ธัมมัสสวนามัย) แล้วอุทิศบุญกุศล
 ที่ได้นั้นให้แก่ผู้ตายในตอนท้ายพิธีกรรม เชื่อว่าเพื่อการทำให้ผู้ตายได้ไปเกิดในสถานที่ดี

๔) เป็นการเจริญรอยตามพระศาสดา ครั้งที่เสด็จขึ้นไปถวายพระธรรมเทศนาโปรด
 พุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อเป็นการทดแทนพระคุณ จึงเกิดธรรมเนียมการแสดงพระธรรม
 เทศนา เพื่อเป็นการทดแทนพระคุณผู้วายชนม์ทางหนึ่ง โดยเฉพาะผู้ตายเป็นพ่อแม่ หรือญาติผู้ใหญ่

๕) เป็นปัจจัยการสืบต่อพระศาสนา การท่องจำพระธรรมคำสอนนั้นถือเป็นการ
 สืบต่อพระศาสนาทางหนึ่ง เมื่อมีการจัดให้มีการสวด ซึ่งเป็นการทบทวนความจำเนื้อหาพระธรรม
 จึงถือเป็นการสร้างบุญกุศล

๖) เป็นการอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ให้ทำหน้าที่ผู้ดำรงศาสนาสืบต่อไป สมดังที่
 พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน ติโรกฐตสูตร ว่า “พลัญ จะ ภิกขุ นะ มะนุปะทินนัง” เป็นการให้กำลังแด่
 พระสงฆ์^{๓๘}

๒.๖ สรุปท้ายบท

พระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุเนื้อหาของหลักธรรมที่เป็นสภาวะธรรมละเอียดลึกซึ้ง
 ที่เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ เมื่อสรุปแล้ว ได้แก่ เนื้อความแห่งธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
 ที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงโดยธรรมาธิษฐานยกเอาธรรมขึ้นแสดงล้วน ๆ
 ไม่เกี่ยวกับบัญญัติ สัตว์ บุคคล เรียกว่า ปรมัตถเทศนา

พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้ศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความเชื่อว่าเมื่อ
 ปิยชนคนที่รักและผู้มีพระคุณได้ล่วงลับดับชีพไปแล้ว ควรจะแสดงความรักความอาลัยกตัญญู
 กตเวทิตอบแทนบุญคุณ ด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ เพราะไม่มีสิ่งอื่นใดจะเหมาะสมไปกว่า
 จึงเลือกวิธีที่สะดวกและได้บุญมาก ได้แก่ การนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระอภิธรรม เหมือนอย่างครั้งที่
 พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งในปัจจุบันนี้พบว่าการ
 สวดพระอภิธรรมอยู่ ๒ แบบ คือ การสวดแบบทั่วไปเพื่ออุทิศบุญกุศลให้แก่บุคคลธรรม และการสวด
 พระอภิธรรมทำนองหลวง ซึ่งจะสวดเฉพาะพิธีพระบรมศพ พระศพ และศพ ที่เกี่ยวเนื่องกับสถาบัน
 พระมหากษัตริย์เท่านั้น ส่วนการสวดทางพระพุทธศาสนานั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นปัจจัยในการ
 รักษาไว้ซึ่งหลักธรรม บทบัญญัติทางกฎระเบียบทางศาสนาเป็นหลักสำคัญ

^{๓๘} ทองพูล บุญยมาลิก, **มรดกทางภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม: รำสวด**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/performing-arts/236-performance/317-----m-s>. [๒ ธันวาคม
 ๒๕๕๙].

บทที่ ๓

พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย

พระราชพิธีและพิธีพระบรมศพขององค์บูรพกษัตริย์ไทย นับว่าเป็นพระราชพิธีและพิธีสำคัญในการถวายพระเกียรติยศ เนื่องจากเป็นพิธีสุดท้ายที่ผู้อยู่เบื้องหลังหลัง สามารถถวายความจงรักภักดีแก่องค์บูรพกษัตริย์ไทยได้อย่างสมพระเกียรติ จึงต้องมีขั้นตอนและธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นแบบแผนเด่นชัดซึ่งปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างน้อย เมื่อประเทศไทยก้าวเข้าสู่ความเจริญจึงมีการปรับปรุงรูปแบบและขั้นตอนของการพระราชพิธี และพิธีพระบรมศพ ผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทยไว้ดังนี้

- ๓.๑ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย
- ๓.๒ ประวัติความเป็นมาของพระพิธีธรรม
- ๓.๓ บทคำสวดและทำนองการสวด
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย

พิธีกรรมเกี่ยวกับศพ อาจกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมนุษยชาติ หลักฐานที่เกี่ยวกับความเชื่อเกี่ยวกับความตาย ในดินแดนที่เป็นประเทศไทย ในปัจจุบัน มีการค้นพบเกี่ยวกับการฝังศพตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยพบหลักฐาน ว่ามีการพรมดินเทศสีแดงบนศพที่อยู่ในท่านอนราบเหยียดยาว ตั้งแต่ยุคหินเก่า ซึ่งหลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของมนุษย์ที่ให้ความสำคัญในเรื่องของวิญญาณ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของชีวิต มนุษย์จะติดต่อกับวิญญาณได้โดยพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความตายพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปพร้อม ๆ กับพัฒนาการของสังคม ที่มีพัฒนาการจากสังคมบ้านไปสู่สังคมเมือง เมื่อมีการรับวัฒนธรรมจากภายนอก ซึ่งเริ่มต้นขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓

เมื่อมีการรับอิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์นิกายต่าง ๆ เข้ามาอาณาจักรบริเวณประเทศไทย ผลกระทบที่เกิดจากการรับวัฒนธรรมจากภายนอกส่งผลให้สังคมชนเผ่าค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นรัฐพร้อม ๆ กับเกิดแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ โดยเฉพาะผู้นำชุมชนที่มีอำนาจและบารมี ตลอดจนเป็นที่ยอมรับของชุมชน ได้พัฒนาและยกฐานะตนให้เป็นกษัตริย์ เพื่อรับกับแนวความคิดทางการเมืองของอินเดีย ผ่านคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย ตลอดจนพระมนูธรรมศาสตร์ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคพิธีกรรมเพื่อสถาปนาสถาบันกษัตริย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกรยกฐานะ หัวหน้าชนเผ่าให้มีทิพภาวะ หรือความเป็นเทพโดยมีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น พระบรมราชาภิเษก พร้อมกับการพัฒนาระบบราชการ แบบแผนของภาษาที่เป็นลักษณะเฉพาะของชนชั้นใหม่ ตลอดจนสร้างสรรควรรณกรรมที่จารลงในแนวคิดและ

ความเชื่อ จนนำไปสู่การรังสรรค์และสร้างสรรค์ศิลปะของรัฐ เพื่อดำรงความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ ซึ่งพิธีกรรมเกี่ยวกับศพ ก็ถูกพัฒนาขึ้นเป็นพิธีกรรมหลวง เพื่อรองรับกับอำนาจ และความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ ดังปรากฏให้เห็นถึงลักษณะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับงานศพ ในบันทึกของฉางจวิน ทูตชาวจีน ซึ่งเดินทางมาในดินแดนที่เรียกว่า “ฉีอู่” ในปี พ.ศ. ๑๑๕๑ ความว่า

ในกรณีที่พ่อแม่หรือพี่ตายผู้ไว้ทุกข์ต้องแต่งตัวอย่างเรียบง่าย เขาต้องสร้างกระท่อมไม้ไผ่หลังเล็ก ๆ เหนือน้ำและนำไม้เชื้อไฟมากรองรอบศพ ซึ่งวางอยู่ภายใน จุดธูปไหว้ ปักธง เป่าสังข์ และตีกลองแสดงการอำลา จากนั้นจึงจุดไฟเผา จนที่สุดทุกสิ่งทุกอย่างก็ลงไปในพื้นที่ พวกขุนนางและไพร่ต่างทำกันอย่างนี้ แต่สำหรับกษัตริย์แล้วเขาเก็บอัฐิไว้ในโกฏิทองคำนำไปบรรจุในเจดีย์^๑

มีหลักฐานที่กล่าวถึงการจัดการพระบรมศพที่เก่าที่สุด ได้ปรากฏอยู่ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงหรือไตรภูมิภคา พระราชนิพนธ์พระมหากษัตริย์ราชที่ ๑ พญาสิทธิแห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ ประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๖ ได้กล่าวถึง การจัดการพิธีพระบรมศพพระมหาจักรพรรดิความว่า “พระศพพระมหาจักรพรรดิมีการขโลมด้วยน้ำอบน้ำหอมแล้วนำเอาผ้าขาวเนื้อละเอียดมาตราสังพระศพ เอาสำลีย่างดีมาหุ้มหนึ่งชั้น เอาผ้าขาวเนื้อละเอียดมาห่อสลับกันถึง ๑,๐๐๐ ชั้น (ห่อด้วยผ้าขาว ๕๐๐ ชั้น และห่อด้วยสำลี ๕๐๐ ชั้น) มีการถวายน้ำอบน้ำหอม ๑๐๐ ครั้ง แล้วอัญเชิญพระศพสู่พระโกศทองที่มีการแกะสลักลายบุด้วยทองคำฝังรัตนชาติอย่างสวยงาม มีการประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล และถวายพระเพลิงแล้วนำเอาพระอัฐิไปบรรจุไว้ในเจดีย์ที่กลางเมืองเพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชา^๒

๓.๑.๑ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมสมัยอยุธยา

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระบรมศพมีการพัฒนารูปแบบ และกระบวนการในการจัดการกับศพอย่างมีพิธีรีตองมากขึ้น ดังปรากฏให้เห็นในบันทึกของชาวต่างชาติในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ปรากฏหลักฐานบันทึกต่าง ๆ ดังนี้

บันทึกที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่บันทึกของชาวโปรตุเกสชื่อ ปินโต^๓ (Fernaõ Mendes Pinto, ๑๕๔๘) ในปี พ.ศ. ๒๐๙๑ ได้กล่าวถึงบรรยายบรรยากาศงานศพของพระมหากษัตริย์สยาม ในปี พ.ศ. ๒๐๙๑ ไว้ว่า “มีการส่งเสียงโห่ร้องอึ้งคะนึ่ง มีการยิงปืน รัวระฆังและเป่าแตรสังข์”

นิโกลาส์ แชรแวส ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสยาม ในสมัยพระนารายณ์ ในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ เป็นบันทึกที่บอกถึงพิธีกรรมของงานศพมากที่สุด(เข้ามาอยู่ที่อยุธยา ๔ ปี) โดยกล่าวถึงการเก็บพระศพและประกอบพิธีกรรมของกษัตริย์อยุธยา ดังนี้

^๑ วินัย พงศ์ศรีเพียร, *คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗-๔๓, ๖๑.

^๒ รักรไทย สิงห์สถิตย์, “การศึกษาพระราชพิธีบรมศพ ณ ท้องสนามหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐.

^๓ จดหมายเหตุ แฟร์นันด์ มังเดซ ปินโต, *การท่องเที่ยวผจญภัย* (สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๖), หน้า ๖๙.

พระสงฆ์มาสวดบทคำสวดของเขาทุกคืน คืนแรกสวดด้วยเสียงต่ำ คืนที่สองสวดด้วยเสียงสูงขึ้น จากคืนแรกเล็กน้อย ส่วนคืนที่สามเขาร้องลักษณะคล้ายการร้องให้ด้วยเสียงอันดัง งานศพของพวกเขาผู้ที่มีเงินนั้น กระทำกันอย่างหรูหราแลสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก โดยเก็บศพไว้นานกลางที่ก็ตั้งปีหนึ่งเต็ม ๆ ในเมื่อเป็นเจ้าของหรือเจ้าหญิงผู้ทรงเป็นบรมวงศานุวงศ์ นอกจากการกรอกปรอทดั่งที่กระทำกันตามปกติแล้ว ยังใส่ของหอมและน้ำปรุงอันมีราคาอีกด้วย โดยมีสรรพคุณในทางป้องกันมิให้มีการเนาเปื่อย ตั้งแต่วันสิ้นพระชนม์จนถึงวันปลงพระศพจะมีพระภิกษุสงฆ์ทรงผลัดเปลี่ยนเวียนกันมาสวดมนต์มิได้ ชาตวันแห่งพระศพนั้นเขาจะเกณฑ์พระภิกษุและภิกษุณีในเมืองและในตำบลใกล้เคียงทั้งหมดมา มีเรือหลายลำบรรทุกเครื่องปัจจัยไทยทานสำหรับถวาย และมีของแจกเป็นทานแก่ผู้ยากจนด้วย อย่างเป็นระเบียบประกอบพิธีปลงพระศพนั้นจะสว่างไสวไปด้วยโคมประทีป และดอกไม้เพลิงตลอดทั้งคืน ไม่มีความแตกต่างระหว่างงานศพ กับงานฉลองอันมโหฬารหรือว่างาน รื่นเริงสาธารณะเลย

ในงานปลงศพของเจ้าพระยาคลังและสมเด็จพระสังฆราช โดยเฉพาะพระศพสมเด็จพระบรมราชาธิราช การใช้จ่ายอย่างสิ้นเปลือฟุ่มเฟือยและความมโหฬารพันลึกได้มีอยู่อย่างเหลือที่จะพรรณนาได้หมดสิ้น สตรีทั่วราชอาณาจักรโกนศีรษะและแต่งเครื่องไว้ทุกข์พระภิกษุสงฆ์จากทุกทิศ เดินทางมาบำเพ็ญศาสนกิจถวายต่อพระศพของสมเด็จพระนางเจ้า และกลับไปพร้อมด้วยวัตถุปัจจัยไทยทานเป็นอันมาก แต่ละรูปได้รับไตรจีวรหนึ่งสำหรับ เงินแล้วก็เครื่องบริโภคน้ำมันหลังจากที่ได้เก็บพระศพไว้เป็นเวลานานกว่าหนึ่งปีแล้ว จึงได้รับพระราชทานเพลิง ณ บริเวณลานภายในพระบรมมหาราชวัง ไม่เคยมีผู้กล่าวขวัญถึงความยิ่งใหญ่ของงานมหกรรมเท่ากับเมื่อครั้งนั้น มาแต่ก่อนเลย จิตกาธานนั้นประกอบด้วยไม้จันทน์ ไม้กฤษณาและไม้กะลาฟอ

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้จุดพระราชทานเพลิงด้วยพระองค์เอง เพราะคนชาวสยามนั้น เชื่อกันว่าการกระทำเช่นนี้เป็นกุศลแรง ยิ่งผู้ที่จุดไฟเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงสำคัญเท่าใด ผู้ตายก็จะได้รับความสุขในสัมปรายภพมากยิ่งขึ้นเท่านั้น มีการเก็บอัฐิและอังคารอย่างถูกต้องตามเวลา และด้วยความเคารพอันยิ่ง ในตอนกลางคืนก็นำเอาไปถ่วงลงในแม่น้ำตอนที่น้ำไหลเชี่ยวที่สุด การถ่วงหรือฝังพระอัฐิอังคารทำนองนี้กระทำเฉพาะแก่เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ และมีขุนนางผู้ใหญ่รู้เห็นเพียง ๒-๓ คนเท่านั้น พวกราษฎรจะไม่รู้เลย และเพื่อรักษาการนี้ไว้เป็นความลับ เขาจะก่อสตูที่บรรจุพระอัฐิขึ้นแล้วและถวายพระเกียรติเสมอหนึ่งว่า ได้บรรจุพระอัฐิอังคารของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ ไว้ภายในนั้น พระบรมศพของพระเจ้าแผ่นดิน พระอัครมเหสี กับพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอเท่านั้น ได้อภิสิทธิ์ปลงในพระบรมมหาราชวัง ส่วนเจ้านายและเจ้าหญิงพระองค์อื่น ๆ จะได้รับปลงภายในพระนคร บุคคลอื่นจะมีได้รับอนุเคราะห์อันยิ่งเช่นนี้เลย แม้จะเป็นออกญาหรืออัครมหาเสนาบดีเจ้าพระยาพระคลังคนหลังที่สุดนั้น แม้ว่าจะเป็นพระสหายร่วมพระนมของพระเจ้าแผ่นดิน และสายสัมพันธ์กับพระบรมมหาราชวังนัก การปลงศพเจ้าพระยาพระคลังในครั้งนั้น ได้กระทำโดยสมแก่เกียรติตามอันตบยศศักดิ์ทุกประการ^๔

^๔ จดหมายเหตุนิโกลาส์ แชรแวส, ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ และการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (สันต์ ท.โกมลบุตร ผู้แปล), พิมพ์จำหน่ายที่กรุงปารีส, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

สังฆราชชั้นผู้ใหญ่สองรูปตามศพ พร้อมด้วยขุนนางชั้นผู้ใหญ่และผู้มีเกียรติอีกเป็นจำนวนมาก การแต่งประดับประดาเชิงตะกอนนั้น วิจิตรบรรจงยิ่งกว่าการตกแต่งประดับประดาใด ๆ ของเรา เสียอีก พระเจ้าแผ่นดินทรงประทับพระเนตรอยู่ตรงสี่หับบูชา แล้วพระราชทานเพลิงโดยสาย ขนวนอันล้ามไปจนถึงพระราชวัง การจัดงานเช่นนี้กระทำแก่ศพของพวกผู้ใหญ่เท่านั้น สำหรับศพ พวกเด็ก ๆ นั้น ไม่มีพิธีรีตองอะไรเลยนำเอาไปฝังในทุ่งหรือเอาโยนทิ้งน้ำเสียในตอนกลางคืนดึก หรือไม่กี่นำเอาไปวางทิ้งไว้ให้แรงกาจิกกินเป็นทาน คนมั่งมีก็มักนำศพเด็กไปมอบให้แก่พระสงฆ์ พร้อมด้วยเงินจำนวนหนึ่งเพื่อให้จัดการเผาให้ สำหรับคนแก่นั้นก็มีการฝังเหมือนกันในกรณีที่ยาย ด้วยโรคติดต่อหรือเมื่อยากจนกระทั่งไม่มีปัญญาจะให้มีการเผาศพนั้นได้

บาทหลวง เดอ ชัวซี (De Choisy, ๑๖๘๕) บันทึกการสังเกตการณ์การสวดศพไว้ ในปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และ ๒๒๒๙ ความว่า

พวกภิกษุสงฆ์ผู้มีอาการภายนอกเป็นผู้สงบเสถียรและดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบนั้น เป็นผู้ฝัง ความรู้สึกเช่นนี้ลงไปจิตใจของชาวพุทธ พวกท่านไม่มีการตั้งเครื่องบูชาหรือสวดมนต์อ้อนวอน อย่างเป็นใดเลย เพราะท่านไม่มีพระผู้เป็นเจ้าของที่พึงส่งคำอ้อนวอนไปถึงได้ ได้แต่ร้องเพลงสวด (สวดมนต์) ด้วยเรื่องนินยาลือเชื่อเจือปนเข้าไปกับคติพจน์บางบท ท่านร้องเพลงสวดศพ ดังนี้ เราต้องตายด้วยกันทุกคน เราเป็นมนุษย์ที่ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น^๕

ในบันทึกคำให้การขุนหลวงหาวัด เป็นการกล่าวถึงการปลงพระบรมศพของกษัตริย์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในเนื้อหาได้กล่าวถึงการสวดพระอภิธรรมและสวดฉันทไว้ ความว่า

แล้วจึงกะเกณฑ์ให้พระสนมกำนัลทั้งปวงมานั่งห้อมล้อมพระบรมศพ แล้วก็ร้องให้เป็นเวลานาน นาที่เป็นอันมาก และบรรดาพระสงฆ์หัวเมืองเป็นอันมาก เพลาคำให้เข้ามาสดับปกรณ์แล้วสวด พระอภิธรรม ครั้นเวลาเช้าถวายพรพระแล้วฉันท ครั้นเพลเพลให้มีเทศนา แล้วถวายไทยทานไตร จีวร และเครื่องสังเค็ดครบครัน ครั้นสรงแล้ววางเชิญมาใส่ในพระโกศทองสองชั้น แล้วจึงตั้งบน พระแท่นประดับแว่นฟ้า ตั้งไว้ฝ่ายซ้ายพระบิดา แล้วบันทึกของอาลักษณ์คณะราชทูตเปอร์เซีย ที่กษัตริย์สุลัยมานแห่งราชวงศ์เศาะฟะวีเยฮู ทรงแต่งตั้งมาสนองตอบการเจริญพระราชไมตรีกับ กรุงสยาม^๖

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้บันทึกรายละเอียดการเผาศพของชาวสยาม ไว้ดังนี้

ในสยามนั้นเวลามีคนตายต้องมีเครื่องดนตรีมาบรรเลงด้วย เขาจะเก็บศพไว้ที่บ้านให้นานที่สุด เขาจะให้ศพนั่งพนมมือแล้วมัดมือติดไว้กับหน้าผากด้วยด้วยตราสัง แล้วเอาศพมาใส่ในโกศถ้าเป็น เจ้าชายหรือเศรษฐีซึ่งทำด้วยทองคำหรือด้วยเงินหรือด้วยเหล็กธรรมดาแล้วแต่ฐานะ จะมีคน มาเยี่ยมมาสวดทุกวันพระก็มาสวด เมื่อสวดเสร็จแล้วเจ้าภาพก็จะถวายอาหาร ผลไม้ ผ้าจีวรและ

^๕ จดหมายเหตุรายวัน เดอ ชัวซี, การเดินทางสู่ประเทศสยามฉบับสมบูรณ์ (สันต์ ท.โกมลบุตร ผู้แปล), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๖), หน้า ๕๗๐-๕๗๑.

^๖ อนัน อมรตรัย, จดหมายเหตุการณ์จลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (คำให้การขุนหลวงหาวัด), (กรุงเทพมหานคร: พี.เค. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

ส่งท่านกลับวัด แต่ระหว่างที่มีพิธีเช่นนี้ ไม่มีการตีกกชกหัวร้องท่มร้องไห้ไม่มีใครกังวล ที่จริงตอนนี้ เป็นตอนสนุกของจิตใจเพราะมีเครื่องดนตรีมาบรรเลงตลอดเวลา เขาจะทำการเช่นนี้จนครบจำนวน วันเผาศพ พร้อมทั้งทำทานตามฐานะด้วยถ้าไม่จัดงานเช่นนี้ถือว่าดูถูกศพ ถ้ามีงานเผาศพสั้น ๆ แสดงว่าฐานะของเจ้าภาพไม่ค่อยดี บางรายมีการสวดศพตลอดปีก็มี บางรายหกเดือน บางราย หนึ่งเดือนหรือห้าวันสิบวัน”

บาทหลวง ลา ลูแบร์ (La Loubere) ได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการทำศพ และการสวดศพในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความว่า

เขาวางโลงศพนั้นไว้บนเครื่องรองสูงด้วยความเคารพ โดยธรรมดาแล้วก็มักใช้เตียงนอนที่มีเท้า เป็นฐาน และตราบใดที่เขายังรักษาศพไว้ที่บ้านเรือน จะเป็นด้วยคอยให้หัวหน้าครอบครัวที่ไม่อยู่ กลับมาเสียก่อน หรือเพื่อเตรียมงานปลงศพให้สมเกียรติเจ้าศพก็จะเผาเครื่องหอม (จตุรูป) และจุดเทียนไว้ใกล้ ๆ โลงศพและทุกคืนพระภิกษุสงฆ์จะไปสวดมนต์ภาษาบาลีในห้อง ที่ตั้งศพนั้น ท่านนั่งเรียงกันไปตามแนวฝาห้อง เจ้าศพก็รับรอง เลี้ยงดูและถวายปัจจัยบ้าง มนต์ที่ท่านสวดนั้นเป็นธรรมะว่าด้วยความตายพร้อมกับบอกทางสวรรค์ซึ่งท่านอ้างว่าบอกทางให้แก่ วิญญาณของผู้ตาย^๗

๓.๑.๒ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมสมัยธนบุรี

สมัยกรุงธนบุรีเป็นช่วงเวลาที่สั้นมาก เพียง ๑๕ ปี (พ.ศ.๒๓๑๐-๒๓๒๕) อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเอาพระทัยใส่เรื่องการศาสนา มาก ด้วยเพราะพระองค์ทรงผนวชอยู่ใน พระบวรพระศาสนาเป็นเวลานาน แต่เนื่องด้วยสภาพบ้านเมืองมีความเสื่อมโทรมมากจึงทำการ ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมเป็นไปอย่างยากลำบาก ในสมัยธนบุรีนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้จัดงานพระเมรุ พระศพเจ้านายชั้นสูง มีก็เพียงงานพระศพของกรมพระเทพามาตย์พระราชชนนีของสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชเท่านั้น งานนี้จัดขึ้นเพื่อให้เป็นพระราชกุศลด้วยพิธีทางศาสนาเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงโปรดให้อัญเชิญพระโกศพระอัฐิธาตุสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ลงเรือ บัลลัง มีเรือแห่เป็นกระบวนไปแต่พระตำหนักแพ แห่เข้าไปที่วัดบางยี่เรือใต้แล้วเชิญพระโกศขึ้นสู่เมรุ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ทรงถวายไทยทาน ฉลองสมโภชอยู่ ๓ วัน ๓ คืน อัญเชิญ พระโกศลงเรือแห่กลับเข้าพระราชวัง^๘

๓.๑.๓ พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมสมัยรัตนโกสินทร์

ข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับการจัดงานพระบรมศพในสมัยรัชกาลต่าง ๆ นั้น ได้มีการบันทึกไว้ อย่างมากมาย จึงจำเป็นต้องตัดตอน และคัดลอกเฉพาะเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของการสวด พระอภิธรรมมานำเสนอ เพื่อเปรียบเทียบเนื้อหาต่าง ๆ ดังนี้

^๗ จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, อังใน เดชา ศรีคงเมือง, “การวิเคราะห์ทำนอง สวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

^๘ รักไทย สิงห์สถิตย์, “การศึกษาพระราชพิธีบรมศพ ณ ท้องสนามหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐.

ก) รัชกาลที่ ๑

หลักฐานเกี่ยวกับการสวดพระอภิธรรมและพิธีพระบรมศพ ที่เป็นลายลักษณ์อักษรของไทยปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากระบวนการพิธีกรรมต่าง ๆ ในพระราชสำนักกรุงเทพมหานคร ล้วนเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาจากสมัยอยุธยา เนื่องด้วยเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปฐมกษัตริย์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ให้มีการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่เคยมีมาแต่ก่อนไว้เป็นแบบแผนของแผ่นดิน ทรงทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมโบราณราชประเพณีทุก ๆ ด้าน ส่วนพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่กล่าวถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ทำการคัดลอกเฉพาะข้อความที่แสดงให้เห็นถึง พิธีทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการสวดพระอภิธรรม ดังต่อไปนี้

๑) งานพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ในปีโรจนศก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริพร้อมด้วยพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรัสให้ขุดศพเจ้ากรุงธนบุรี ขึ้นทำการฌาปนกิจที่เมรุวัดบางยี่เรือใต้ ให้มีการมหรสพพอสมควร และเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์

๒) พระศพสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิดานุเคราะห์

โปรดให้ทำพระเมรุที่วัดแจ้งปากพระราชวัง แล้วให้เชิญพระโกศขึ้นพระยานมาศแห่ กระบวนไปสู่พระเมรุ ให้มีการมหรสพ ๓ วัน นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระราชทานผ้าไตรจีวร บริหารไทยธรรมต่าง ๆ แล้วพระราชทานเพลิง

๓) งานพระบรมศพสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงพระราชยานไปรยข้าวตอกนำมาในกระบวนและบรมวงศานุวงศ์ ทรงรูปสัตว์สังเค็ดประคองผ้าไตรเข้าในกระบวนแห่หลายพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในครั้งนั้นอเนกประการ” พระราชพิธีพระบรมศพในสมัยนั้นแสดงให้เห็นว่ารูปแบบปฏิบัติในการจัดพิธีพระบรมศพ และถวายพระเพลิงพระศพ ได้มีการปฏิบัติตามอย่างโบราณราชประเพณีเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นแบบแผนทุกประการ^๔

ข) รัชกาลที่ ๒

ธรรมเนียมในการจัดพระราชพิธีพระบรมศพ เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตแล้ว ผู้สำเร็จราชการคือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่นั้น จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพ และพระราชทานเพลิงถวายอย่างสมพระเกียรติ ฉะนั้นการจัดพระราชพิธีดังกล่าว จึงเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมตามธรรมเนียมเก่าเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ในงานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาล ที่ ๑ ปรากฏพิธีการสวดพระอภิธรรม ดังมีรายละเอียดที่คล้ายกับการสวดพระอภิธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ ดังนี้

^๔ สมภพ ภิรมณี, พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘), หน้า ๗๘.

พระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรม สดับปกรณ์ และพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมที่เมรุทิศทั้งสี่ เป็นพระสงฆ์ประจำสวด ๖๔ รูป ถวายไตรจีวรเครื่องบริขารไทยธรรมแก่พระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรม เปรี๊ยะ เจ้าอธิการพระสงฆ์อันดับ ในพระนครและหัวเมือง เป็นจำนวนพระสงฆ์หมื่น ครั้นเพลเช้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกทรงปฏิบัติพระสงฆ์ พระสงฆ์ทำภัตกิจเสร็จแล้วสดับปกรณ์” ยังมีงานพระศพที่สำคัญอีกนั่นคือ งานพระศพกรม พระราชวังบวรสถานมงคล พบว่ามีพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรม โดยระบุถึงการสวดของ พระสงฆ์ ไว้ดังนี้ “พระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรม สดับปกรณ์ และพระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ทั้งกลางวันกลางคืน”^{๑๐}

ค) รัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีบำเพ็ญ พระราชกุศลพระบรมศพ และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย ดังความว่า

ทรงสร้างน้ำพระบรมศพ ทรงเครื่องต้นพระมหาสุภกรำ แล้วอัญเชิญลงพระลองเงินแล้วอัญเชิญสู่ พระสุพรรณโกศ เสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แล้วเสด็จตรวจยก เติงมาตั้งที่มุขเหนือริมผนังตะวันตก สำหรับพระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ๒ เติง มีพนักงาน ๓ ด้าน เพดานตามด้วยผ้าขาว และแต่งที่พระแท่น ๓ ชั้น ประดับมุกที่เศวตฉัตร ๙ ชั้น ตั้งอยู่กลาง พระมหาปราสาท สังฆการีอาราธนาพระสงฆ์เข้ามาถวายพระธรรมเทศนา สังฆการีได้เชิญหีบ พระอภิธรรมเอามาตั้งที่พระสงฆ์สวดพระอภิธรรมกลางวัน ๓๒ รูป กลางคืน ๓๒ รูป

พนักงานศุภรัต (มีหน้าที่รับผิดชอบการจัดงานพระราชพิธี งานพระราชกุศล งานรัฐพิธีและ งานพิธีต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามราชประเพณี ดูแลรักษาเครื่องราชกกุธภัณฑ์ และปูชนียวัตถุ สำคัญต่าง ๆ) แต่งที่พระสงฆ์สวด ปูอาสนะผ้าขาว พนักงานสนมพลเรือนได้รับเครื่องนมัสการ ตะบะมุกต์มีเชิงต่อท่านข้างใน ๒ ที่ ตั้งบูชาพระอภิธรรม เทียนขนาดใหญ่หนักเล่มละ ๑ ตาลึง ๑๖ เล่ม ขนาดกลางเล่มละ ๑ บาท ๒ สลึง ๘๐ เล่ม บูชาทั้งกลางวันกลางคืน มีพุ่มดอกไม้ เชิงเทียนรูป ตะบะละ ๑๐ ตั้งบูชาไว้ที่พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ทั้งกลางวันกลางคืน คลังมหาสมบัติตั้งกะโถน ชั้นน้ำ สังฆการีรับเภสัชยาเสียงต่อวิเศษหมากพลู มาตั้งถวายพระสงฆ์คู่สวด พนักงานหัวป่าก็รับ เครื่องชาติวิเศษ ต้มน้ำร้อนถวายพระสงฆ์ พนักงานพระราชมานูจัดชาวประโคนกลองฉนะ จำปี ๑ จำกลอง ๑ กลอง ๑๐๐ แตรอง ๑๒ แตรฝรั่ง ๓๙ สังข์ ๒ พระราชทานข้าวสารคนละถึงเงินคน ละ ๒ สลึง เสมอทุกเดือน พร้อมกันอยู่ ณ ศาลาริมกำแพงหน้ามุขพระมหาปราสาทที่ประดิษฐาน พระบรมศพ ประโคนกลางวัน ๓ เวลา กลางคืน ๓ เวลา กว่าถวายพระเพลิง สังฆการี (เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ในงานหลวง, ผู้ปฏิบัติพระ, เจ้าหน้าที่กรมการศาสนา) นิมนต์พระสงฆ์รับพระราชทานฉันทน์หน้าพระบรมศพ ๖๕ รูป ฉันทน์เช้า พระราชาคณะ ๑ คู่สวด ๓๒ เพลงคู่สวด ๓๒ ทุกวัน พนักงานคลังในซ้ายขวา คลังวิเศษได้จัดเครื่องไทยทานถวายพระสงฆ์ทุกครั้ง พนักงานเสด็จตรวจทำหน้าที่สระน้ำพระลานพระมหาปราสาท ฝ่ายบูรพาทิศพระคลังในซ้ายตั้งอ่าง

^{๑๐} ยิ้ม ปิ่นตากร, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๗๘.

จีน ขุนศรีสยมพรชวาน้ำสร้งตั้งชั้นสาครล้อมพระราชวังซ้ายขวา ตักน้ำมาใส่ขันและอ่าง คลังศุภรัต ถวายผ้าชุบสร้ง สำหรับพระสงฆ์คู่สวดสร้งน้ำ นิมนต์พระสงฆ์คู่สวดนั้นเข้าไปปลงพระกัมมัฏฐานสดับปกรณ์^{๑๑}

ง) รัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพ และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ดังความว่า “จึงเชิญพระบรมศพขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิชัยราชรถตั้งกระบวนแห่มีรูปสัตว์ต่าง ๆ และรถประเทียบและนางสนมตามเบื้องหลัง คนเดินกระบวนแห่ ๗,๐๐๐ ออกไปสู่พระเมรุมาศตามโบราณราชประเพณี ทำการฉลองพระบรมศพ ๗ วัน ๗ คืน นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะ พระครูฐานานุกรม ทั้งในกรุง นอกกรุง ปักข์ได้ฝ่ายเหนือมาเทศนาและสวดพระอภิธรรมสดับปกรณ์ถวายไทยธรรมเป็นอเนกปริยายต่าง ๆ จำนวนพระสงฆ์หัวเมืองในกรุงมากกว่า ๑๐,๐๐๐ รูป

วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ เวลาบ่ายโมงรุ่ง เชิญพระบรมศพพระเชษฐา ลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงยานมาศสามลำคาน ตั้งกระบวนแห่ทางสถลสู่เมรุ ท้องสนามหลวง มีการฉลองสมโภช ๗ วัน ๗ คืน มีการนิมนต์พระสงฆ์ทั้งในกรุงและนอกกรุง พระสงฆ์คู่สวดที่สามช่าง ๖๔ รูป ผลัดกันสวดทั้งกลางวันและกลางคืน ๖๔ รูป ประณิบัติพระสงฆ์เวลาเช้า ๔๐๐ รูป เพล ๑๐๐ รูป ได้อารธนาพระสงฆ์ราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี ในกรุงนอกกรุงมาสดับปกรณ์ พระสงฆ์คู่สวดสำส้าง ๖๔ รูป ผลัดเปลี่ยนกันสวดพระอภิธรรมทั้งกลางวัน กลางคืน แล้วจะได้ประณิบัติพระสงฆ์เวลาเช้า ๔๐๐ รูป เพล ๔๐๐ รูป ทุกวัน และมีงานมหรสพสมโภชเป็นคารบ ๗ วัน ๗ คืน”^{๑๒}

จ) รัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระงานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความว่า

มีการสร้งน้ำทรงเครื่องพระบรมศพแล้วเชิญลงพระลองเงินจัดกระบวนแห่พระบรมศพ มาประกอบพระโกศทองใหญ่ประดิษฐานไว้บนพระเบญจาทองคำจำหลักลายดุน ตกแต่งพระบรมศพ ด้วยเครื่องสูงเครื่องราชูปโภค เตียงสำหรับพระสงฆ์สวดอภิธรรม ๒ เตียง มีให้ประโคนตามอย่างโบราณราชประเพณี

อัญเชิญพระบรมศพสู่พระเมรุมาศ ในวันเสาร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำเดือน ๔ เวลาตี ๑๑ ทุ่ม จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้วยยานมาศสามลำคาน ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศแห่ตามสถลมารค ยাত্রาไปยังหน้าวัดเซตุพน แล้วอัญเชิญพระโกศพระบรมศพ ขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิชัยราชรถ สู่พระเมรุท้องสนามหลวง อัญเชิญพระบรมศพขึ้นพระที่นั่งเบญจาทองคำ มีมหรสพสมโภช ๗ วัน ๗ คืน พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสีสดับปกรณ์ ๖๔ รูป ผลัดกันสวดทั้งกลางวัน กลางคืน ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ตอนเช้า ๔๐๐ รูป เวลาเพล ๔๐๐ รูป

^{๑๑} สมภพ ภิรมณ์, พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๑๑๖.

^{๑๒} จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๔, (อัคราณา).

ชาวเจ้าพนักงานทรงเครื่องพระบรมศพตั้งเครื่องสูงชุมสายเสร็จแล้วให้อาราธนาพระสงฆ์ราชาคณะ พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรม เปรียญ อันดับ ฝ่ายคามวาสีอรัญวาสี ทั้งในกรุงและนอกกรุงมาสดับปกรณ์ พระสงฆ์สวดสำสร้าง ๖๔ ผลัด เปลี่ยนกันสวดพระอภิธรรมทั้งกลางวัน กลางคืน แล้วจะได้ปฏิบัติพระสงฆ์ เวลา เช้า ๔๐๐ รูป เพล ๔๐๐ รูปทุกวัน^{๑๓}

ฉ) รัชกาลที่ ๖

งานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความว่า มุขตะวันออกตั้งแวนฟ้าทองคำ ๓ ชั้น บนฐานพระบุปผา มีฐานเชื่อมกับพระฉากผูกพระสูตร มุขเหนือตั้งพระแท่นเป็นเตียงพระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ทางข้างผนังด้านตะวันออก ด้านตะวันตก ตรงกันเป็น ๒ เตียง

ส่วนที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมีพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมทั้งกลางวันและกลางคืน รับพระราชทานฉันเช้า ๓๒ รูป เพล ๑๖ รูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร ๕๐ ที่มุขตะวันออก พระสงฆ์สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรกและถวายพระพรลา เสร็จทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการพานทองทิศบูชาธรรมที่มณฑปสังเค็ดยอด พระพิธีธรรมขึ้นสวดพระอภิธรรม ผลัดเปลี่ยนกันทั้ง ๒ มณฑป แล้วเสด็จขึ้น

พอเทศน์จบทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทองทิศบูชาธรรมที่มณฑปสังเค็ดยอด พระสงฆ์ ๔ รูป ขึ้นสวด ครั้นสวดจบทรงสดับปกรณ์ไตรสังเค็ดพระเทศน์ และไตรพระสวดบูชาธรรมที่มุขตะวันออก ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทรงธรรม ทรงสดับพระธรรมเทศนาถ้อย ๓ จบแล้ว ทรงจุดเทียนเครื่องบูชาธรรมที่มณฑปสังเค็ดตะวันตกพระสงฆ์ขึ้นสวด

เชิญพระบรมศพขึ้นประดิษฐานที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทบนแวนฟ้าทองคำภายใต้พระนพปฎลเศวตฉัตร ตกแต่งพระโกศด้วยราชอิสริยยศ ราชูปโภค พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามพระราชประเพณี^{๑๔} เชิญพระโกศพระบรมอัฐิสู่พระที่นั่งทรงธรรม ทรงจุดธูปเทียนสักการะพระบรมอัฐิแล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระสงฆ์สดับปกรณ์ ๕๐ รูป

ช) รัชกาลที่ ๗

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชการที่ ๗ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธี ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ตามพระราชโองการ ที่ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้เกือบทุกข้อ ทรงยกเลิกไม่ให้มีการร้องไห้แต่ใครจะร้องก็ไม่ว่า แต่ขอให้ร้องจากใจจริง และทรงตัดราชรถออก ๓ องค์ เนื่องจากทรงเห็นว่าไม่สมควรสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์ ตั้งแต่ได้เชิญพระศพขึ้นประดิษฐานบนพระเมรุ พระพิธีธรรมได้เข้าประจำสร้างทั้งสิ้น ผลัดกันสวดพระอภิธรรม

^{๑๓} จดหมายเหตุงานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๕, (อัดสำเนา).

^{๑๔} จดหมายเหตุงานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๖, (อัดสำเนา).

ช.) รัชกาลที่ ๘

มีการจัดพระราชพิธีพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ตามแบบขัตติยราชประเพณีอย่างโบราณทุกประการ นับว่าสมัยนี้เป็นสมัยที่เริ่มมีเทคโนโลยีการบันทึกภาพยนตร์เก็บไว้เป็นหลักฐาน เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยไว้อย่างดี

การบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระราชมงคลพระบรมศพนับตั้งแต่วันที่ เสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรม นิมนต์พระจากวัดหลวงแก้ววัด สวดพระอภิธรรมทั้งกลางวันและกลางคืนโดยเริ่มสวดตั้งแต่เวลา ๖ นาฬิกา จนถึง ๒๔ นาฬิกาทุกวัน มีกำหนด ๑๐๐ วัน โดยสับเปลี่ยนเป็นชุด ชุดละ ๘ รูป ชุดแรกจะสวดตั้งแต่ ๖ นาฬิกา ถึง ๑๘ นาฬิกา พระสงฆ์ชุดนี้จะรับพระราชทานฉันทเพลสลับพระสงฆ์อีกชุดหนึ่งจะสวดตั้งแต่เวลา ๑๘ - ๒๔ นาฬิกา และจำวัดที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเพื่อรับพระราชทานฉันทเช้า

๓.๒ ประวัติความเป็นมาของพระพิธีธรรม

สมณศักดิ์ คือ บรรดาศักดิ์หรือยศพระ ที่องค์พระมหากษัตริย์ ทรงพระราชทานแก่พระสงฆ์ การที่พระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์นั้น เป็นการพระราชทานเพื่อถวายเกียรติให้กับพระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย พร้อมทั้งมีความรู้ความเข้าใจเชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ และบำเพ็ญคุณงามความดีแก่พระพุทธศาสนา สังคม และประเทศชาติ เพื่อประกาศยกย่องเชิดชูเพิ่มพูนขวัญและกำลังใจ แก่พระสงฆ์ดำรงมั่นในการประพฤติพรหมจรรย์ ช่วยกันบำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติ พระศาสนา และเป็นกำลังใจ ในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา และเป็นกำลังใจ ในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้เจริญวัฒนาถาวรสืบต่อไป พระพิธีธรรมนั้น ก็เป็นสมณศักดิ์หนึ่งที่องค์พระมหากษัตริย์ ทรงพระราชทานให้แก่ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีพัตและมีตราตั้ง เช่นเดียวกับสมณศักดิ์อื่น ๆ ลำดับพระพิธีธรรมตามสมณศักดิ์อยู่ในลำดับสุดท้ายจากทั้งสิ้น ๖๔ ลำดับ โดยมีสมเด็จพระสังฆราชอยู่ลำดับแรกซึ่งถือว่าเป็นระบบการบริหารทางคณะสงฆ์ และพระพุทธศาสนาในประเทศไทย^{๑๕} ซึ่งการจัดลำดับสมณศักดิ์นั้น จะลดหลั่นตามความเหมาะสมของฐานันดรศักดิ์ของพระสงฆ์แต่ละรูป ซึ่งคำว่าฐานันดรศักดิ์ หมายถึง ยศพระ ที่เรียกว่า สมณศักดิ์ แปลว่า ที่หรือชั้นอันเป็นลำดับกัน ตำแหน่งนั้นหมายเอากรณียะ คือ ภาระหน้าที่อันพึงกระทำ ฐานันดรนั้นสมควรแก่พระผู้สามารถ^{๑๖} พระพิธีธรรมแม้ว่าจะอยู่ในลำดับสุดท้ายก็ตาม แต่ศักดิ์และสิทธิ์อาจเหนือกว่าสมณศักดิ์ทั่วไป เช่น การมีหน้าที่สวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง นิตยภัตทุกเดือนที่พระพิธีธรรมได้รับถือว่าเป็นพิเศษตามพระราชโองการ เป็นต้น ส่วนประวัติและความเป็นมาเกี่ยวกับพระพิธีธรรม ผู้ศึกษาได้ทำการสืบค้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระพิธีธรรมเริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งคำว่า พระพิธีธรรม ใช้เรียกพระสงฆ์ที่สวดภาณวาร (ภาณวาร เป็นการสวดแบบมีทำนองครุ ลหุ คือมีการเน้นเสียงหนักเบา ใช้น้ำเสียงสวดที่

^{๑๕} พระมหานิรุต จิตส่วโร, *คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๖} สำนักราชเลขาธิการ, *ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๒.

ไพเราะไม่กระแทกกระทั้นดุตัน เหมือนการสวดภาณยักษ์ ภาณยักษ์ เป็นการสวดที่มีน้ำเสียง กระแทกกระทั้นดุตันเกรี้ยวกราด และน่ากลัว จึงได้เรียกว่า สวดแบบ ภาณยักษ์นั่นเอง ใช้สวดเพื่อขับไล่ยักษ์หรือภูตผีต่าง ๆ) หรืออาภูมามาในพิธีตรุษ (พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ หรือพระราชพิธีอาพาธพินาศโบราณราชประเพณีที่มีการสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นการเจริญพระพุทธมนต์ครั้งใหญ่ โดยมีพระสงฆ์สวดบทพระปริตรต่าง ๆ) ในสมัยนั้น ส่วนก่อนหน้าสมัยนั้นเรียกว่า “พระคู่สวด” แต่ก็ไม่พบหลักฐานที่แน่ชัด เมื่อเลิกพิธีตรุษแล้ว พระพิธีธรรมคงมีหน้าที่แต่สวดพระอภิธรรมในงานพิธีพระบรมศพ งานพระศพ หรือในงานศพของบุคคลต่าง ๆ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ อย่างไรก็ตามการเรียกพระพิธีธรรมนั้น ปรากฏครั้งแรกเมื่อไหร่ ยังไม่สามารถระบุชัดเจน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ มีการกล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ ซึ่งสามารถสรุปเป็นเบื้องต้นได้ว่า คำว่า “พระพิธีธรรม” ปรากฏใช้ครั้งแรก เมื่องานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ บรมราชเทวี จึงสันนิษฐานได้ว่า ก่อนที่จะเรียกว่าพระพิธีธรรม เดิมได้เรียกว่า “พระคู่สวด” โดยมีหลักฐานปรากฏอย่างชัดเจน ดังได้กล่าวไว้ในพระราชพิธีพระบรมศพของแต่รัชกาล ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

หน้าที่หลักของพระพิธีธรรมที่ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันมี ๒ ประการ คือ

๑) สวดพระอภิธรรมในงานศพหลวง ได้แก่ งานพระบรมศพ งานพระศพ งานศพ ที่ทรงได้รับการพิจารณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่พระบรมราชานุเคราะห์

๒) สวดจตุรเวท ทำน้ำพระพุทธมนต์ สรงพระพักตร์องค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และประพรมบริเวณพระราชฐาน เดิมมีการสวดทุกวัน ต่อมาเปลี่ยนแปลงให้สวดเฉพาะวันธรรมสวนะ การสวดทำน้ำพระพุทธมนต์ดังกล่าว เป็นพระราชประเพณีมีมาแต่โบราณ การสวดจตุรเวทนั้น มีการสวดในสถานที่เฉพาะมาแต่โบราณ คือ หอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งภายในมีการเก็บรักษาภาชนะน้ำมนต์ไว้จำนวนมาก และที่น่าสังเกตว่ามีการใช้ตู้พระธรรมโบราณในการสวดทุกครั้ง ภายในตู้พระธรรมบรรจุคัมภีร์สมุดข่อยเขียนด้วยอักษรขอม

๓.๒.๑ คุณสมบัติพระพิธีธรรม

การฝึกหัดพระพิธีธรรมรุ่นใหม่เพื่อทดแทนหรือเป็นตัวสำรอง สำหรับกรณีที่พระพิธีธรรมสำหรับหลักบางรูปเกิดความจำเป็นไม่สามารถสวดในกิจที่ได้รับนิมนต์ได้ จึงเป็นหน้าที่ของหัวหน้าพระพิธีธรรม จำเป็นต้องสรรหาพระสงฆ์ที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อม มาฝึกฝนเล่าเรียนทำนองสวดเตรียมพร้อมในการปฏิบัติหน้าที่เป็นพระพิธีธรรมต่อไป คุณสมบัติของพระสงฆ์ผู้จะเป็นพระพิธีธรรมมีดังนี้

๑) เป็นผู้มีความประพฤติดี

๒) เป็นผู้มีความรอบคอบ

๓) เป็นผู้มีความสามารถของเสียงที่ดี ต้องเป็นพระสงฆ์ที่มีพรสวรรค์ด้านเสียง มีน้ำเสียงไพเราะ ไสและก้องกังวาน ต้องมีความอดทนในการฝึกสวดมนต์ที่มีรายละเอียดของการใช้เสียงอย่างมาก และที่สำคัญพระที่จะสวดได้นั้นต้องจิตชอบทางด้านการออกเสียงเป็นพื้นเดิมอยู่แล้ว

จากการศึกษาพบว่าพระพิธีธรรมส่วนใหญ่มีพรสวรรค์ทางการสวดเป็นพื้นเดิมอยู่ก่อน และมีพระพิธีธรรมจำนวนหลายรูปมีเชื้อสาย หรือเครือญาติที่เกี่ยวข้องกับการสวด การเทศน์

พระพิธีธรรมต้องได้รับการฝึกฝนมารยาทในการวางตัว ตลอดจนอิริยาบถต่าง ๆ ในพระราชพิธี ทั้งนี้เพื่อให้สามารถปฏิบัติศาสนกิจในพิธีของหลวง ซึ่งจะต้องสามารถปรากฏตัวอยู่เบื้องหน้า พระพักตร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ได้อย่างเหมาะสม

กระบวนการเรียนทำนองสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวงนั้น เมื่อหัวหน้าพระพิธีธรรมพิจารณาว่าพระสงฆ์รูปดังกล่าว มีพรสวรรค์ด้านการสวดเป็นอย่างดี จึงจะได้รับการทาบทามให้มาฝึกสวดทำนองเฉพาะ โดยในช่วงแรกจะใช้วิธีการฟัง และการคลำทำนองตามพระพิธีธรรมรุ่นพี่ในการสวดงานพิธีศพหลวงจริง ๆ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยกับลักษณะเสียงของท่วงทำนองเสียก่อน ทั้งนี้พระสงฆ์ที่ได้รับการทาบทามจะอยู่ในข่ายที่มีคุณสมบัติทางเสียงและพรสวรรค์ ในการสวดอยู่ส่วนหนึ่ง แล้วจากนั้นเป็นการต่อทำนองจากครูผู้สอน ลักษณะท่องจำและเลียนแบบทั้งระดับเสียงท่วงทำนอง และอักขระ ให้เหมือนกับครูผู้สอน อย่างไรก็ดีไม่ให้ผิดเพี้ยนจากต้นแบบ ที่ละวรรค ๆ ไปจนจบบทแต่ละบท ฉะนั้นการเรียนทำนองบทต่าง ๆ นั้นจะต้องใช้ระยะเวลาในการเล่าเรียนและท่องจำทำนองในพระอารามหลวงทั้ง ๑๐ วัดจะมีพระพิธีธรรมจำนวน ๑ สำรับ หรือ ๔ รูป เท่านั้นที่เป็นผู้ขึ้นทะเบียนและได้รับนิยัตินิตยภัตตามระเบียบของกรมการศาสนา อย่างไรก็ตามพระพิธีธรรมที่เป็นหัวหน้าในอนาคตอาจจะได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูชั้นสัญญาบัตร

ส่วนการรับเงินนิตยภัต จะได้เงินตามชั้นสมณะสูงสุดนั้นจะรับเงินช้อนสองตำแหน่งไม่ได้ ฉะนั้นการเลื่อนหัวหน้าพระพิธีธรรมเป็นพระครูสัญญาบัตรแล้วเพื่อเป็นการสืบเนื่องเป็นการทำให้ครบสำรับจึงจัดให้พระนักสวดผู้ที่กำลังฝึกหัดอยู่นั้นได้รับตำแหน่งพระพิธีธรรมรูปใหม่ การที่พระพิธีธรรมที่เลื่อนสมณศักดิ์สูงขึ้นแล้ว ไม่ได้หมายถึงตัดขาดจากการสวดที่เป็นหน้าที่เดิม สามารถไปสวดในงานศพหลวงได้และต้องใช้ตาลปัตร ของพระพิธีธรรม หรือสามารถควบทั้งสองตำแหน่ง แต่การรับนิตยภัตจะรับได้เพียงตำแหน่งที่สูงสุดตำแหน่งเดียว พระพิธีธรรมธรรมที่ถูกพิจารณา และรับการแต่งตั้งจากเจ้าอาวาสพระอารามหลวงแล้วนั้น จะประกอบไปด้วยพระสงฆ์จำนวน ๔ รูป และมีพัดยศประจำตำแหน่งเพื่อใช้ในงานพระราชพิธี สำหรับปฏิบัติหน้าที่ พัดยศของพระพิธีธรรมมีลักษณะเป็นพัดศพน่านาง คือ ใบพัดศพลักษณะเป็นรูปไข่ หรือคล้ายหน้าของสตรี พื้นแพรเป็นไหมทองด้ามไม้ค้ำดับ ยาวประมาณ ๗๐ เซนติเมตร พัดศพลีต่าง ๆ กัน คือ สีเหลือง สีแดง สีน้ำเงิน สีเขียว รวม ๔ เล่ม เป็น ๑ สำรับ แต่ละรูปมีการจัดเรียงลำดับ ตามคุณวุฒิ และโดยหน้าที่ ในการสวดในพิธีศพหลวง โดยมีหัวหน้าหนึ่งรูป มีการจำแนกพัดยศ ประจำตำแหน่ง ของแต่ละรูปด้วยพัดจำนวน ๔ สี แสดงให้ทราบ ดังนี้

๑. พัดสีเหลือง แม่คู่รูปที่หนึ่ง เป็นหัวหน้า
๒. พัดสีแดง แม่คู่รูปที่หนึ่ง
๓. พัดสีน้ำเงิน ลูกคู่รูปที่หนึ่ง
๔. พัดสีเขียว ลูกคู่รูปที่สอง^{๑๗}

ความหมายของสีพัดพระพิธีธรรมรุ่นบูรพาจารย์ได้อธิบายความหมายของสีพัดแต่ละสีว่าเทียบตามสีพัดเปรียญธรรม คือ

^{๑๗} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระพิธีธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

สีเหลือง ซึ่งถือว่าเป็นหัวหน้าของชุดสวดนั้น เทียบกับพัดเปรียญธรรม ๖ ประโยค เพราะพัดเปรียญธรรม ๖ ประโยคมีสีเหลือง และถือเป็นแม่คู่รูปที่หนึ่งของชุดสวด

สีแดง ซึ่งถือว่าเป็นรองหัวหน้าชุดนั้น เทียบกับพัดเปรียญธรรม ๕ ประโยค มีสีแดง และถือเป็นแม่คู่รูปที่สองของชุดสวด

สีน้ำเงิน เทียบด้วยเปรียญธรรม ๔ ประโยค และถือเป็นลูกคู่รูปที่หนึ่งของชุดสวด

สีเขียว เทียบด้วยเปรียญธรรม ๓ ประโยค และถือเป็นลูกคู่รูปที่สองของชุดสวด

การเทียบดังกล่าวนี้ เป็นการเทียบเพื่อจัดลำดับการสวดของพระพิธีธรรม เป็นการจัดหน้าทีการสวด มิได้หมายความว่าผู้ถือพัดพระพิธีธรรมแต่ละสีนั้น มีฐานันดรศักดิ์เทียบเท่ากับพระเปรียญธรรม เพราะพัดพระพิธีธรรมนั้น เมื่อจัดลำดับตามสมณศักดิ์แล้ว ก็จัดอยู่ในลำดับสุดท้าย ปัจจุบันมีพระพิธีธรรมอยู่ ๑๐ พระอาราม ได้แก่

- ๑) วัดบวรนิเวศ ราชวรวิหาร
- ๒) วัดระฆังโฆสิตาราม วรมหาวิหาร
- ๓) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร
- ๔) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร
- ๕) วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร
- ๖) วัดประยุรวงศาวาส วรวิหาร
- ๗) วัดอนงค์าราม วรวิหาร
- ๘) วัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร
- ๙) วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร
- ๑๐) วัดราชสิทธาราม ราชวรวิหาร^{๑๘}

๓.๓. บทคำสวดและทำนองการสวด

เริง อรรถวิบูลย์^{๑๙} ได้กล่าวบทสวดของพระพิธีธรรมไว้ว่า “ที่ทรงโปรดให้พระราชอาคันตุกะผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสโดยเฉพาะที่อยู่จำพรรษาในพระอารามนั้น ๆ ทำการฝึกหัดสวดพระอภิธรรม ๗ พระคัมภีร์ โดยใช้ทำนองต่างหากจากที่พระสงฆ์โดยทั่วไปใช้สวดศพบุคคลชั้นสามัญ ด้วยวิธีทำนองสวดแบบร้อยแก้ว หรือที่เรียกกันว่าสวดทำนองสังโยค และเรียกทำนองที่ฝึกหัดใหม่นี้ว่า ทำนองกะทำนองเลื่อน และทำนองลากซุง ไซแต่เพียงเท่านั้นยังโปรดให้พระสงฆ์ผู้ชำนาญในภาษาบาลีเข้าใจในอักษรวิธีแต่งบทคำสวดขึ้นมาอีกที่เรียกกันว่า “พระธรรมใหม่” ได้แก่ บทคำสวดที่ขึ้นต้นบทว่า อาสวธมมา และ สณโณชนา ธมมา ใช้สวดคู่กันกับพระธรรม ๗ คัมภีร์ ซึ่งเป็นของเดิมมาอีกด้วย”

บทคำสวดที่พระพิธีธรรมใช้สวดในพิธีศพหลวง ได้แก่ “พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์” พระพิธีธรรมแต่ละวัดต่างก็มีบทสวดประจำสำนักของตน ซึ่งก็รวมอยู่ใน ๓ บท คือ บทพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ บทพระธรรมใหม่ บทพระอภิธรรมมัตถสังคหะ

^{๑๘} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระพิธีธรรม, หน้า ๘.

^{๑๙} เริง อรรถวิบูลย์, ความรู้เรื่องพิธีธรรมนิยมสงฆ์ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำครุสภา, ๒๕๔๕), หน้า, ๔๓-๔๔.

ทำนองการสวดพระอภิธรรมทำนองหลวง ตามที่เรียกกันว่าทำนองกะ ทำนองเลื่อน และทำนองลากซุงนั้น ก่อนที่จะทราบว่ามีลักษณะอย่างไร จำต้องรู้และทำความเข้าใจความหมายของคำศัพท์แต่ละคำศัพท์ก่อน ดังนี้

คำว่า ทำนอง หมายถึง ระดับเสียงสูงต่ำ เสียงหนัก เสียงเบา มีจังหวะเสียงสั้น เสียงยาว ตามที่ผู้รู้ด้านทำนองเสียง วางเป็นหลักเกณฑ์ไว้ เช่นทำนองสวด เช่นทำนองเทศน์ คำว่า หลวง หมายถึงสิ่งที่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เช่น ศาลหลวง วังหลวง มีความหมายว่าใหญ่ เช่นเขาหลวง ผ้างหลวง และหมายถึงสิ่งที่เป็นสาธารณะ เช่นทางหลวง เป็นต้น

จากคำจำกัดความดังกล่าว ทำให้พอสรุปได้ว่า คำว่า ทำนองหลวง หมายถึง ทำนองที่เป็นหลัก เป็นใหญ่ เป็นกลาง เช่น มหาชาติทำนองหลวง ซึ่งแต่กัณฑ์ มีทำนองประจำกัณฑ์ เป็นหลัก ใครจะเทศน์กัณฑ์ไหนต้องฝึกหัดว่าไปตามทำนอง หลักที่วางไว้สำหรับกัณฑ์นั้น ๆ

การสวดพระอภิธรรมหลวงก็เช่นกัน มีทำนองที่บูรพาจารย์ได้วางไว้เป็นหลัก แต่ละวัด แต่ละบทสวด มีทำนองเป็นเอกลักษณ์ ประจำวัดประจำบทสวดอยู่ และตั้งชื่อบทสวดแต่ละนั้น ๆ ว่า ทำนองกะ ทำนองเลื่อน ทำนองสรภัญญะ และทำนองลากซุง เพื่อใช้สวดงานพิธีศพหลวง ให้มีทำนองแตกต่างจากการสวดศพทั่วไป

คำว่า กะ หมายถึงเครื่องบอกทำนองสวด เช่น กะมหาชาติคำหลวง และทำนองสวด เช่น สวดกะ ลักษณะทำนองกะนั้น ในหมู่พระพิธีธรรมจะทราบว่าสำนักใดสวดมีลักษณะว่าลงตัวชัดแล้วเอื้อนเสียงมีจังหวะหยุดเป็นวรรค เรียกกันว่าสวดทำนองกะ เช่น วัดราชสิทธิาราม

สำนักใดมีการเอื้อนเสียงติดต่อกันตั้งแต่ต้นจนจบไม่หยุดเสียงเว้นวรรค เรียกว่าสวดทำนองเลื่อน บางท่านเรียกว่า กะเลื่อนหรือกะเคลื่อน เช่น วัดมหาธาตุวรราชรังสฤษฎิ์ เป็นต้น

อนึ่ง เรื่องทำนองสวดนี้ พระครูประกาศสมณคุณ(ประจักษ์) อดีตหัวหน้าพระพิธีธรรมวัดราชสิทธิาราม ได้อธิบาย อีกอย่างหนึ่งว่า ทำนอง กะ มี ๒ ลักษณะ คือ กะเปิด และ กะปิด ลักษณะทำนอง กะเปิดนั้น เป็นการสวดเน้นการออกเสียงคำสวดชัดเจนซึ่งก็คือ ทำนอง กะ ส่วนอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า กะปิดนั้น เช่น การสวดเอื้อนเสียงยาวต่อเนื่องกันตลอดทั้งบท ไม่เน้นความชัดเจนของคำสวด ซึ่งก็คือ กะเลื่อน หรือกะเคลื่อน นั่นเอง

ส่วนที่เรียกว่า ทำนองลากซุง คงหมายถึง การใช้ซ่างลากซุง เพราะขณะที่ซ่างลากท่อนซุงใหญ่ ๆ นำหนักมาก ๆ ซ่างจะร้องด้วยเสียงอันดัง และการลากก็จะล่าช้าเป็นช่วง ๆ คนที่เคยเห็นซ่างลากซุงจะนึกภาพออกว่าเป็นอย่างไร การสวดทำนองลากซุงนั้น ต้องออกเสียงหนัก เสียงลงทรวงทุกตัวอักษร แล้วลากเสียงเอื้อนหนักไปหาเบา ว่าอย่างนี้ตลอดทั้งบท จึงเรียกว่า ทำนองลากซุง^{๒๐}

ลักษณะทำนองที่พระพิธีธรรมแต่ละวัด ใช้สวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ปัจจุบันมีอยู่ ๔ ทำนอง คือ

๑. ทำนอง กะ

^{๒๐} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, พระพิธีธรรม การสวดทำนองหลวง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๖-๑๐๘.

๒. ทำนอง เลื่อน
 ๓. ทำนอง ลากซุง
 ๔. ทำนอง สรภัญญะ

พระพิธีธรรมแต่ละพระอารามมีทำนองสวด ดังนี้

๑) วัดบวรนิเวศวิหาร	สวดทำนอง	สรภัญญะ
๒) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	สวดทำนอง	ลากซุง
๓) วัดสุทัศน์เทพวราราม	สวดทำนอง	กะ
๔) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	สวดทำนอง	กะ, เลื่อน, ลากซุง
๕) วัดจักรวรรดิราชาวาส	สวดทำนอง	กะ, เลื่อน
๖) วัดสระเกษ	สวดทำนอง	กะ, สรภัญญะ
๗) วัดประยูรวงศาวาส	สวดทำนอง	กะ
๘) วัดระฆังโฆสิตาราม	สวดทำนอง	เลื่อน
๙) วัดราชสิทธาราม	สวดทำนอง	กะ
๑๐) วัดอนงค์าราม	สวดทำนอง	เลื่อน

บทสวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ และคำแปล พร้อมลักษณะทำนอง ที่พระพิธีธรรม วัดราชสิทธาราม ที่ผู้วิจัยได้ปฏิบัติหน้าที่ใช้เป็นบทคำสวด ในงานสวดพระอภิธรรมพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รายละเอียด ดังนี้

นม โม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส. (สวด ๓ จบ)

๑. พระธรรมสังคณี

กุสลา ฌมมา	ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล
อกุสลา ฌมมา	ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล
อพยากตา ฌมมา	ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอภัยากฤต
กตเม ฌมมา กุสลา	ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศล เป็นไฉน
ยสฺมี สมเย	ในสมัยใด
กามาวจร กุสลํ จิตฺตํ	กุศลจิตที่เป็นกามาวจร เกิดพร้อม
อุปฺปนฺนํ โหติ	ด้วยโสมนัสเจตสิก
โสมนสฺสสทฺตํ	ประกอบพร้อมด้วยปัญญา เจตสิก
ถาณสมฺปยุตฺตํ	ปรารถนารมณ์
รูปารมฺมณํ วา	รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สทฺถารมฺมณํ วา	สิ่งที่มีอยู่ปรากฏอยู่
คนฺธารมฺมณํ วา รสสารมฺมณํ วา	ก็หรือว่า เรืองราวใดๆ ย่อมเกิดขึ้น
โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ วา	
จฺมมารมฺมณํ วา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ	

ตสฺมี สมเย	ในสมัยนั้น
ผสฺโส โหติ	ย่อมมีความกระทบกันและกัน
อวิกเขโป โหติ	ย่อมมีความไม่ฟังซ่าน
เย วา ปน ตสฺมี สมเย	ก็หรือว่า ในสมัยนั้น ย่อมมีสภาวะที่ไม่มีรูปร่าง
อญฺเณปิ อตถิ ปฏิจจ	(จิตและเจตสิก) ซึ่งอาศัยกันและ
สมฺบุปนฺนา	กันเกิดขึ้นพร้อมกัน
อรูปีโน ฐมฺมา	แม้เหล่าอื่น เหล่าใด
อิเม ฐมฺมา กุสลา.	สภาวะทั้งหลายเหล่านี้ คือ ธรรมทั้งหลายที่เป็น
	กุศล ฯ ^{๒๑}

ลักษณะทำนอง เป็นทำนองเดียวกับบนโม นิยมสวดต่อออกจากบนโม ถ้าตั้งบนโมแล้วสวด
บทอื่นทำนองจะไม่รับกัน และถ้าไม่ชำนาญอาจทำให้หลงทำนองได้ บทนี้เน้นความกระชับชัดตัว
แต่นุ่มนวลอ่อนเสียงสูงต่ำ ตามจังหวะ ออกเสียงอ่อนตามสระอา – เอ – โอ ท้ายศัพท์^{๒๒}

๒. พระวิภังค์

ปญฺจกฺขนฺธา	ชั้นธ ๕
รูปกฺขนฺโธ	รูปชั้นธ (หมวดแห่งรูป ๒๘)
เวทนา กฺขนฺโธ	เวทนาชั้นธ
สญฺญา กฺขนฺโธ	สัญญาชั้นธ
สังขาร กฺขนฺโธ	สังขารชั้นธ
วิญฺญาณ กฺขนฺโธ	วิญฺญาณชั้นธ
ตตฺถ กตฺโม รูปกฺขนฺโธ	บรรดาชั้นธ ๕ นั้น รูปชั้นธ เป็นไลน์
ยงฺกิญฺจิ รูปิ	รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง
อติตนา คตฺปจฺจูปฺปนฺนํ	รูปอดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน
อชฺมตฺตํ วา พหิทฺธา วา	รูปภายใน หรือ รูปภายนอก
โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา	รูปหยาบ หรือ รูปละเอียด
หีนํ วา ปณฺตี วา	รูปเลว หรือ รูปประณีต
ยํ ทูเร วา สนฺติเก วา	รูปไกล หรือ รูปใกล้ อย่างไร
ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญหิตฺวา	รูปนั้นทรงประมวลย่นย่อเข้ารวมกัน
อภิสงฺขิปิตฺวา อยํ วุจฺจติ รูปกฺขนฺโธ.	นี้ ตรัสเรียกว่า รูปชั้นธ ฯ

ลักษณะทำนอง บทนี้ทำนองเรียบ ๆ ไม่โลดโผน แผงไว้ด้วยความเศร้า ว่าเป็นที่ละศัพท์
แล้วอ่อนเสียงไปรับศัพท์ถัดไป เน้นความชัดของแต่ละพยางค์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของวัดราชสิทธาราม
รามในทุกบทที่สวด

๓. พระธาตุกถา

^{๒๑} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระพิธีธรรม, หน้า ๓๙-๔๐.

^{๒๒} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์, พระพิธีธรรม การสวดทำนองหลวง, หน้า ๑๑๔.

สงคโห อสงคโห	ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันได้ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้
สงคหิเตน อสงคหิต์	ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันได้
อสงคหิเตน สงคหิต์	ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันได้ดีกับธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้
สงคหิเตน สงคหิต์	ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันได้ดีกับธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันได้
อสงคหิเตน อสงคหิต์	ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้
สมปโยโค วิปปโยโค	ธรรมะที่ประกอบด้วยธรรมอื่นได้ธรรมะที่ไม่ประกอบด้วยธรรมอื่น
สมปยุตเตน วิปปยุตต์	ธรรมะที่ไม่ประกอบด้วยธรรมอื่นกับธรรมะที่ประกอบด้วยธรรมอื่นได้
วิปปยุตเตน สมปยุตต์	ธรรมะที่ประกอบด้วยธรรมอื่นได้
อสงคหิต์.	ธรรมะที่สงเคราะห์เข้ากับธรรมอื่นไม่ได้กับธรรมะที่ไม่ประกอบด้วยธรรมอื่น ๆ

ลักษณะทำนอง บทนี้ทำนองว่าซ้ำ ๆ ทีละพยางค์ทุกพยางค์มีทำนองเป็นของตัวเอง ต้นบททำนองจะเหมือนกัน ตอนท้ายบทจะหวนเสียงขึ้นสูงแล้วกลับลงระดับเดิม บทนี้แม้จะสั้น แต่ใช้เวลาเท่ากับบทอื่น ๆ เพราะเอื้อนทำนองมาก ออกเสียงนุ่มหวานซึ่ง ๆ วางตัวซ้ำ ๆ

๔. พระบุคคลบัญญัติ

ฉ ปณตติโย	บัญญัติ มี ๖ ประการ
ชนธปณตติ	บัญญัติว่า ชนธ
อายตนปณตติ	บัญญัติว่า อายตนะ
ธาตูปณตติ	บัญญัติว่า ธาตุ
สัจจปณตติ	บัญญัติว่า สัจจะ
อินทริยปณตติ	บัญญัติว่า อินทริย
บุคคลปณตติ	บัญญัติว่า บุคคล
กิตดาวตา บุคคลานัน	บุคคลบัญญัติ
บุคคลปณตติ	แห่งบุคคลทั้งหลายมีเท่าไร
สมยวิมุตโต	ท่านผู้หลุดพ้นจากกิเลสโดยบำเพ็ญวิโมกข์ ๘ มาก่อน
อสมยวิมุตโต	ท่านผู้หลุดพ้นจากกิเลสโดยไม่บำเพ็ญวิโมกข์ ๘
กุปปธมโม	ท่านผู้มีสมาบัติยังกำเริบเป็นธรรมดา (ปุถุชน)
อกุปปธมโม	ท่านผู้มีสมาบัติไม่กำเริบเป็นธรรมดา

	(อริยบุคคล)
ปริหานธมโม	ท่านผู้ยังเสื่อมจากสมาบัติเป็นธรรมดา
อปริหานธมโม	ท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมาบัติเป็นธรรมดา
เจตนาภพโพ	ท่านผู้ยังต้องใส่ใจถึงสมาบัติเนืองๆ
อนุรุขนาภพโพ	ท่านผู้ยังต้องรักษาสมาบัติเนืองๆ
ปฤชชโน	ท่านผู้ยังละสัทธิกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพต ปรามาส ไม่ได้
โคตรภู	ท่านผู้ประกอบด้วยธรรมะระหว่างชั้นบุคคล
ภยปรโต	ท่านผู้ยังยินดีพอใจอยู่ใกล้สิ่งที่เป็นภัย
อภยปรโต	ท่านผู้ไม่ยินดีพอใจอยู่ใกล้สิ่งที่เป็นภัย
ภพพาคมโน	ท่านผู้สมควรก้าวลงสู่กุศลธรรม
อภพพาคมโน	ท่านผู้ไม่สมควรก้าวลงสู่กุศลธรรม
นียโต	ท่านผู้มีความแน่นอน (คนทำอนันตริยกรรม ๕ พวก นียตมิจฉาทิฐิ และพระอริยบุคคล ๘)
อนียโต	ท่านผู้มีความยังไม่แน่นอน
ปฏิปนฺนโก	ท่านกำลังปฏิบัติมรรค ๔
ผลภูจฺจโต	ท่านผู้ดำรงอยู่แล้วในผล ๔
อรหะ	ท่านผู้เป็นพระอรหันต์
อรหตตาย ปฏิปนฺโน.	ท่านผู้ปฏิบัติ เพื่อความเป็นพระอรหันต์ ฯ

ลักษณะท่านอง บทนี้ว่าลงตัวที่ละพยางค์จังหวะเท่า ๆ กันเหมือนก้าวเท้าเดินว่าควบคู่
สองศัพท์แล้วหยุดเอื้อนเสียง บางคู่สลับเสียงสูง-ต่ำ บางศัพท์ทวนเสียงขึ้นสูงบางศัพท์ ทวนเสียงต่ำลง
ทรวง ท่านองหลากหลาย ตอนท้าย ๆ ผู้ที่มีเสียงไม่คงที่จะออกอาการเสียงสั่นและหายเป็นช่วง ๆ
บางท่านเรียกท่านองบทนี้ว่า พระรามเดินดง

๕. พระกถาวัตถุ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ	ท่านย่อมกำหนดรู้บุคคลได้โดยอรรถที่แจ่มแจ้ง
สจฺฉิกตฺถปรมตฺถเณนาติ	และอรรถที่เยียดเยี่ยม หรือถูกแล้ว
อามนตา โย สจฺฉิกตฺถโถ ปรมตฺถโถ	สภาวะใด มีอรรถที่แจ่มแจ้งมีอรรถที่เยียด เยี่ยม
ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ	ตามสภาพนั้น ท่านย่อมกำหนดรู้
สจฺฉิกตฺถปรมตฺถเณนาติ	บุคคลนั้นได้ โดยอรรถที่แจ่มแจ้งและอรรถที่ เยียดเยี่ยม
น เหว วตตพฺเพ	ท่านไม่พึงกล่าวอย่างนั้น
อาชานาหิ นิคฺคหิ	ท่านจงรับรู้ถึงการถูกตำหนิ
หณฺจิจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ	หากท่านย่อมกำหนดรู้บุคคลได้โดยอรรถที่แจ่ม แจ้ง

สัจฉิกตถปรมตเถน	และอรรถะที่ยอดเยี่ยม ไชรั
เตน วต เร วตตพเพ	ด้วยเหตุนี้ หนอแล ท่านจะต้องกล่าวว่า
โย สัจฉิกตถ ปรมตเถ	สภาวะใดมีอรรถะที่แจ่มแจ้งมีอรรถะที่ยอดเยี่ยม
ตโต โส ปุคฺคโล อุปฺลพฺภติ	ตามสภาพนั้น ท่านย่อมกำหนดรู้บุคคลนั้นได้โดย
	อรรถะที่แจ่มแจ้ง
สัจฉิกตถปรมตเถนาติ	และอรรถะที่ยอดเยี่ยม หรือ
มิจฉา.	ข้อนี้ ผิด ๆ

ลักษณะทำนอง บทนี้ว่าทีละพยางค์ แต่ละพยางค์กระตุกเป็นจังหวะคล้ายสะอึกบางที่เรียก
ทำนองนี้ว่า คุตทะราตเหยียบกรวด

๖. พระยมก

เย เกจิ กุสลา ฌมมา	ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลเหล่าใด เหล่าหนึ่ง
สพฺเพ เต กุสลมฺมุลา	ธรรมทั้งหลาย เหล่านั้น ทั้งหมดมีกุศลเป็นมูล
เย วา ปน กุสลมฺมุลา	ก็หรือว่า ธรรมทั้งหลาย เหล่าใดมีกุศลเป็นมูล
สพฺเพ เต ฌมมา กุสลา	ธรรมทั้งหลาย เหล่านั้น ทั้งหมดเป็นกุศลธรรม
เย เกจิ กุสลา ฌมมา	ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลเหล่าใด เหล่าหนึ่ง
สพฺเพ เต กุสลมฺมุเลน เอกมฺมุลา	ธรรมทั้งหลาย เหล่านั้น ทั้งหมดมีมูลเดียว คือ
	กุศลมูล
เย วา ปน กุสลมฺมุเลน เอกมฺมุลา	ก็หรือว่า ธรรมทั้งหลาย เหล่าใดมีมูลเดียว คือ
	กุศลมูลสพฺเพ เต ฌมมา กุสลา ธรรมทั้งหลาย
	เหล่านั้น ทั้งหมดเป็นกุศลธรรม ฯ ^{๒๓}

ลักษณะทำนอง บทนี้ว่าทำนองซ้ำ ๆ เดินตัวเรียบ ๆ หวนเสียงขึ้นสูงเป็นบางช่วงแล้ว
หลบเสียงลงมาเดินตัวพยางค์ถัดไป ลักษณะเหมือนลมพัดชายเขา ออกอาการเย็น ๆ แผงด้วย
ซิมเศรั^{๒๔}

๗. พระมหาปัญญา

เหตุปัจจโย	ธรรมที่เป็นเหตุทำให้เกิด และช่วยสนับสนุน
อารมณปัจจโย	ธรรมที่เป็นอารมณ์ และช่วยสนับสนุน
อธิปัตยปัจจโย	ธรรมที่เป็นใหญ่และช่วยสนับสนุน
อนนตรปัจจโย	ธรรมที่เกิดขึ้นติดต่อกัน และช่วยสนับสนุน
สมนนตรปัจจโย	ธรรมที่เกิดขึ้นติดต่อกันระหว่างมิได้ และช่วย

^{๒๓} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระพิธีธรรม, หน้า ๔๕-๔๖.

^{๒๔} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์, พระพิธีธรรม การสวดทำนองหลวง, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

สหชาติปจฺจโย	สนับสนุน
อถฺยณมถฺยณปจฺจโย	ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน และช่วยสนับสนุน
นิสฺสยปจฺจโย	ธรรมที่ช่วยสนับสนุนแก่กันและกัน
อุปนินิสฺสยปจฺจโย	ธรรมที่อาศัยกันและกัน และช่วยสนับสนุน
ปุเรชาติปจฺจโย	ธรรมที่อาศัยซึ่งกันและกันได้แน่นอน และช่วยสนับสนุน
ปจฺจชาติปจฺจโย	ธรรมที่เกิดก่อน และช่วยสนับสนุนธรรมที่เกิดภายหลัง
อาเสวนปจฺจโย	ธรรมที่เกิดภายหลัง และช่วยสนับสนุนธรรมที่เกิดก่อน
กมฺมปจฺจโย	ความเคยชินเป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
วิปากปจฺจโย	การตั้งใจกระทำเป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
อาหารปจฺจโย	ผลแห่งกุศลกรรมและผลแห่งอกุศลกรรมเป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
อินฺทริยปจฺจโย	อาหาร ๔ เป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
ฌานปจฺจโย	อินฺทริยธรรม ๒๒ เป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
มคฺคปจฺจโย	การเพ่งอารมณ์เป็นเครื่องสนับสนุน
สมปยุตฺตปจฺจโย	ธรรมที่เป็นจุดทางนำไปสู่สุดติทุกคติและนิพพาน และเป็นเครื่องช่วยสนับสนุน
วิปยุตฺตปจฺจโย	ธรรมที่ประกอบกันพร้อมด้วยลักษณะ ๔ และช่วยสนับสนุน
อถฺถิปจฺจโย	ธรรมที่ไม่ประกอบกันด้วยลักษณะ ๔ และช่วยสนับสนุน
นถฺถิปจฺจโย	ธรรมที่มีอยู่ยังไม่ดับไป และช่วยสนับสนุน
วิคตปจฺจโย	ธรรมที่ไม่มีอยู่ ดับไปแล้ว และช่วยสนับสนุน
อวิคตปจฺจโย.	ธรรมที่ปราศจากไปแล้ว ดับไปแล้ว และช่วยสนับสนุน
	ธรรมที่ยังไม่ปราศจากไป ยังไม่ดับไปและช่วยสนับสนุน ฯ

ลักษณะทำนอง บทนี้ว่าที่ละพยางค์ เดินตัวเรียบ ๆ ควบคู่สองศัพท์แล้วเอื้อนเสียงท้ายศัพท์ ลักษณะคล้ายกระแตไต่ไม้ที่วิ่ง ๆ ไปแล้วหยุดเหลียวซ้ายแลขวาแล้วก็ไต่ต่อไป

๓.๔ สรุปท้ายบท

ตามที่บุคคลต่าง ๆ ได้บันทึกหลักฐานเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นว่าธรรมเนียมและรูปแบบการจัดพิธีศพเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อคนในสังคมในยุคสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีศพของบุคคลชั้นสูงของสังคมหรือพระมหากษัตริย์แล้ว ยิ่งเป็นพิธีกรรมที่มียิ่งใหญ่อลังการ และมีขั้นตอนที่ละเอียด และใช้ระยะเวลาในการจัดงานบำเพ็ญกุศลนาน มากกว่างานศพของคนธรรมดาทั่วไป มีพิธีกรรมอย่างเป็นระบบระเบียบ โดยมีเครื่องประกอบพิธีกรรมอย่างมาก พบว่ามีการบรรเลงดนตรีชนิดต่าง ๆ และการสวดทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ปรากฏควบคู่กับพิธีศพเสมอ รายละเอียดจากหลักฐานได้กล่าวถึงการสวดไว้ว่า การสวดของพระสงฆ์ในงานศพเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สำคัญและใช้บทคำสวดภาษาบาลี มีเนื้อหาธรรมะเกี่ยวกับความตาย เรียกว่า บทพระอภิธรรม ประกอบกับการสวดอย่างมีลำดับ มีท่วงทำนองคล้ายกับการขับร้อง

การสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ ยังเป็นประเพณีการใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวครอบคลุมทั้งแนวคิดและการปฏิบัติ ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าการจัดงานศพนั้นเป็นการจัดพิธีกรรมทางศาสนาอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของศาสนาต่อสังคมอยู่ในรูปแบบของประเพณีมีการปฏิบัติสืบทอดกันมา โดยมีความสัมพันธ์ของสถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นมีความสอดคล้อง ยอมรับและส่งเสริมซึ่งกันและกันเรื่อยมา แสดงออกมาโดยพิธีกรรมอันเป็นพระราชพิธีทางศาสนาต่าง ๆ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ แสดงออกอย่างชัดเจนในส่วนของหน้าที่ของพิธีกรรมในสังคมไทย พิธีกรรมทางศาสนาที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ ในการสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวงนี้ นอกจากเป็นการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีแล้ว ยังมีการเสริมคุณค่าให้กับพิธีกรรมต่าง ๆ โดยมีการยกระดับพิธีกรรมขึ้น ด้วยแนวคิดทางด้านสถาบันชั้นสูง ส่งผลให้เกิดการสร้างคุณค่าด้วยวิธีการต่าง ๆ ขึ้นในพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลจากความรู้สึกที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

บทที่ ๔

คุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรม พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

พิธีกรรมหรือระเบียบแบบแผนต่าง ๆ อันดีงาม ที่พึงปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องหล่อหุ้มศาสนาไว้ให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้เห็นและปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ซึ่งจะทำให้พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของผู้พบเห็น และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเจริญด้านจิตใจของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนามากขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นเครื่องเชิดชูเกียรติและศักดิ์ศรี พร้อมทั้งคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับ ผู้วิจัยกำหนดการศึกษาคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับในการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ คุณค่าในฐานะเป็นแบบอย่างที่ดีต่อพุทธศาสนิกชนในการจัดพิธีศพ

๔.๒ คุณค่าด้านการมีส่วนร่วม

๔.๓ สรุปท้ายบท

๔.๑ คุณค่าในฐานะเป็นแบบอย่างที่ดีต่อพุทธศาสนิกชนในการจัดพิธีศพ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ จักรีนฤ บดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ ในราชวงศ์จักรี เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙ เวลา ๑๕ นาฬิกา ๕๒ นาที^๑

ในการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สำนักพระราชวังจัดการพระบรมศพ ถวายพระเกียรติยศสูงสุดตามโบราณราชประเพณี อันเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างช้านาน โดยประดิษฐานพระบรมศพ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นิมนต์พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ทั้งกลางวัน และกลางคืนตั้งแต่วันที่ ๑๕.๓๐ - ๒๑.๐๐ น. ตลอด ๑๐๐ วัน นับจากวันที่สวรรคต

ในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพนี้เป็นภาระหน้าที่ของพระพิธีธรรมทั้ง ๑๐ วัดที่ได้รับภูิกานิมนต์จากกรมการศาสนาแล้ว ต้องเข้าปฏิบัติหน้าที่สวดพระอภิธรรมตามโบราณราชประเพณี ปัจจุบันสมัยพระพิธีธรรมจะได้รับอาราธนามาสวดพระอภิธรรม วันละ ๔ สำหรับสวดในเวลากลางวัน ๒ สำหรับ สวดในเวลากลางคืนอีก ๒ สำหรับ

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เรารักในหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริส จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑.

ในการปฏิบัติหน้าที่จะเริ่มเมื่อเวลา ๐๕.๐๐ น. โดยรถยนต์ของกรมการศาสนาจะมารับที่วัดของพระพิธีธรรมแต่ละวัดที่ได้รับฎีกาอาราธนาแล้ว เพื่อไปฉันภัตตาหารเช้าที่อรรถวิจารย์ศาลาด้านข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อทำภัตตกิจเรียบร้อยแล้ว เจ้าหน้าที่จะพาเข้าไปนั่งพักที่ศาลาด้านหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เพื่อรอเวลาขึ้นสวด เมื่อพระพิธีธรรมสำหรับที่สวดกลางคืนรับพระราชทานฉันภัตตาหารเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว สำหรับกลางวันก็จะขึ้นพระแทนเตียงสวด ตั้งอยู่ที่มุขทางทิศเหนือใกล้พระอัครจันทร์ขึ้นลงซ้ายขวา ตั้งแทนลายสลักปิดทองประดับกระจกมีเสาโครงเพดานผ้าระบายสามชั้น ขลิบทองแผ่ลวดห้อยพวงระย้าตรงกลาง แต่งด้วยพู่กลิ้งทั้ง ๔ มุม จัดเป็นอาสน์สงฆ์ลาดผ้าขาวมีหมอนอิง และตู้พระธรรม ที่หน้าพระแทนเตียงสวดพระอภิธรรมทั้ง ๒ แทนตั้งเครื่องบูชากระบะมุกสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จุดบูชาธรรม

เวลาประมาณ ๐๗.๓๐ น. เมื่อสำหรับกลางคืนได้อนุโมทนาจบแล้ว ลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จากนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินมาถวายภัตตาหารเช้าแด่พระพิธีธรรมเป็นประจำ เสร็จแล้วจะทรงเสด็จไปทรงจุดธูปเทียนบูชาที่เครื่องกระบะมุก (ประกอบด้วยกระบะมุกย่อมุมไม้สิบสอง ๑ ใบ เเชิงแก้ว ๕ เเชิง สำหรับปักธูปประจำ ๑ เล่ม เทียนขี้ผึ้ง ๔ เล่ม พานเชิงใส่ฟุ่มดอกไม้ ๔ เครื่องนมัสการกระบะมุก) ที่พระแทนเตียงสวดพระอภิธรรมเตียงที่หนึ่ง และเตียงที่สอง แล้วเสด็จกลับ ขณะนั้นพระพิธีธรรมเตียงที่หนึ่งจะสวดเพียงสำหรับเดี่ยว ส่วนเตียงที่สองตั้งพักรับขณะทรงจุดธูปเทียนที่กระบะมุก เมื่อพระองค์จุดเสร็จและเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ววางพัดไว้ตามเดิม รอจนกว่าพระพิธีธรรมเตียงที่หนึ่งสวดจะจบแล้ว พระพิธีธรรมเตียงที่สองจึงสวด ต่อจากนั้นก็สลับกันสวดเป็นระยะ จนกว่าจะถึงเวลาฉันภัตตาหารเพล

เวลา ๑๐.๑๐ น. พระพิธีธรรมทั้งสองสำหรับลงบันไดด้านทิศเหนือ แล้วไปขึ้นบันไดทางทิศตะวันออก ขึ้นสู่อาสน์สงฆ์เพื่อฉันภัตตาหารเพล ซึ่งจะมีบุคคลสำคัญซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่เป็นเชื้อพระราชวงศ์ หรือราชสกุลวงศ์ เป็นต้น มาประเคนและคอยปฏิบัติขณะที่พระกำลังฉัน เมื่อฉันเสร็จอนุโมทนาเรียบร้อยแล้ว จะลงไปพักที่อาคารพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งทางสำนักพระราชวังจัดรับรองไว้สำหรับพระพิธีธรรม รอจนกว่าจะประโคมย้ายยามเวลา ๑๒.๐๐ น. เมื่อประโคมจบแล้ว พระพิธีธรรมขึ้นประจำพระแทนเตียงสวด และสวดสลับกันจนถึง ๑๓.๕๒ น. ซึ่งช่วงเวลานี้จะมีพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จมาฟังสวดพระอภิธรรม หากไม่มีเสด็จ ก็จะทรงมอบหมายให้บุคคลสำคัญที่เป็นเชื้อพระราชวงศ์ราชสกุล ปฏิบัติพระราชกิจแทน (ที่มีการสวดช่วงนี้เป็นวาระพิเศษ ตรงนี้ผู้วิจัยเห็นว่าคงเป็นเวลาเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร สวรรคต จึงทรงเลือกเวลานี้เป็นช่วงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นกรณีพิเศษ) หลังจากสดับปกรณ์เรียบร้อยแล้ว ก็จะกลับขึ้นพระแทนเตียงสวด แล้วสวดสลับกันไปจนถึง ๑๗.๐๐ น. เดินทางกลับวัด

หลังจากนั้น เวลาประมาณ ๑๘.๓๐ น. พระพิธีธรรมสำหรับที่สวดกลางคืนจะขึ้นประจำพระแทนเตียงสวด เพื่อผลัดเปลี่ยนสำหรับกลางวัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง จากนั้นทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยที่หน้าพระบรมโกศ ทรงกราบหน้าพระบรมโกศ จากนั้นเสด็จไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารที่หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร ทรงกราบ ต่อจากนั้นเสด็จไปทรงจุดธูปเทียนบูชาที่เครื่องบูชากระบะมุก ประจำพระแทนเตียงสวดที่หนึ่งก่อน แล้วเสด็จไปทรงจุด

รูปเทียนบูชาเครื่องบูชากระบะมุกที่พระแท่นเตี้ยที่สอง แล้วประทับสดับการสวดพระอภิธรรมจำนวน ๔ จบ ซึ่งพระพิธีธรรมทั้งสองสำหรับ จะต้องสวดสลับติดต่อกันสำหรับละ ๒ จบ โดยไม่ต้องหยุดเว้นระยะเมื่อสวดครบ ๔ จบแล้ว เจ้าหน้าที่จะนิมนต์ไปสดับปกรณ์ที่อาสน์สงฆ์

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จทอดผ้าไตร พระสงฆ์ทั้งนั้นสดับปกรณ์ และถวายอนุโมทนา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงหลังทักษิณทก เสร็จแล้วพระสงฆ์(พระราชาคณะ) ถวายอดิเรกถวายพระพรลา เสร็จพิธีแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ลำดับต่อจากนั้นพระพิธีธรรมขึ้นประจำพระแท่นเตี้ยสวด และสวดสลับกันไปเป็นระยะถึงเวลา ๒๑.๐๐ น. เรียบร้อยแล้วจึงเดินทางกลับวัด แต่หากพระพิธีธรรมรูปใดมีความประสงค์จะจำวัด ที่อาคารพิพิธภัณฑ ในพระบรมมหาราชวัง ทางเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังก็จัดเตรียมไว้ให้

เวลา ๐๖.๐๐ น. พระพิธีธรรมทั้งสองสำหรับที่สวดกลางคืนขึ้นประจำพระแท่นเตี้ยสวดสลับกันสวดเตี้ยละหนึ่งจบ เสร็จแล้วลงไปฉันภัตตาหารเช้าที่อาสน์สงฆ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาทรงประเคนภัตตาหารเช้า และทรงประเคนใบปวารณาบัตร ทรงหลังทักษิณทก จากนั้นทรงเสด็จไปยังพระแท่นเตี้ยสวด ทรงจุดเทียนบูชาที่กระบะมุก ที่หน้าพระแท่นเตี้ยสวดพระพิธีธรรมทั้งสองเตี้ย เรียบร้อยแล้วทรงเสด็จพระราชดำเนินกลับ สรุปเวลาการสวด ของพระพิธีธรรม จะสวดตามเวลาประจำ ในกำหนด ๑๐๐ วัน พร้อมกับการประคิณย้ายยามทุก ๓ ชั่วโมง ดังนี้

เวลา ๐๖.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม และประคิณย้ายยาม

เวลา ๐๗.๐๐ น. พระพิธีธรรมรับพระราชทานฉันเช้า

เวลา ๐๘.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม และประคิณย้ายยาม

เวลา ๑๑.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม และรับพระราชทานฉันเพล

เวลา ๑๒.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม และประคิณย้ายยาม

เวลา ๑๕.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม และประคิณย้ายยาม

เวลา ๑๘.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

เวลา ๒๑.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม และประคิณย้ายยาม (การประคิณย้ายยาม เป็นราชประเพณีโบราณในพระบรมมหาราชวังเพื่อเป็นสัญญาณให้ข้าราชการรู้กำหนดเวลาในการปฏิบัติหน้าที่ และการประคิณย้ายยามเวลามีพระบรมศพ หรือพระศพพระราชวงศ์ตลอดจนขุนนางผู้ใหญ่)

อนึ่ง หากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาบำเพ็ญพระราชกุศลมิได้ เนื่องจากทรงติดพระราชกิจ บางวันก็จะทรงมอบหมายให้บุคคลสำคัญที่เป็นเชื้อพระราชวงศ์ ราชสกุลวงศ์ ปฏิบัติพระราชกิจแทน ทั้งหมดนั้นเป็นภารกิจของพระพิธีธรรมทั้ง ๑๐ วัด ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ ตั้งแต่วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๖๐ ถึง วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๖๑ (รวมเวลา ๑๐๐ วัน) ซึ่งตามโบราณราชประเพณีถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุด “พระราชพิธีหลวง”

นับจากวันที่ ๒๒ ม.ค. ๖๑ เป็นต้นไป พิธีสวดพระอภิธรรมพระบรมศพยังคงดำเนินต่อไป โดยเปลี่ยนจากพระราชพิธีหลวง เป็นพิธีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

ซึ่งการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระบรมราชานุญาต เปิดโอกาสให้ราชสกุล องคมนตรี คณะรัฐมนตรี กระทรวง ทบวง กรม องค์กรอิสระ รัฐวิสาหกิจ ภาคเอกชนต่าง ๆ พร้อมทั้งคณะบุคคล ได้ร่วมเป็นเจ้าภาพในการบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมพระบรมศพ เพื่อน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ และถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทุกวัน จนกว่าจะถึงวันออกพระเมรุ และถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระราชพิธีออกพระเมรุนั้น เมื่ออัญเชิญพระบรมศพ ไปประดิษฐาน ณ พระเมรุมาศ มณฑลพิธีท้องสนามหลวงแล้ว มีพิธีกรรมทางศาสนา มีดังนี้

ภาคเช้ามีพิธีสงฆ์ คือ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์สดับปกรณ์ พระพิธีธรรมสวดส่งในการอัญเชิญพระบรมโกศไปประดิษฐานที่พระเมรุมาศ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง

ภาคกลางวันมีพิธีสงฆ์ คือ สวดพระพุทธมนต์ แสดงพระธรรมเทศนา และสดับปกรณ์ ภาคกลางคืนพระพิธีธรรม ๔ สำหรับ เข้าสวดพร้อมกัน ประจำสัปดาห์ ๔ มุม ผลัดกันสวดต่อเนื่องจนถึงเวลา ๑๗.๐๐ น. และพระพิธีธรรมชุดกลางคืนจำนวน ๔ สำหรับ เข้าสวดจนกว่าจะถึงเวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงเสด็จพระราชดำเนินถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พิธีกรรมกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ถือเป็นพิธีที่ละเอียดอ่อน ทรงไว้ซึ่งคุณค่าทางราชประเพณี และเป็นวัฒนธรรมอันสูงส่งของชาติไทย เป็นพิธีที่ดูแลอัครจริยธรรมเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ แม้คนไทยที่เกิดมาในช่วงชีวิตหนึ่ง ก็ยากยิ่งนักที่จะมีโอกาสได้เข้าร่วมและได้เห็นพิธีเช่นนี้ จึงนับว่าเป็นบุญวาสนาแล้ว สำหรับพลกนิกรชาวไทยที่เกิดมาได้ร่วมพระบรมโพธิสมภาร และได้เข้าร่วมพิธีอันทรงคุณค่านี้ จากการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี พระบรมวงศานุวงศ์ก็ดี ทุกพระองค์นั้น ทรงปฏิบัติพระราชกิจในการบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพด้วยความวิริยะอุตสาหะ กอปรด้วยพระราชศรัทธา ทรงใส่พระทัยในการพิธีกรรมทุกขั้นตอน ตรงนี้จึงถือเป็นแบบอย่างที่ดีและมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อพุทธศาสนิกชนในการจัดพิธีศพ

๔.๒. คุณค่าด้านการมีส่วนร่วม

ส่วนใหญ่พุทธศาสนิกชนมักเข้าใจกันว่า พิธีกรรม คือ การบูชาหรือแบบแผนต่าง ๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา หรือทางวัฒนธรรม เป็นรูปแบบที่ทำต่อ ๆ กันมาตามความเชื่อโดยไม่เข้าใจว่าปฏิบัติไปทำไม ถือว่าพิธีกรรมปราศจากคุณค่าหรือสาระอะไร แต่ในความเป็นจริงแล้วพิธีกรรมหมายถึง การกระทำที่เป็นพิธี หรือการกระทำเพื่อนำไปสู่ผลที่ต้องการ โดยตัวพิธีกรรมเองแม้จะเป็นเพียงรูปแบบ แต่หากนำมาใช้อย่างเหมาะสมย่อมเกิดประโยชน์หลายอย่าง โดยเฉพาะหากทำให้มีความน่าประทับใจ เป็นไปตามความหมายแท้ คือ มีความเรียบร้อย เป็นระเบียบ เช่น การสวดอย่างพร้อมเพรียง ทำให้เกิดความงดงามในตัว สามารถเป็นพลังน้อมนำจิตให้เกิดความสงบ สนิทสนม และศรัทธา จนนำไปสู่สาระหรือความมุ่งหมาย พร้อมทั้งคุณค่าและประโยชน์ที่ตนจะได้รับ หรือผู้ประกอบพิธีกรรมต้องการได้

คุณธรรม ได้แก่ ความประพฤติดีจนเป็นนิสัยแต่ละอย่าง เช่น ความชอบธรรม ความซื่อสัตย์ ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา เป็นต้น ในพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่ส่งเสริมคุณธรรมมากมาย ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในเชิงปัจเจกบุคคล และสังคม^๒

ตามปกติแล้วการจัดพิธีศพของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีศพนั้นมักจะเป็นเครือญาติ เพื่อน และผู้ที่มีรู้จักคุ้นเคย แม้ในทางพระพุทธศาสนาก็ได้แสดงคุณธรรมข้อหนึ่งในพิธีศพ ก็เพื่อแสดงความเป็นญาติ ดังที่ปรากฏในติโรกฺขทสุตตรตอนหนึ่งว่า โส ญาติมโม จ อโยนิทสฺสโต เปตา น ปุชา จ กตา อุพารา พลล จ ภิกฺขุณฺโณ มนุสฺสปทินนํ ตุมเหติ ปถณฺ ปสฺสํ อนุสฺสกนฺติ. แปลว่า ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว การบูชาญาติต่าง ๆ ที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ทำอย่างไรยิ่งใหญ่แล้วทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มีใช้น้อย ทั้งกำลังกายของภิกษุ พระองค์ก็ทรงเพิ่มให้แล้ว พระองค์จึงทรงเป็นผู้สะสมบุญไว้มีใช้น้อยเลย^๓

โดยสรุปแล้วผู้ที่เข้าร่วมในพิธีศพ คือ ต้องเป็นผู้ที่รู้จักกันเท่านั้น แต่สำหรับพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลงานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ถึงแม้จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ก็ทรงเปิดให้พสกนิกรทุกหมู่เหล่าสามารถเข้าร่วมพิธีกรรมได้โดยไม่ทรงเลือก เพราะถือว่าเป็นพสกนิกรของพระองค์ ฉะนั้น ประชาชนทุกคนนั้นจึงสามารถเข้าร่วมพิธีกรรมได้ตามสมควรแก่ฐานะของตน ซึ่งคุณค่าในด้านต่าง ๆ ที่พึงจะได้รับในการเข้าร่วมพิธีกรรมมีดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ คุณค่าด้านปัจเจกบุคคล

ในอดีตธรรมเนียมราชสำนักหลายประการเป็นสิ่งที่ราษฎรยากจะเห็นและทราบได้ เพราะล้วนแต่เกิดขึ้นในเขตกำแพงพระบรมมหาราชวัง อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นเหมือนองค์สมมติเทพ วิถีปฏิบัติของราชสำนักจึงมีความลับซับซ้อนเพื่อให้สมเกียรติยศ แม้เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกจากเขตพระบรมมหาราชวัง ราษฎรก็ไม่มีสิทธิที่จะชมพระบารมีและกระบวนพระราชพิธี เพราะจะเป็นการละเมิดทิพยภาวะแห่งองค์สมมติเทพได้ จนราวสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรจึงสามารถเข้าชมพระบารมีได้อย่างเต็มที่

ในส่วนของพิธีบำเพ็ญกุศลพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร การสวดพระอภิธรรมนั้นสิ่งที่ไม่สามารถละเลยในการสร้างคุณค่าได้ เพราะการเป็นถ่ายทอดพระธรรมในคัมภีร์ออกมาโดยใช้สื่อทางศิลปะคือคีตศิลป์ กล่าวคือเป็นวิธีการโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังอันเป็นบาทฐานแห่งกระบวนการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจสารัตถธรรมในลำดับต่อไป การผสมกลมกลืนของสิ่ง ๓ สิ่ง คือ ความเชื่อทางศาสนา ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และสุนทรียภาพของกระบวนทางศิลปะนั้น รวมอยู่ในพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรม เมื่อสำเนียงเสียงสวดไปกระทบโสตของผู้ฟัง จึงเป็นการยากที่จะแยกแยะได้อย่างชัดเจนว่า ผู้ฟังนั้นซาบซึ้งกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา หรือซาบซึ้งในพระกรุณา

^๒ เมธา ทธิเมทาธิป, “เกณฑ์ตัดสินความจริงตามหลักกาลามสูตร : ศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และ วิจารณ์”, วิทยานิพนธ์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๗), หน้า ๙๑.

^๓ ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๗/๑๙๐

โปรดเกล้าฯ ขององค์พระมหากษัตริย์ หรือชาวซึ่งกับเสียงการสวดกันแน่ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วพื้นความศรัทธาในพระศาสนาเป็นส่วนส่งเสริมความซาบซึ้งส่วนหนึ่ง ความสำนึกในความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์อีกส่วนหนึ่ง และแรงขับเคลื่อนทางศิลปะอีกส่วนหนึ่ง แต่ถึงอย่างไรก็ตามส่วนใดส่วนหนึ่ง อาจมีอิทธิพลมากกว่าอีกส่วนหนึ่งนั้นย่อมเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ขึ้นกับขณะจิตของผู้สวดและผู้ฟังในขณะนั้น และพื้นฐานทางปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ ในส่วนของคุณค่าและประโยชน์ที่แต่ละคนจะได้รับ มีดังต่อไปนี้

๑. ได้แสดงความจงรักภักดี และได้น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ผู้ทรงปกครองประชาชนและแผ่นดินไทย ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขตลอดมา ทรงเป็นมิ่งขวัญและเป็นศูนย์รวมความสามัคคีของประชาชนชาวไทย ทรงทำประโยชน์ให้แก่ชาติไทยเป็นอเนกประการ ทรงทำนุบำรุงอาณาจักรประชาชาษฎร์ สมณะ ซี พรหมณ ให้อยู่เย็นเป็นสุข และยังเป็นองค์ศาสนูปถัมภกทุกศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาคู่ชาติไทยมาช้านาน ประชาชนคนไทยมีความรักและภาคภูมิใจในพระองค์ จึงถวายความเคารพ และจงรักภักดีต่อพระองค์ท่าน ด้วยการทำความดีถวายพระองค์ ตรงนี้จะเห็นได้จากการประชาชนที่ได้เข้ากราบพระบรมศพจำนวนหลายล้านคน ซึ่งในระหว่างการเข้ากราบพระบรมศพนั้น จะเป็นเวลาที่ประกอบพิธีกรรมอยู่ตลอด เท่ากับประชาชนได้เข้าเข้าร่วมในพิธีกรรมนั้น ซึ่งนับว่าเป็นคุณค่าอย่างสูงยิ่ง

๒. ได้เจริญมรณสติ ในการที่บุคคลแต่ละคนได้มีโอกาสเข้าร่วมพิธีกรรมงานศพนั้น การเจริญมรณสติถือเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ และถือว่าเป็นคุณค่าและประโยชน์และที่พึงจะได้รับเป็นหลักธรรมที่ทำให้แต่ละบุคคลนั้น ดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ซึ่งคุณค่าประโยชน์ของการเจริญมรณสติ มีดังนี้

หลักมรณสติในพระพุทธศาสนาทำให้เรามองเห็นความจริงของชีวิต ที่มีอยู่น้อยนิด ไม่อาจตั้งอยู่ยาวนานได้จึงทำให้ตระหนักว่า ชีวิตของเราแต่ละวินาที แต่ละวัน เดือนปีล้วนเป็นสิ่งมีค่า มีประโยชน์ ในช่วงชีวิตที่ผ่านมาถ้าเป็นการใช้ชีวิตไปในทางที่ไร้ประโยชน์ ย่อมเป็นชีวิตไม่มีสาระใดเลย แต่ถ้าใช้ชีวิตเพื่อการทำประโยชน์แก่ตนและคนอื่นแล้วก็ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง มีสาระยิ่งกว่านั้นจะต้องรู้จักปกครองตนด้วยความไม่ประมาทในสิ่งทั้งปวง จึงทำให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต คือ

๑) ทำให้เราดำรงชีวิตเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาทหมัวเมาในชีวิต วย เวลา และในรูปร่างหน้าตา เป็นต้น

๒) ทำให้เรามีจิตใจรู้สึกกลัวต่อบาปกรรม กลัวความไม่ตี เพราะตายแล้วผู้คนตีเตียนและหันมาทำกรรมดี ตายแล้วผู้คนสรรเสริญ

๓) ทำให้เรามีความประมาทน้อยลง มีสติทำกิจการงานมากขึ้น เพราะได้ตระหนักู้แจ้งว่าชีวิตที่ประกอบด้วยธาตุสี่ขันธ์ห้า ยาววา หนาคืบ กว้างศอกนี้มีโอกาสตายได้ทุกขณะ และความตายเป็นเรื่องที่ให้ความยุติธรรมกับทุกชีวิต ทุก ๆ ชีวิตต้องได้รับ

๔) ทำให้เราเป็นผู้ตื่นในการทำกิจทั้งปวง โดยไม่มีการผัดวันประกันพรุ่งในการสร้างความคิด

๕) ทำให้เราเกิดความสลดใจ สงบจิตมีปัญญามองเห็นธรรมชาติของชีวิตว่า ล้วนตกอยู่ภายใต้อำนาจกฎของพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ขึ้นต่ออำนาจใคร

๖) ทำให้เราไม่มีความยึดมั่นในทรัพย์สมบัติ สามารถทำจิตใจให้ปล่อยวางได้ เมื่อไม่ได้ดังความปรารถนา เป็นผู้ปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ สิ่งที่จะช่วยเราได้ในเวลาตาย คือ ความดี อันมีศีล ทานและภาวนา เป็นต้น

๗) ทำให้เรารู้จักวิธีเตรียมตัวก่อนตาย และฉลาดรับมือเมื่อความพลัดพราก มาเยือน

๘) ช่วยให้เรามีความรัก มีความเข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน หายโกรธ เคืองกัน ให้อภัยแก่กัน แล้วหันหน้ามาทำความดีต่อกัน เพราะรู้ว่าความโกรธเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นไฟไหม้ จิตใจของเราให้เราร้อน ไม่มีความสุขสงบสุข ดังนั้น คนที่อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขก็ด้วยความรักที่มีต่อกัน และยังตระหนักรู้อีกว่ามีเวลาไม่นานชีวิตเราก็จะต้องตายจากกัน ช่วงเวลาที่เหลืออยู่นี้เราควรมี ความรักต่อกันและหมั่นทำความดีให้มาก

๙) ทำให้เราได้เข้าใจถึงหลักธรรมว่าชีวิตของเราและสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้มีกรรม เป็นของตน เกิดมาคนเดียว เวลาตายก็ตายคนเดียว คนอื่นไม่อาจตายไปกับเราได้เพราะแต่ละคนย่อม เป็นไปตามกรรมที่สร้างไว้

๑๐) ทำให้เราหมั่นระลึกถึงความตายอยู่เนือง ๆ ย่อมเป็นผู้ไม่หลงตายแล้วย่อม เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์คุณค่าของมรณสติที่ได้กล่าวมานั้น เป็นการชี้ให้เห็นแล้วว่าชีวิตของคนเรา เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปในที่สุด และมีอายุเป็นอยู่เพียงน้อยนิด ด้วยเหตุนี้เราจึงควรระวังกายอย่างประมาท และยังมีพระพุทธพจน์ทรงตรัสเปรียบเทียบถึงความน้อยนิดของชีวิตไว้ดังนี้

(๑) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้าพอลูกแสงอาทิตย์ ก็แห้งหายไปโดยรวดเร็ว

(๒) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนฟองน้ำที่เกิดจากเม็ดฝนใหญ่ย่อมแตกไปเร็ว

(๓) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนรอยไม้ที่ขีดลงในน้ำย่อมกลับเข้าหากันโดยเร็ว

(๔) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนน้ำที่ไหลจากภูเขาย่อมไหลลงไปยังอย่างเดียว

(๕) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนบุรุษที่กำลังตะล่อมก้อนเซพะไว้ที่ปลายลิ้น ย่อมถ่มออกจากปากโดยง่าย

(๖) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนชิ้นเนื้อที่ใส่ลงไปนึ่งในกระทะเหล็กที่ร้อนจัด ตลอดวันเนิ่นนั้นย่อมไหม้ไปโดยพลัน

(๗) ชีวิตสัตว์น้อยนิดเหมือนแมงคืดที่ถูกนำไปหม่ำย่อมเดินเข้าไปใกล้ที่ฆ่า (คือความตาย) ทุกขณะ^๔

ชีวิตที่มีอายุอันน้อยนิดนี้ เต็มไปด้วยโรครภัยและสาเหตุที่ทำให้เกิดความตาย อยู่รอบด้าน และความตายเป็นสัจจะธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นความจริง คือ ทุกคนเกิดมาต้องตายเป็นแน่ ฉะนั้น เพื่อความไม่ประมาทกับการสร้างคุณความดี ก็จะต้องมีการเตือนให้มนุษย์ทั้งหลายได้ทราบ ว่าเรามีความเจ็บเป็นแน่ เรามีความแก่ และความตาย ดังนั้น ถ้าเราไม่ทำคุณความดีในวันนี้ในวันพรุ่งนี้

^๔ อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๗.

ไม่ทราบว่าจะอยู่ถึงหรือไม่ เพื่อเป็นการไม่ประมาทในชีวิต จะต้องรีบเร่งกระทำความดีของตนให้ดี ดังมีพุทธพจน์ตรัสแก่ภิกษุว่าภิกษุทั้งหลาย เราได้กำหนดอายุ กำหนดประมาณอายุ กำหนดฤดู กำหนดปี กำหนดเดือน กำหนดกึ่งเดือน กำหนดราตรี กำหนดวัน กำหนดอาหาร และ กำหนดอันตรายแห่งการบริโภคอาหารของมนุษย์ผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี ด้วยประการฉะนี้แล^๕ การที่มีชีวิตอันน้อยนิดนี้จึงพากันตระหนักในการทำความดีให้มาก เพื่อจะได้เพิ่มพูนคุณงามความดี และจะได้ลด เลิก ละสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายให้หมดไป

ในกาลนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการประกอบกิจของตนและคนอื่นว่า ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่ง อย่าประมาท อย่าเป็นผู้มีวิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) ในภายหลังเลย นี่เป็นอนุสาสนีของเราเพื่อเธอทั้งหลาย การที่เราประกอบกิจตนให้สมบูรณ์ดี เพื่อไม่ให้เป็นผู้ประมาทในชีวิต เพื่อให้สำนึกเตือนตนอยู่เสมอว่าชีวิตคน และสัตว์ล้วนมีความตายรอคอยอยู่เบื้องหน้า แล้วเราก็จะได้พิจารณาสำรวจตัวเองถึงความดีและไม่ดี ว่ายังมีสิ่งใด เรื่องใดที่ตนเองยังไม่ทำจะได้รับแรงชวนชวนทำดีก่อนความตายมาถึง ดังมีพุทธพจน์ตรัสถึงความไม่ประมาทแก่ภิกษุว่าเมื่อภิกษุสังวรจักขุอินทรีย์อยู่จิตย่อมไม่ชานแสบไปในรูปทั้งหลายที่พึงรู้ด้วยจักขุ เมื่อมีจิตใจไม่ชานแสบ ปราโมทย์ก็เกิด เมื่อมีปราโมทย์แล้ว ปีติก็เกิด เมื่อมีจิตใจปีติกายก็สงบระงับ ผู้มีกายสงบย่อมเป็นสุข ผู้มีสุขจิตใจย่อมเป็นสมาธิ เมื่อจิตใจเป็นสมาธิธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อธรรมทั้งหลายปรากฏ ผู้นั้นจึงนับว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วที่จะไม่ตายนั้นไม่มีผู้ที่ทำกิจด้วยความไม่ประมาทย่อมมีชีวิตอยู่เป็นสุข ไม่มีโทษ มีแต่ความเจริญในชีวิตการงานทั้งตรงและทั้งอ้อม^๖

๓. ในส่วนของผู้วิสัยที่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติหน้าที่สวดพระอภิธรรมพระบรมศพ นับว่าเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่ง และในการสวดทำให้เกิดคุณค่าและประโยชน์ ดังนี้

๑) เป็นการสร้างศรัทธา คือ เป็นผู้มีความเชื่อมั่นในคุณของพระรัตนตรัย กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และเปิดเผยสัจธรรมแก่มวลมนุษยชน พระธรรมทำให้เข้าใจในสรรพสิ่งได้อย่างแท้จริง และพระสงฆ์เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วนำคำสอนมาเผยแผ่แก่ประชาชน ดังนั้น การสวดจึงเป็นการเสริมสร้างพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนา และน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่ามากที่สุด

๒) เป็นการสร้างปัญญา คือ การสร้างสรรคพลังทางปัญญา เพราะการที่เราท่องบ่นจดจำหลักธรรมที่ปรากฏในพระอภิธรรมนั้น แล้วนำไปพิจารณาเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง โดยการพิจารณาความหมายของแต่ละสูตร ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวเป็นการพัฒนาทางด้านความคิดและสติปัญญาให้เกิดขึ้น ย่อมสามารถจัดปัญหาอุปสรรคได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมที่สุด

๓) เป็นการเจริญสติ และตัดความเห็นแก่ตัว เพราะในขณะที่กำลังสวดมนต์นั้น ความเบื่อหน่าย ง่วงนอน และเกียจคร้านจะหายไป กลับมีจิตใจแจ่มชื่นฮึกเหิมอย่างน่าประหลาด นอกจากนี้ก็เป็นการตัดความเห็นแก่ตัวออกไปอีกด้วย เพราะในขณะที่เราสวดอารมณ์จะจดจ่ออยู่ที่บทคำสวด ไม่ทำให้คิดไปในเรื่องอื่นที่เป็นเหตุให้เกิดความฟุ้งซ่าน

^๕ อัง.ปญจก. (ไทย) ๓/๗๓/๓๖.

^๖ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๔/๙๘.

๔) ทำให้จิตสงบเป็นสมาธิ ในขณะที่สวดพระอภิธรรม เพราะผู้สวดต้องสำรวมใจให้แน่วแน่ ไม่หวั่นไหวโคลนแคลน มีใจจดจ่ออยู่กับบทสวด ระมัดระวังอย่าให้สวดผิดอักขระ ขณะที่สวดอยู่จิตย่อมเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วย่อมทำให้มีพลังในการปฏิบัติหน้าที่ได้ดียิ่งขึ้น

๔.๒.๒ คุณค่าด้านสังคม

การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร นับเป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ที่คนไทยมีอาจสืมเสือน เพราะนอกจากพระองค์จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นศูนย์รวมดวงใจของคนไทยทั้งชาติแล้ว ยังทรงเป็น "พ่อของแผ่นดิน" พสกนิกรต่างโศกเศร้าเสียใจสุดพรรณนา แต่ว่าสรรพสิ่งทุกอย่างล้วนตกอยู่ภายใต้กฎพระไตรลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นเรื่องธรรมดาที่ทุกชีวิตนั้นต้องเผชิญอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้ เมื่อวาระสำคัญยิ่งนี้เกิดมีขึ้นแล้ว พสกนิกรควรแสดงความกตัญญู อันจะมีผลสืบทอดออกมาเป็นกตเวทิตา อันจะเป็นการปฏิบัติอย่างจริงจังยั่งยืน โดยเป็นการเตือนใจประชาชนให้ตื่นตัวระลึกรู้และตั้งใจนำตนเข้าสู่การทำกิจกรรมทั้งหลาย ที่จะทำให้เกิดผลเป็นการสนองพระราชปณิธาน และตัวประชาชนเองก็ได้พัฒนาชีวิตเจริญบุญประพฤติดีธรรม พร้อมกับผลรวมที่จะเกิดเป็นความสามัคคีและความมั่นคงของประเทศชาติ ตัวอย่างเช่น

ในส่วนของวัดอารามต่าง ๆ ทั่วทั้งประเทศได้ จัดพิธีสวดพระอภิธรรม นอกจากนั้นยังมีโครงการปฏิบัติธรรม โครงการอุปสมบท เพื่อเป็นการน้อมอุทิศถวายเป็นพระราชกุศล และเป็นการรำลึกซาบซึ้งในพระคุณที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานัปการ เพื่อประโยชน์สุขของพสกนิกร

ส่วนข้าราชการได้ทุ่มเทสรรพกำลังในการทำหน้าที่ด้วยเสียสละเพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดี และน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ เช่น

ด้านทัศนศิลป์ กลุ่มงานศิลปากรและผู้มีความรู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ออกแบบ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ต่างเสนอและอาสาในการสนองงานพิธี และลงมือทำด้วยความตั้งใจทำงานทุกอย่าง เพื่อให้งานออกมาประณีตงดงามสมพระเกียรติยศ ตรงนี้จะเห็นได้จากเครื่องประกอบเกียรติยศต่าง ๆ มีความยิ่งใหญ่และทรงคุณค่าอย่างมาก ทั้งการบันทึกขั้นตอนพิธีกรรม โดยที่ที่สุดคือการสร้างพระเมรุมาศนั้น มีความงดงามอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ในส่วนของด้านประชาชน ก็ได้มีการทำความดีมากมายถวายพระองค์ เช่น การนำอาหารมาออกโรงทาน การบริการผ้าเย็นน้ำดื่มสำหรับผู้เดินทางมาเข้าร่วมพิธี และการบริการอีกมากมายนับไม่ถ้วน ทั้งหมดนี้เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์ ในฐานะที่ประชาชนคนไทยทุกคนได้เกิดมาได้รับพระบรมโพธิสมภาร จึงนับว่าเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่ง

คุณค่าด้านสังคม จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยหลักความสามัคคี ซึ่งเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยง มีหลักการสำหรับส่งเสริมความคิด ความเชื่อและการกระทำกรรมต่าง ๆ ที่ดีมีประโยชน์ให้แก่มนุษย์ เพื่อสร้างความเหมาะสมให้แก่ตน คนอื่น และสังคมในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ กายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม เพราะหลักคำสอนทั้งปวงสะท้อนให้เห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ที่มุ่งสนับสนุนความสำคัญของทั้งสาม เพราะความกลมกลืนที่พอเหมาะกัน คือ สิ่งที่มีหมายถึง ความช่วยกันปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรมดังพระพุทธภาษิต

ที่ว่า “บุคคลตั้งวาจาและใจ ไว้โดยชอบ มิได้ทำบาปด้วยกาย อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก เป็นผู้มิมีศรัทธา เป็นผู้อ่อนโยนมีปกติเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าผู้ดำรงในธรรม ไม่ต้องกลัวปรโลก”^๗ พึงทำความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะ องค์ประกอบ และจุดมุ่งหมายของความสำเร็จของสามัคคี ดังต่อไปนี้

ก) ความหมายของคำว่าสามัคคี

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สามัคคี” ไว้ว่า “สามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกันมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สมานฉันท์ หมายถึง มีความพอใจร่วมกันพร้อมใจกัน”^๘

ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์ และวิธาน สุชีวกุปต์ ได้กล่าวถึงความสามัคคีไว้ว่า ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกันคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความคิดเห็นร่วมกัน และมีความรักใคร่กันถึงกัน ปฏิบัติหน้าที่ร่วมกัน จนทำหน้าที่ได้สำเร็จ เรียกว่า มีความสามัคคี ความสามัคคีมีประเด็นที่ต้องพิจารณาอยู่ ๒ ประเด็นคือ การแสดงออกทางการทำงานและความนึกคิดทางจิตใจเพื่อความสะดวกในการศึกษาก็จะขอแบ่งความสามัคคีออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ ความสามัคคีทางกายกับทางใจ^๙

ความสามัคคีจัดเป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลกเพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่าง ๆ ความขัดแย้ง ความเสื่อมโทรมด้านต่าง ๆ ในสังคมนั้นก็ย่อมจะมีน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ก็เพราะการแสดงออกซึ่งการร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน เสียสละความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาาร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องมีการทำงานร่วมกันบ่อย ๆ จะเห็นผลดีของการร่วมมือมากกว่าการแยกทำอะไรอยู่เพียงคนเดียว ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน และสามารถปฏิบัติงานทุกอย่างสำเร็จ ฉะนั้น การมีความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะ และประเภทของความสามัคคีนั้น จึงนับว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งของสังคมมนุษย์ในปัจจุบันที่กำลังประสบกับสภาวะการณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและไม่ดี เมื่อมีความเข้าใจในคำสอนเรื่องสามัคคีธรรม

สรุปได้ว่า ความสามัคคี หมายถึง การแสดงออกซึ่งความร่วมมือ ร่วมใจร่วมแรงทางกาย ทางวาจา และทางใจของผู้คนในสังคมเพื่อก่อให้เกิดความดีงามและผลประโยชน์ที่ทุกคนพึงได้รับอย่างเท่าเทียมกัน แต่ความสามัคคีมิใช่จะเป็นเรื่องที่จะทำหรือปฏิบัติได้ง่าย ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ล้วนขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่าง ๆ ด้วย เช่น ทศนคติ จารีตประเพณี ศรัทธาความเชื่อมั่น การปฏิบัติหน้าที่ของผู้คนที่ได้รับความมอบหมาย ผู้นำ และความตั้งใจจริงของผู้คนทุกคนในสังคมไทยเป็นหลักความสามัคคีที่จะนำไปสู่ความสงบสุข และความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติจึงจะสามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๕๒

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๔.

^๙ ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์ และวิธาน สุชีวกุปต์, **หลักการดำรงชีวิตในสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

ข) คุณลักษณะของความสามัคคี

ลักษณะของความสามัคคีตามทัศนะของพุทธศาสนา คือ แนวความคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการกระทำโดยตรง และเพื่อส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของความสามัคคีได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ การแสดงออกซึ่งการกระทำจึงเป็นอีกวิธีหนึ่งของความสามัคคี และเป็นหลักสำคัญที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่องความสามัคคีในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างตรงไปตรงมา ดังคุณลักษณะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และนักวิชาการได้กล่าวถึงคุณลักษณะของความสามัคคีไว้ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านยังได้กล่าวถึง ความสามัคคีของมวลมนุษย์ว่า ทุกคนสามารถปฏิบัติได้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อความสงบสุข ความเจริญของโลก มนุษย์ทุกคนสามารถร่วมมือกัน มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการสร้างสรรค์โลกได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักพรหมวิหาร ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เพราะหลักธรรมดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนเป็นพรหม คือ เป็นผู้สร้างสรรค์อภิบาลโลก ช่วยกันบำรุงรักษาโลกนี้ให้มีสันติสุข ด้วยริ้วแรงความพากเพียรของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องรอเทพเจ้าหรืออำนาจวิเศษใดๆ มาบันดาลให้^{๑๐}

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้ประทานพระบรมราโชวาทในโอกาสเสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม วันศุกร์ที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๔๙ มีใจความว่า^{๑๑} คุณธรรมซึ่งเป็นที่ตั้งของความรักความสามัคคีที่ทำให้คนไทยเราสามารถร่วมมือร่วมใจกันรักษาและพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันไปได้ตลอดรอดฝั่ง

ประการแรก คือ การที่ทุกคนคิด พูด ทำ ด้วยความเมตตา มุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน

ประการที่สอง คือ การที่แต่ละคนต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประสานงาน ประสาน

ประโยชน์กันให้งานที่ทำสำเร็จผล ทั้งแก่ตน แก่ผู้อื่น และแก่ประเทศชาติ

ประการที่สาม คือ การที่ทุกคนประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความสุจริต ในกฎกติกา และในระเบียบแบบแผนโดยเท่าเทียมเสมอกัน

ประการที่สี่ คือ การที่ต่างคนต่างพยายามทำความดีความเห็นของตนให้ถูกต้องเที่ยงตรง และมั่นคงอยู่ในเหตุในผล หากความคิดจิตใจและการประพฤติปฏิบัติที่ลงรอยเดียวกัน

ในทางที่ดี ที่เจริญนี้ยังมีพร้อมมูลอยู่ในภายในใจของคนไทย ก็มั่นใจได้ว่าประเทศไทยจะดำรงมั่นอยู่ได้ตลอดไป จึงขอให้ท่านทั้งหลายในมหาสมาคมนี้ ทั้งประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่าได้รักษาจิตใจและคุณธรรมนี้ไว้ให้เหนียวแน่นและถ่ายทอดความคิดจิตใจนี้กัน

สรุปใจความสำคัญที่ว่าความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุขของชาติบ้านเมืองและของตัวส่วนบุคคลแต่ละคนนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความรู้รักสามัคคี ร่วมมือร่วมแรงกันของทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง หากต่างคนต่างแสวงหาหรือกระทำเพียงฝ่ายเดียวแล้ว ความเจริญ ความสงบสุขก็ยาก

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *กรณีธรรมกาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อัมไพ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๖.

^{๑๑} กระทรวงวัฒนธรรม, *สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

ที่จะเกิดขึ้นได้ แม้เกิดขึ้นได้ก็เป็นความเจริญและความสงบสุขที่ไม่ยั่งยืนได้เลย ฉะนั้น หากประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่ารักพระเจ้าอยู่หัว รักบ้านเมือง รักคนอื่น และรักตนเองแล้ว ทุก ๆ คนล้วนมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของตนที่ได้รับมอบหมาย เป็นนักเรียนนักศึกษาที่ต้องตั้งอกตั้งใจเล่าเรียนศึกษาหาความรู้ เป็นข้าราชการที่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องยุติธรรมเที่ยงตรง เป็นบิดามารดาของบุตรธิดาก็ต้องตั้งใจพ่าสอนแต่สิ่งที่ดีงามแก่บุตรธิดา และเป็นพระภิกษุก็ตั้งใจปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย และทำการสั่งสอนชาวบ้านโดยไม่หวังแก่ลาภสักการะ เป็นต้น

ฉะนั้น ความเจริญ ความสุข ความทุกข์ของสังคมล้วนมีเหตุปัจจัยมาจากประชากรในสังคมนั้น ๆ เอง หาใช่สิ่งอื่นไม่ แม้ว่าปัจจัยภายนอกจะมีอยู่บ้างก็ตาม หากประชาชนผู้เป็นสมาชิกของสังคมซึ่งเป็นปัจจัยภายในมีความสามัคคี รักใคร่ปรองดองกันแล้วก็สามารถต้านทานหรือทำลายปัญหาอุปสรรคที่เกิดจากปัจจัยภายนอกนั้นได้

ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึง ลักษณะของสามัคคีอันแสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชนไทยว่า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ๕ ประการ จึงจะสามารถสร้างความสามัคคีปรองดองนำไปสู่ความเจริญของชาติบ้านเมืองได้ พอสรุปใจความได้ว่า ^{๑๒} ในการสร้างสังคมสันติประชาธรรมให้สำเร็จต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหรือชั้นของสังคมให้ครบทั้ง ๕ คือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง ทั้ง ๕ คือ เบญจชั้นของสังคม ชั้น ๕ มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงและมีผลถึงกัน ต้องพัฒนาให้ครบทั้ง ๕ ประการ อย่างเชื่อมโยงกันจึงจะเกิดสังคมสันติประชาธรรมมี ความสามัคคีปรองดองกัน การพัฒนาอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเอกเทศ จะเป็นเศรษฐกิจก็ดี ศีลธรรมก็ดี จะไม่ได้ผลในองค์ประกอบทั้ง ๕ “สังคมเข้มแข็ง” เป็นฐาน ถ้าสังคมเข้มแข็ง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดีศีลธรรมจะดี และทำให้ปัญหาเป็นไปด้วยดี

ฉะนั้น ยุทธศาสตร์ชาติควรพุ่งเป้าไปสู่การสร้างสังคมเข้มแข็ง ใช้สังคมเข้มแข็งเป็นเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม เพราะสังคมเข้มแข็งหมายถึง สังคมที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน หรือประชาคม เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนหรือประชาคม จะเกิดพลังสร้างสรรค์ที่สามารถป้องกันสิ่งร้ายและสร้างสิ่งดีทุกอย่าง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันในการปฏิบัติหน้าที่ของตนตามฐานะ ตำแหน่ง เช่น ข้าราชการ พ่อค้าและประชาชน เป็นต้น ทุกคนต้องมีศีลธรรมประจำใจ มีปัญญา รัฐบาลผู้ดูแลชาติก็ต้องมีศีลธรรมมีปัญญาสามารถสร้างเศรษฐกิจความเป็นอยู่ที่ดีให้เกิดแก่ประชาชนในชาติ ทำสังคมทุก ๆ ด้านให้เข้มแข็งด้วยตนเองให้ได้ จึงจะสามารถนำชาติบ้านเมืองให้อยู่รอดปลอดภัยมีความสุขได้

^{๑๒} ประ เวศวะสี, ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔-๖๕.

ค) องค์ประกอบของความสามัคคี

องค์ประกอบของความสามัคคีตามทัศนะของพุทธศาสนา คือ แนวความคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการกระทำโดยตรง และเพื่อส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของความสามัคคีได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ การแสดงออกซึ่งการกระทำจึงเป็นอีกวิธีหนึ่งของความสามัคคีและเป็นหลักสำคัญที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่องความสามัคคีในพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างตรงไปตรงมาในเรื่องเกี่ยวกับการปกครองอันแสดงถึงองค์ประกอบของความสามัคคีของผู้คนในสังคม โดยที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งไปที่บุคคลมิใช่ระบบ เนื่องจากรัฐมีไว้เพื่อความสุขของประชาชนและความสุขที่แท้ต้องเป็นความดีงามตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์ ดังนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีจุดมุ่งหมายเดียวของชีวิต คือการประเมินค่าว่าอะไรดี อะไรชั่ว จะต้องเป็นไปในแนวเดียวกันจะขัดแย้งกันไม่ได้ ซึ่งจะให้ความสำคัญแก่ตัวบุคคลผู้มีหน้าที่ปกครองมากกว่า คือ เมื่อบุคคลเป็นคนดีแล้ว ไม่ว่าจะปกครองด้วยระบบใดก็ตามก็จะนำประชาชนไปสู่ความดี และความสุจริตทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาจะสร้างคนมากกว่าสร้างระบบ เนื่องจากให้ผลที่ตรงกว่า และถาวรกว่า แต่การที่ต้องสร้างระบบในปัจจุบัน ก็เพราะสร้างคนไม่สำเร็จนั่นเอง และเมื่อสร้างคนไม่สำเร็จอย่างน้อยก็เอาระบบมาควบคุมคนบ้างก็จะทำให้เกิดผลขึ้นได้บ้าง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเช่นที่ประสงค์นั้น พระพุทธเจ้าได้กำหนดสังคมตัวอย่างขึ้นเป็นแบบฉบับ เพื่อใช้ในการปกครอง และเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าการประพฤติตามธรรม การมีธรรมเป็นแกนกลางของสังคม ก่อผลประโยชน์ได้จริงเพียงใด สังคมตัวอย่างในสมัยนี้คือสังคมพุทธอันประกอบด้วยบริษัท ๔ ได้แก่^{๑๓} “สังคมภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา”

โดยเฉพาะสังคมพระสงฆ์เป็นสังคมตัวอย่างของสังคมพุทธบริษัทด้วยกัน เป็นตัวอย่างของสังคมภายนอกด้วย กฎเกณฑ์ต่าง ๆ คำสอนต่าง ๆ จึงเน้นหนักที่พระสงฆ์ เริ่มต้นที่พระสงฆ์ และกวดขันที่พระสงฆ์มาก ผลที่ได้รับก็คือ เป็นสังคมที่มีความสงบสุข ไม่มีการถือชั้นวรรณะ มีการเคารพกันตามลำดับอาวุโส มีความประพฤติ ทางกาย ทางวาจา สงบเสงี่ยมเรียบร้อยเสมอกัน มีทัศนะความคิดเห็นเป็นสัมมาทิฐิอย่างเดียวกัน สมาชิกในสังคมต่างก็เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ปกครองง่าย มีเหตุมีผล มีความรับผิดชอบ ไม่เป็นการขัดแย้งกันรุนแรงถึงขั้นก่อการทะเลาะวิวาทกันใหญ่โต เพราะเหตุแห่งความคิดไม่ตรงกัน สังคมพระสงฆ์จึงเป็นสังคมที่ชี้ให้เห็นว่าการปกครองโดยธรรม แต่ปัญหามันมีอยู่ว่า บุคคลที่จะมาทำหน้าที่เป็นผู้ครองนั้น มีความเข้าใจในหลักธรรม และพุทธวิธีการปกครองของพระองค์มาน้อยเพียงใด และจะนำเอาพุทธวิธีการปกครองมาใช้ในการปกครองอย่างไร ให้มีความเหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน และให้มีความเป็นธรรมกับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง และใช้อำนาจอย่างเป็นธรรมอย่างไรเข้มแข็ง อบอุ่นมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน โดยการนำหลักธรรมทางศาสนาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นคนดีมีคุณธรรม ภายใต้อิทธิพลเหนี่ยวนำหรือศูนย์รวมจิตใจของประชาชน ทำให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข มีความสมานฉันท์ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หากวิถีชีวิตคนในสังคมได้มีการปรับตัวสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รู้เท่าทันเหตุการณ์ ครอบครองได้อย่างมีสติ และบูรณาการกันอย่างสมดุลและยั่งยืน

^{๑๓} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๗๙.

ง) จุดมุ่งหมายของความสามัคคี

ขึ้นชื่อว่า ความสามัคคีที่เป็นธรรมแล้ว ก็ย่อมมีผลเป็นความสุข ความเจริญของหมู่ชนในชาติสังคมนั่นเอง มีข้อความที่เน้นให้ทราบถึงจุดมุ่งหมายของความสามัคคีของหมู่ชนทุกหมู่เหล่า ๒ ประการด้วยกัน ได้แก่ ๑) ความพร้อมเพรียงของหมู่ชน ๒) ความพร้อมเพรียงทำให้เกิดความสุข^{๑๔}

ความพร้อมเพรียงดูเหมือนจะมีในสิ่งทั่วไป นาฬิกาย่อมมีเครื่องจักรและอื่น ๆ สำหรับนาฬิกาที่เดินได้ คือ สิ่งเหล่านั้นพร้อมเพรียงกันเป็นไปตามส่วนตามหน้าที่ของมัน ถ้าไม่ได้ส่วนหรือชำรุดเสียบางอย่างขาดไปบางอย่างก็เดินไม่ได้ ธาตุทั้ง ๔ ของคนพร้อมเพรียงกันทำกิจตามหน้าที่ของตนเป็นไปเสมอไม่หย่อนไม่กำเริบ คนก็มีความสุข ถ้ากำเริบหรือหย่อนไปคนก็ไม่สบาย หมู่ใดมีกิจที่ต้องทำอย่างใด ต่างก็ช่วยกันทำไม่แก่งแย่งกันเอาเปรียบกัน ความพร้อมเพรียงของหมู่นั้นต้องทำอย่างนั้น ก็ย่อมมีบริบูรณ์ความพร้อมเพรียงของหมู่นั้นแล้วทำให้เกิดสุข คือ ต่างคนต่างอยู่สำราญด้วยกัน ไม่บาดหมางกัน ควบคุมหมู่นั้นให้เป็นไปมั่นคง เป็นที่ครั้นคร้ามของเหล่าชนจะมาดูหมิ่นข่มเหง ยัง โภคทรัพย์ศฤงคารบริวารให้เจริญทวี ต่างคนต่างมีอธยาศัยต่อกัน ผ่อนหนักผ่อนเบาต่อกัน ไม่ถือกัน ไม่ล่วงเกินกันให้เหลือเกิน ช่วยตักเตือนกัน เห็นแก่กันมากกว่าเอาเปรียบแต่ประโยชน์ตนหวังดีต่อกัน มีเมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาเมตตามโนกรรมต่อกัน เป็นเหตุให้มีสามัคคีบุคคลนั้น ระคนอยู่ด้วยสังสัคคะ คือ เวร ย่อมไม่พ้นไปจากเวรได้ และที่ว่า “ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข”^{๑๕} พระพุทธพจน์ได้แสดงให้เห็นถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์ที่เป็นหมู่เหล่าให้ประพฤติถ้อยคำที่รักษาประโยชน์ของกันและกัน

ข้อนี้หมู่ชนที่พากันพากเพียรในกิจการงานที่ชอบ ความเพียรของเขาให้เกิดสุขจริงอยู่ หมู่ชนพร้อมกันทำการด้วยความอุทิศสละ ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยหรือติดขัดอันมีในระหว่าง ๆ พร้อมใจกันทำเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันทีเดียว ความเพียรของเขาให้เกิดสุขกายใจสมกับที่เขาปรักพร้อมใจกันเพียร และเมื่อกล่าวด้วยภูมิธรรม ตบธรรม ความเพียรเพิกเลศของหมู่ท่านผู้สามัคคี คือ มีจิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้เกิดสุขแก่หมู่ท่านตามสมควรแก่เหตุ คือ เพียรละกิเลสโดยเอกเทศหรือโดยสมุจเฉตบธรรมของท่านผู้มีจิตเป็นอันเดียวกันให้เกิดสุขเห็นปานดังนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุจักเป็นผู้พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกพร้อมเพรียงกันทำกิจแห่งสงฆ์ พึงหวังความเจริญส่วนเดียว ไม่มีเสื่อมเลย ดังอานิสสของหลักสาราณียธรรม อันเป็นหลักธรรมที่ช่วยให้เกิดความสามัคคีกัน ๖ ประการ ได้แก่

- ๑) เป็นที่รักของผู้อื่น
- ๒) เป็นที่เคารพของผู้อื่น
- ๓) เป็นมูลเหตุให้สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน
- ๔) เป็นไปเพื่อความไม่วิวาทกันและกัน
- ๕) เป็นไปเพื่อความพร้อมเพรียง
- ๖) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

^{๑๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๐/๖๙.

^{๑๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๒๘-๒๙.

เฉพาะอานิสงส์ข้อ ๕ และข้อ ๖ เป็นมูลฐานแห่งความสามัคคี ความสามัคคีจะเป็นไปได้ต้องมีธรรมทั้ง ๒ ข้อนี้ สมดังพระพุทธพจน์ว่า “ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้”^{๑๖} กล่าวคือ ย่อมตัดใจผู้ประพฤติให้ตั้งอยู่ในความสัตย์เที่ยงธรรมไม่เอนเอียง ความประพฤติอะไรด้วยน้ำใจจริง ชื่อว่าความสัตย์ มีนิตฺตฺสนนุททาทรณฺที่จจะพฺงแสดง คือ “ความประพฤติเที่ยงธรรมในหน้าที่ ความซื่อตรงต่อมิตร และความสวามิภักดิ์ในเจ้าของตน และความกตัญญูในท่านผู้มีอุปการคุณ ความสัตย์นี้เป็นรสให้เกิดความชื่นบาน เป็นที่จับใจของชนทั้งปวง ล่วงเสียซึ่งสรรพสที่จจะพฺงรู้แจ้งด้วยชีวหาวิญญานกิตฺติ ด้วยทวารอื่นกิตฺติ เพราะทำบุคคลให้สามัคคีพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ช่วยประกอบกิจนั้นให้สำเร็จเป็นประโยชน์แก่ตน และผู้อื่นทั้งสองฝ่าย จุดมุ่งหมายของความสามัคคี สรุปได้ว่า

- ๑) ช่วยให้นุชยมีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา
- ๒) ช่วยให้การกระทำผิดด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ลดลง เบาบาง
- ๓) ช่วยให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน
- ๔) ช่วยให้ประเทศชาติสามารถดำรงสภาพรชว์ลูกหลานได้

ดังนั้น แนวความคิดและคุณลักษณะเรื่องความสามัคคีนั้นต้องเป็นไปในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตน คนอื่น รวมทั้งส่วนรวมอันมีชาติบ้านเมืองเป็นที่หลัก ลักษณะของความสามัคคีต้องสอดประสานกันระหว่างการกระทำทางกายและจิตใจ กล่าวคือ การกระทำทางกายต้องถูกต้อง ดีงาม การกล่าววาจาทางปากต้องอ่อนหวาน ถูกต้อง ไพเราะ และการนึกคิดทางปัญญาต้องอยู่ในลักษณะที่ถูกต้องดีงาม เป็นสัมมาทิฐิเพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตน คนอื่นและสังคมส่วนรวมได้

๔.๒.๓ คุณค่าด้านศาสนา

พิธีกรรมการสวดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นปัจจัยสืบทอดรักษาพระศาสนานั้น มิใช่แต่การสวดพระอภิธรรมอย่างเดียวเท่านั้น แม้การสวดอื่น ๆ เช่น สวดสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ หรือแม้แต่สวดพระปาติโมกข์ ก็ถือว่าเป็นการสวดด้วยเหมือนกัน เพราะการสวดนั้นเริ่มจากการสวดพระปาติโมกข์เพื่อสวดบทพระบัญญัติของภิกษุทั้งหลายในวันอุโบสถ หลังจากนั้นการสวดจะเป็นไปในลักษณะแสดงธรรมสอนธรรม และการท่องจำพระสูตรที่พระสาวกทั้งหลายปฏิบัติกันต่อ ๆ มา ซึ่งวิธีการสวดเหล่านี้จะส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดสมาธิ ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่ขนิทายปาฎิกวรรค ว่า

เมื่อภิกษุทั้งหลายแสดงธรรม สอนธรรม สาธยายธรรมตามที่ได้ฟังได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดารแล้ว เธอย่อมรู้ทั่วถึงอรรถรู้ทั่วถึงธรรม เมื่อรู้ทั่วแล้วย่อมเกิดปราโมทย์เมื่อปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติเมื่อปีติกายย่อมสงบเมื่อกายสงบ ย่อมได้เสวยสุขเมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น^{๑๗}

^{๑๖} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๒๐/๒๖๔.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓.

ดังนั้น อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าคำว่า “สวด” หมายถึง การแสดงสอนและสาธยายธรรม คือ พระพุทธพจน์เพื่อทรงจำให้ขึ้นใจด้วยตนเอง และเพื่อเผยแพร่คำสอนแก่ชนทั้งหลายดังปรากฏหลักฐาน การสวดธรรมของพระสาวกในพระวินัยปิฎกว่า

พระโสณกุฎิกัณณะเถระสวดอัญญกวรรคให้พระพุทธเจ้าฟัง ด้วยทำนองสรภัญญะพระพุทธเจ้าทรง ยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในการสวดธรรมด้วยเสียงที่ไพเราะและในพระสูตรต้นปิฎกกล่าวว่า นั้นทมาดา อุบาสิกาสวดปารายนสูตรทำนองสรภัญญะจนท้าวเวสสุวรรณหาราชเลื่อมใส^{๑๘}

อนึ่งการสวดทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นการสาธยายเพื่อท่องจำพระธรรมคำสอน เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมี พระมหากัสสปะเป็นประธาน ได้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรกซึ่งการสังคายนานั้น หมายถึง การสวดพร้อม ๆ กัน เพื่อตรวจสอบพระธรรมวินัยให้ลงกัน สมกัน จนได้มีการจัดหมวดหมู่พระไตรปิฎกไว้ให้สวดเพื่อจำได้ง่าย และให้พระภิกษุสงฆ์ทรงจำพระธรรมวินัยโดยวิธีการท่องจำหรือเล่าสืบต่อกันมาด้วยวิธีที่ เรียกว่า मुखปาฐะ ดังข้อความว่า ภิกษุทั้งหลายในอดีตมีปัญญามากได้นำพระบาลี คือ พระไตรปิฎก และอรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎกต่อกันมาด้วย मुखปาฐะ จะเห็นได้ว่าการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธ พจน์ในครั้งพุทธกาลนั้น ใช้วิธีเรียนแบบบอกปากต่อกันแล้วท่องจำสวดสาธยายต่อ ๆ กันมา เรียกว่า मुखปาฐะ วิธีเล่าเรียนพระพุทธพจน์ที่เรียกว่า मुखปาฐะนี้ พระสาวกใช้มาตั้งแต่สมัยพระพุทธองค์ยัง ทรงพระชนม์อยู่โดยแบ่งกันท่องเป็นคณะตามความถนัดของแต่ละบุคคล เบื้องต้นพระอุบาลีเถระทำ หน้าที่ทรงจำพระวินัย พระอานนท์เถระทรงจำพระสูตร และพระสารีบุตรทรงจำพระอภิธรรม ภิกษุผู้ ถนัดพระวินัยก็เรียนพระวินัยจากพระอุบาลีเถระ ผู้ถนัดพระสูตรก็เรียนพระสูตรต่อจากพระอานนท์ ผู้ถนัดพระอภิธรรมก็เรียนพระอภิธรรม ต่อจากพระสารีบุตรเถระ แล้วก็ร่วมกันสวดสาธยายเป็นคณะ เพื่อสะดวกต่อการสวดสาธยายพระพุทธพจน์ เช่น พระทัฬหฬลบุตร เมื่อจัดที่พักให้พระต่างถิ่นซึ่ง เดินทางมาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าก็จัดให้พักอยู่เป็นคณะ ตามความถนัดในการทรงจำพระพุทธพจน์ การสืบต่อพระพุทธพจน์ด้วยวิธีท่องจำยังปรากฏว่า ครั้งหนึ่งพระโสณกุฎิกัณณะเดินทางจากชนบทห่างไกลมา เฝ้าพระพุทธองค์ทรงรับสั่งให้พระเถระพักอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกับพระองค์พอตกดึกจึงให้ท่าน สวดพระสูตรให้สดับ พระเถระสวดพระสูตรให้พระพุทธองค์สดับ ถึง ๑๖ สูตร ก็พอดีสว่างและเมื่อ พระพุทธองค์ประจวบก็ได้ให้พระมหาจุนทะ สวดโพชฌงคสูตรให้สดับจนหายจากอาการประชวร ในพระวินัยปิฎก ยังระบุว่าในอาวาสที่มีภิกษุจำพรรษาอยู่มากจะจำเป็นต้องให้มีภิกษุสวดปาฏิโมกข์ได้ หนึ่งรูปเป็นอย่างน้อย หากไม่มีจะต้องชวนขวายเป็นเรียนยังสำนักที่มีผู้สวดได้หากไม่ทำ เช่นนั้น ก็จะ ปรับอาบัติแก่เจ้าอาวาส เพราะโทษที่ไม่ใส่ใจจะให้มีผู้ทรงจำปาฏิโมกข์ แสดงให้เห็นว่า สมัยพุทธกาลนั้นได้มีการนำพระพุทธพจน์มาท่องบ่นสาธยายกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว

พระสารีบุตรเถระ ได้มีการริเริ่มจัดหมวดหมู่พระพุทธพจน์ไว้ เป็นแบบอย่างแล้ว เพื่อสะดวกแก่การทรงจำจนเกิดพระสูตร ๆ หนึ่ง ชื่อสังคีติสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสังคายนา หรือพระสูตรว่าด้วยการจัดระเบียบคำสอนนั่นเอง ภายหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๓ เดือน ได้มีการจัดระเบียบแบบแผนการทรงจำคำสอนใหม่อย่างเป็นระบบเรียกว่าการสังคายนาโดยพระอรหันต์

^{๑๘} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๕๓/๙๒-๙๓.

๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และได้มีมติจะรักษาพระพุทธรูปที่จัดระเบียบไว้แล้ว ด้วยวิธีมุขปาฐะหรือวิธีท่องจำ ภายหลังพระพุทธรูปปรินิพพานประมาณ ๔๕๐ ปี จึงได้มีการบันทึกพระพุทธรูปเป็นตัวหนังสือที่ลังกาทวีปสาเหตุมาจากบ้านเมืองมีความผันผวนอันเกิดจากภาวะสงคราม จึงยากแก่การทรงจำพระพุทธรูป ๒๔ ร่องรอย การทรงจำพระพุทธรูปด้วยวิธีมุขปาฐะที่พระสงฆ์สาวกใช้มาตั้งแต่พระพุทธรูปยังทรงพระชนม์อยู่นั้น ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เช่น การสวดพระอภิธรรมในพิธีกรรมงานศพ สวดพระปาติโมกข์ทุก ๑๕ วัน เพื่อทบทวนสิกขาบท ๒๒๗ สวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็น ของพุทธบริษัท แล้วยังมีการสวดอีกมากมายหลายประการ การสวดเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยในการสวดเพื่อรักษาสืบทอดพระพุทธรูปศาสนาทั้งสิ้น

๔.๓ สรุปท้ายบท

ในส่วนวัฒนธรรมประเพณี และพิธีกรรมงานศพนี้ ในแต่ละภูมิภาคจะมีการจัดงานศพที่แตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมโดยส่วนใหญ่แล้วจะมีรากฐานมาจากศาสนาทั้งนั้น แต่งานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ถือว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของการจัดพิธีศพตามคติทางพระพุทธศาสนา เพราะว่าพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ทรงมีความผูกพันใกล้ชิดกับบวรพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยพระราชศรัทธาในคำสอนทรงตั้งมั่นในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ประจักษ์ได้โดยการแสดงพระองค์ให้เห็นถึงความทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ดังที่ปรากฏในพระราชกรณียกิจงานนันทนาการ เช่น ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบุญกิริยาวัตถุ โดยการถวายสังฆทาน พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ทำนุบำรุงวัดต่าง ๆ สร้างพระพุทธรูปที่สำคัญ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพิธีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ตามโบราณขัตติยประเพณี เช่น จะเห็นได้จากการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ปัจจุบัน เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงสดับพระอภิธรรม ในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เป็นต้น ตรงนี้จะเห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์นั้น ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่ ๔ มิติ ได้แก่ บำรุงศาสนธรรม อุปถัมภ์ศาสนบุคคล บันดาลผลศาสนวัตถุ ทำนุศาสนพิธี

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง ศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพกษัตริย์ไทย โดยมีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติและรูปแบบพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย ๒) เพื่อศึกษาพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของบูรพมหากษัตริย์ไทย ๓) เพื่อศึกษาคุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร สรุปผลการวิจัยและเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๑. มูลเหตุแห่งการแสดงพระอภิธรรมเกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้านำเอาพระอภิธรรมมาแสดงโปรดพุทธมารดา ซึ่งเป็นประเพณีแห่งพระพุทธทั้งหลายในอดีตกาล เมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ แล้วทรงเสด็จเข้าจำพรรษา ณ ดาวดึงส์ภพ ทรงตรัสเทศนาพระสัตตปรกณอภิธรรมปิฎก (พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์) ตลอดไตรมาสเพื่อเป็นการสนองคุณแห่งพุทธมารดา

พระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุเนื้อหาของหลักธรรมที่เป็นสภาวะธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ เมื่อสรุปแล้ว ได้แก่ เนื้อความแห่งธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงโดยธรรมาธิษฐานยกเอาธรรมขึ้นแสดงล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบัญญัติ สัตว์ บุคคล เรียกว่า ปรมัตถเทศนา

๒. ความเป็นมาของการสวดทางพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ การสวดนั้นมีวัตถุประสงค์ประสงค์เป็นไปเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ชันทุสฺส สวดเพื่อแผ่เมตตาไปยังตระกูลสรรพสัตว์ต่าง ๆ รัตนสูตร สวดเพื่อปิดเป่าโรคระบาดที่เมืองเวสาลี กรณียเมตตสูตร สวดเพื่อแผ่เมตตาให้กับเหล่าเทวดา โภชณังคสูตร สวดเพื่อรักษาความเจ็บป่วยของพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งลักษณะในการสวดดังกล่าวนี้ เป็นการสาธยายพระคุณของพระรัตนตรัย เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้ฟังมีจิตเป็นสมาธิ และให้เกิดอนุสสติกับผู้ฟัง

ในสมัยพุทธกาลก็ดี หลังสมัยพุทธกาลก็ดี ยังไม่มีการจารึกหรือบันทึกคำสอน และพระพุทธรูปจะเป็นตัวหนังสือ จึงใช้วิธีท่องจำหรือสาธยายกันสืบ ๆ มา และเนื่องจากพระพุทธรูปหรือคำสอนนั้น จัดเป็นสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่าเป็นตัวพระพุทธศาสนาเลยก็ได้ จึงเกิดความจำเป็นขึ้นมาว่า เมื่อจะรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่นอกจากจะท่องจำคำสอนหรือพระพุทธรูปให้เป็นกิจวัตร และศึกษาทำความเข้าใจในเนื้อหา นั้น ๆ แล้วก็ยังจำเป็นต้องมีการสวดสาธยายธรรม โดยพระสงฆ์จะคัดเลือกพระพุทธรูปจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ออกมาสวดให้ตรงกับวัตถุประสงค์และลักษณะของงาน ดังนี้

๑) เกี่ยวกับพระวินัยปิฎก ได้มีพระพุทธรูปบัญญัติให้ท่องจำและทบทวนกันทุกกึ่งเดือน ซึ่งปัจจุบันก็คือ การลงอุโบสถฟังสวดพระปาติโมกข์ของพระสงฆ์นั่นเอง ซึ่งทุกวัดจะต้องทำทุกวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๔ ค่ำ

๒) ในส่วนของพระสุตตันตปิฎกนั้น เกิดประเพณีที่จะอนุรักษ์ไว้ ๒ วิธีด้วยกัน คือ

๒.๑) การท่องจำหัวข้อธรรม เพื่อรักษาพระพุทธศาสนา โดยถือเป็นการเรียนทางปริยัติศาสนา และการสาธยายธรรม ได้แก่ ประเพณีสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็น ทุกวันมิให้ขาด จึงเกิดมีทอสวดมนต์ประจำวัดสืบกันมา จนทุกวันนี้

๒.๒) การสวดมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลเนื่องในงานต่าง ๆ แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่

๒.๒.๑) สวดพระสูตร เช่น บทธรรมจักรกัปปะวัตนะสูตรและมงคลสูตร เป็นต้น

๒.๒.๒) สวดพระปริตร เช่น โมระปริตร ชันธปริตร เป็นต้น เพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายทั้งหลาย ซึ่งถือเป็นประเพณีการทำบุญ หรือบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ เช่น งานฉลองหรืองานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ได้นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เพื่อเป็นสิริมงคล บทสวดในงานดังกล่าวนี้ ก็นำข้อความสำคัญมาจากพระสุตตันตปิฎกนั่นเอง มาเป็นแม่บท

๓) สำหรับพระอภิธรรมปิฎกนั้น จะนำมาสวดเฉพาะในงานบำเพ็ญกุศลเนื่องในงานศพ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้วายชนม์ แต่เนื้อหาที่แท้จริงนั้น ล้วนเป็นคำสอนที่มุ่งสอนคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้นำไปปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากกองทุกข์

วิถีชีวิตของคนไทยมีกิจกรรมทางศาสนาโดยตลอดไม่ทางตรงก็ทางอ้อม หรือทั้งสองทาง ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนานั้นก็คือ “พิธีกรรม” ความสำคัญของพิธีกรรมนั้น ประการแรกเป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประการที่สองเป็นเครื่องสร้างความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ย่อมกระตุ้นจิตใจให้เกิดความเชื่อ มีความเป็นเอกภาพในจิตใจ สื่อธรรมะได้โดยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องนำทางและประการสุดท้ายเป็นเครื่องชักจูง ดึงดูดอารมณ์ ทำให้เกิดความสบายอึดอึดใจ อนุรักษ์แก่นของศาสนา และข้อปฏิบัติไว้ได้โดยอาศัยความศรัทธา ความเลื่อมใสเป็นสื่อ ความศรัทธาในพิธีกรรมเป็นขั้นแรก อย่างไรก็ตามธรรมชาติของพิธีกรรมนั้นย่อมเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ผสมผสานกับความเชื่อหลายด้าน เพื่อให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมและยุคสมัย ในบรรดาพิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ นั้น พบว่ามีการสวดทั้งสิ้นแต่การสวดของแต่ละศาสนานั้นก็มีแนวคิดแตกต่างกันออกไป โดยในศาสนาในยุคโบราณ การสวดนั้นเป็นวิธีการติดต่อสื่อสารและอ่อนน้อมต่อสิ่งเหนือธรรมชาติและการสวดเพื่อสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า แต่สำหรับการสวดทางพระพุทธศาสนานั้นมิได้สวดเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว หากแต่เป็นการรักษาไว้ซึ่งหลักธรรม บทบัญญัติและกฎระเบียบทางศาสนาเป็นหลักสำคัญ

๓. การสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย ปัจจุบันพบว่า มีแบบของการสวดอยู่ ๒ แบบ ได้แก่

๑) แบบทั่วไป หมายถึง แบบที่ใช้สวดในงานบำเพ็ญกุศลศพ อุทิศแก่บุคคลธรรมดา โดยมีโดยมีลักษณะของการสวด ดังนี้

ก) สวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เป็นยอดแม่บทใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมาแสดงค่าข้าวก้อนน้ำมัน โปรตพระพุทธมารดาบนดาวดึงส์สวรรค์ สิ้นกาล ๓ เดือน มี ๗ คัมภีร์ ได้แก่ พระธรรมสังคณี พระวิภังค์ พระชาตูกถา พระปุคคัลบัญญัติ พระกถาวัตถุ พระยมก และพระมหาปัญญา นิยมใช้สวดตามพิธีศพทั่วไป

ข) สวดพระอภิธรรมมัตถสังคหะ มี ๙ ปริจเฉท กล่าวถึง จิต, เจตสิก, รูป, และนิพพาน เป็นการกล่าวถึงความไม่เที่ยงของสังขาร ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ในที่สุด ปัจจุบันยังนิยมสวด แต่หาพระสงฆ์สวดได้ยาก เพราะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น ความพร้อมเพรียง และการประสานเสียง เป็นต้น

ค) สวดพระสหัสสนัย แปลว่า มีนัยพันหนึ่ง เป็นการกล่าวถึงธรรมทั่วจะให้สำเร็จประโยชน์ ๔ ประการ (หรือ อธิธิบาท ๔) ได้แก่ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ ความเอาใจใส่ ฝักใฝ่ และ วิมังสา ความหมั่นไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผล

ง) สวดพระมาลัย เป็นการกล่าวถึงพระประวัติของพระเถระรูปหนึ่งสำเร็จฌานสมาบัติ มีฤทธิ์ได้เดินทางไปโปรดยังเมืองนรกและสวรรค์ ให้เห็นว่าทำดีไปสวรรค์ ทำชั่วไปนรก และนำสิ่งที่พบเห็นมาสั่งสอนคนบนโลกให้ทำบุญ ทำดี อย่าทำชั่ว

๒) แบบทำนองหลวง ใช้สวดเฉพาะในงานพระราชพิธี คือ พิธีศพหลวงเท่านั้น คำว่า “พิธีศพหลวง” ในที่นี้หมายถึง พิธีศพที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ก) พระราชพิธีพระบรมศพ หรือพระศพ

ข) พิธีในพระบรมราชานุเคราะห์ เป็นงานศพของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการ หรือแม้แต่บุคคลทั่วไปที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ และมีคุณสมบัติครบถ้วนตามระเบียบกฎเกณฑ์ ที่ทางสำนักพระราชวังกำหนดไว้ หรือบุคคลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเป็นกรณีพิเศษ

๔. จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบว่า พิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมได้ปรากฏเป็นธรรมเนียมการปฏิบัติมาตั้งครั้งสมัยอยุธยา ส่วนในสมัยธนบุรีมีบันทึกงานพระบรมศพน้อยมาก และเป็นช่วงระยะเวลาที่สั้น และต่อมาพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวไว้ในพระราชพิธีพระบรมศพในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เมื่อบ้านเมืองเป็นปึกแผ่น ย่อมส่งผลต่อความสมบูรณ์ของพระราชพิธีตามแบบแผนที่มีมา แสดงให้เห็นว่าการจัดการพิธีพระบรมศพนั้นมีความยิ่งใหญ่ และสมพระเกียรติอย่างมาก โดยได้รับรูปแบบองค์ประกอบของพิธีกรรมมีแนวคิดและการปฏิบัติที่ได้สืบทอดโบราณราชประเพณีมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวความคิด รูปแบบการปฏิบัติ พร้อมทั้งเครื่องประกอบพิธีต่าง ๆ เป็นเหตุให้ยึดหลักการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีดังที่เคยปฏิบัติสืบทอดมาแต่ครั้งโบราณ และดำริให้ปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ทุกประการ อีกทั้งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระศาสนาอย่างจริงจัง

สรุปได้ว่าแนวคิดและการปฏิบัตินั้น ยังคงรักษารธรรมเนียมที่เคยมีมาในสมัยอยุธยาไว้ อย่างสมบูรณ์ แต่เมื่อเข้าสู่ยุคของการติดต่อสื่อสารกับต่างชาติที่เริ่มเข้าติดต่อกัน และถือได้ว่า มีความเจริญและมีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมากในยุคสมัยนี้เริ่มคำนึงถึงหลักความเป็นเหตุเป็นผล ตามความเป็นจริงของประเพณีที่สืบทอดกันมา โดยมีแนวคิดที่จะการลดความฟุ่มเฟือย และยึดหลักด้านความเหมาะสมตามบริบททางสังคมและยุคสมัย จึงเป็นเหตุให้เริ่มลดความยิ่งใหญ่ของพิธีกรรมลง พร้อมทั้งได้ประกาศยกเลิกขนบธรรมเนียมที่ไม่เป็นเหตุเป็นผลออกเสีย ซึ่งประเพณีบางอย่างนั้นก่อให้เกิดความลำบากและไม่สะดวกแก่ประชาชน เช่น การโกนหัวไว้ทุกข์ ตลอดช่วงระยะเวลาที่บำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพ เป็นต้น ส่วนการบำเพ็ญพระราชกุศลนั้นเป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นว่าเป็นหัวใจของการจัดพิธีพระบรมศพ แต่ละกระบวนการต้องมีการประดับประดาด้วยพระสงฆ์จำนวนมาก และมีการสวดพระอภิธรรมเป็นเวลานานตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน มีการแสดงพระธรรมเทศนา เหล่านี้ถือได้ว่าเป็นหัวใจของการจัดพิธี

ในส่วนของพระสงฆ์ผู้มีหน้าที่ในการสวดซึ่งก็คือพระพิธีธรรมนั้น มีเอกสารหลายฉบับ สมัยรัชกาลที่ ๑-๔ ระบุไว้ว่าพระสงฆ์ที่สวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวงเรียกว่า “พระคู่สวด” ส่วนคำว่า พระพิธีธรรม ปรากฏเรียกครั้งแรกในงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ บรมราชเทวี ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และพบว่าลักษณะทำนองของการสวดพระอภิธรรม ที่พระพิธีธรรมที่ใช้สวดพระอภิธรรมพระศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มีอยู่ ๔ ทำนอง ได้แก่ ทำนองกะ ทำนองเลื่อน ทำนองลากซุง และสรภัญญะ

๕. ศาสนาและวัฒนธรรมต่างเป็นแบบแผนแห่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา วัฒนธรรมมีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมแทบทุกแง่มุมของชีวิต ทั้งปัจเจกชนและสังคมส่วนรวม ผลผลิตทางวัฒนธรรมอันเป็นแง่มุมทางศาสนานั้นจะมีความประณีตวิจิตรมีคุณค่า นับเป็นสิ่งแสดงออกถึงความเจริญของมนุษยชาติ ขับเคลื่อนด้วยแรงขับภายในจิตใจให้เกิดศรัทธา เลื่อมใสในศาสนา นำไปสู่การกระตุ้นจิตสำนึกในการสร้างสรรค์ผลงานทางวัฒนธรรม จากการศึกษาภาพรวมทั้งหมดพบว่าพิธีกรรมสวดพระอภิธรรมบรมศพนั้นประกอบไปด้วยประเด็นหลัก ๒ ส่วนด้วยกัน คือ สถาบันพระพุทธศาสนา กับ สถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นพิธีกรรมแบบอย่างที่สร้างขวัญและกำลังใจให้แก่เหล่าพสกนิกรชาวไทยที่อยู่ใต้เบื้องพระยุคลบาท ให้มีสำนึกในการสร้างคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง

คุณค่าและประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

๑) รูปแบบลำดับขั้นตอนพิธีกรรมการสวดพระอภิธรรมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับพุทธศาสนิกชนชาวไทย ในการจัดพิธีศพตามหลักทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นพิธีที่ละเอียดอ่อน ทรงไว้ซึ่งคุณค่าทางราชประเพณี และเป็นวัฒนธรรมอันสูงส่งของชาติไทย เป็นพิธีที่ดูแล้วอัครจริยธรรมเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ จึงนับว่าเป็นบุญเป็นวาสนาแล้ว สำหรับพสกนิกรชาวไทยที่ได้เห็นและมีส่วนร่วมพิธีอันศักดิ์สิทธิ์นี้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่พุทธศาสนิกชนควรยึดถือเป็นแบบอย่างในการจัดงานพิธีศพ

๒) คุณค่าด้านปัจเจกบุคคล ปกติแล้วการจัดงานพิธีศพของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีศพนั้น มักจะเป็นเครือญาติ เพื่อน และผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกันเท่านั้น แม้ในทาง พระพุทธศาสนาก็ได้แสดงคุณธรรมข้อหนึ่งในพิธีศพ ก็เพื่อแสดงความเป็นญาติ ดังที่ปรากฏในติโร กุททสูตรตอนหนึ่งว่า โส ญาติมโม จ อโย นิสสิโต เปตา น ปุชา จ กตา อุพารา พลล จ ภิกขุ น มนุปปทินัน ทุมเหติ ปุณณิ ปสุต อนปปกนติ. แปลว่า ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว การบูชาญาติต่าง ๆ ที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ทำอย่างยิ่งใหญ่แล้วทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้ แล้ว เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มีใช้น้อย ทั้งกำลังกายของภิกษุ พระองค์ก็ทรงเพิ่มให้แล้ว พระองค์จึง ทรงเป็นผู้สะสมบุญไว้มีใช้น้อยเลย ฯ

โดยสรุปแล้วก็คือผู้ที่เข้าร่วมในพิธีศพ ก็จะต้องเป็นผู้ที่รู้จักกันเท่านั้น แต่สำหรับพิธีกรรม พระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ถึงแม้ว่าจะทรงเป็น พระมหากษัตริย์ แต่ก็ทรงเปิดให้พสกนิกรทุกหมู่เหล่าได้เข้าร่วมพิธีกรรม ตามสมควรแก่ฐานะของตน ซึ่งนับว่าเป็นคุณค่า และเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่ง สำหรับแต่ละบุคคลที่มีโอกาสเข้าพิธีกรรม อันทรงคุณค่านี

๓) คุณค่าด้านสังคม จากห้วงแห่งการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา ภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เมื่อวาระสำคัญนี้เกิดขึ้นแล้ว พสกนิกรก็ได้แสดงความกตัญญู ซึ่งจะมีผลสืบทอดออกมาเป็นกตเวทิตา อันจะเป็นการปฏิบัติอย่างจริงจังยั่งยืน โดยเป็นการเตือนใจให้ พสกนิกรทั่วทั้งประเทศตื่นตัวระลึกรู้และตั้งใจนำตนเข้าสู่การทำกิจกรรมทั้งหลาย เช่น วัดทุกวัด จัดพิธีสวดพระอภิธรรม นอกจากนั้นยังมีโครงการปฏิบัติธรรม โครงการอุปสมบท ในส่วนส่วน ข้าราชการได้ทุ่มเทสรรพกำลังในการทำหน้าที่ด้วยเสียสละ เช่น ด้านทัศนศิลป์ กลุ่มงานศิลปากร และผู้มีความรู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมออกแบบ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ต่างเสนอและอาสา ในการสนองงานพิธี และลงมือทำด้วยความตั้งใจทำงานทุกอย่าง เพื่อให้งานออกมาประณีตงดงามสม พระเกียรติยศ ตรงนี้จะเห็นได้จากเครื่องประกอบเกียรติยศต่าง ๆ มีความยิ่งใหญ่และทรงคุณค่าอย่าง มาก ทั้งการบันทึกขั้นตอนพิธีกรรม โดยที่สุดคือการสร้างพระเมรุมาศนั้น มีความงดงามอย่างที่ไม่เคย ปรากฏมาก่อน และส่วนของประชาชนก็ร่วมกันทำกิจกรรมจิตอาสาสามัคคี เป็นต้น ทั้งหมดทั้งหมด เพื่อเป็นการน้อมอุทิศถวายเป็นพระราชกุศล พร้อมทั้งเป็นการสนองพระราชปณิธาน และประชาชน เองก็ได้พัฒนาชีวิตเจริญบุญประพฤตินิยม พร้อมกับผลรวมที่จะเกิดเป็นความสามัคคี และความ มั่นคงทางวัฒนธรรม ของประเทศชาติ

๔) คุณค่าด้านศาสนา พิธีกรรมสวดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นปัจจัยสืบทอดรักษา พระศาสนานั้น มิใช่แต่การสวดพระอภิธรรมอย่างเดียวเท่านั้น แม้การสวดอื่น ๆ เช่น สวดสรรเสริญ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เพราะการสวดจะเป็นไปในลักษณะแสดงธรรมสอนธรรม การสวดเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยเพื่อรักษาสืบทอดพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ส่วนวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมงานศพ ในแต่ละภูมิภาคจะมีการจัดงานศพที่แตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมโดยส่วนใหญ่แล้วนั้นจะมีรากฐานมาจากศาสนาทั้งนั้น แต่งานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ถือว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของการจัดพิธีศพตามคติทางพระพุทธศาสนา เพราะว่าพระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ ทรงมีความผูกพันใกล้ชิดกับบรรพบุรุษพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยพระราชศรัทธาในพระธรรมคำสอน ทรงตั้งมั่นในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ประจักษ์ได้โดยการแสดงพระองค์ให้เห็นถึงความทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ดังเป็นที่ปรากฏในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจนานัปการ เช่น ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบุญกิริยาวัตถุโดยการถวายสังฆทานพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ทำนุบำรุงวัดต่าง ๆ สร้างพระพุทธรูปที่สำคัญ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพิธีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ตามโบราณขัตติยประเพณี เช่น จากการทำสมเด็จเจ้าอยู่หัวพระองค์ปัจจุบัน เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลงานพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ตลอดจนถึงพระราชพิธีการออกพระเมรุ ไปจนถึงการทรงบรรจุพระอัฐิ ซึ่งทั้งหมดเป็นการประกอบพิธีกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เป็นต้น ตรงนี้จะเห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อยู่ ๔ ด้าน ได้แก่ ๑) บำรุงศาสนธรรม ๒) อุปถัมภ์ศาสนบุคคล ๓) บันดาลตลศาสนาวัตถุ ๔) ทำนุบำรุงรักษาศาสนพิธี ทั้งหมดล้วนเป็นคุณค่าด้านศาสนาทั้งสิ้น

การสวดพระอภิธรรมพระบรมศพของพระบูรพมหากษัตริย์นี้ ยังเป็นประเพณีการใช้พิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นตัวครอบคลุมทั้งแนวคิดและการปฏิบัติ ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าการจัดงานศพเป็นการจัดพิธีกรรมทางศาสนาอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของศาสนาต่อสังคมอยู่ในรูปแบบของประเพณีมีการปฏิบัติสืบทอดกันมา โดยมีความสัมพันธ์ของสถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นมีความสอดคล้อง ยอมรับและส่งเสริมซึ่งกันและกันเรื่อยมา แสดงออกมาโดยพิธีกรรมอันเป็นพระราชพิธีทางศาสนาต่าง ๆ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ แสดงออกอย่างชัดเจนในส่วนองหน้าที่ของพิธีกรรมในสังคมไทย พิธีกรรมทางศาสนาที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ ในการสวดพระอภิธรรมในพิธีพระบรมศพนี้ นอกจากเป็นการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีแล้ว ยังมีการเสริมคุณค่าให้กับพิธีกรรมต่าง ๆ โดยมีการยกระดับพิธีกรรมขึ้น ด้วยแนวคิดทางด้านสถาบันชั้นสูงส่งผลให้เกิดการสร้างคุณค่าด้วยวิธีการต่าง ๆ ขึ้นในพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลจากความรู้สึกที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ปัจจุบันการสวดพระอภิธรรมมีความสำคัญลดน้อยลง เจ้าภาพมักจัดให้มีเพื่อปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีเท่านั้น รูปแบบขั้นตอนบางอย่างถูกยกเลิกไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม และความประสงค์ของเจ้าภาพ เช่น เร่งรัดให้สวดแบบกระชับ เพื่อประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย ส่วนพระผู้สวดนั้นก็สวดแบบย่อ ๆ ซึ่งต่างจากในอดีตอย่างมาก ในเมื่อผู้จัดงานก็ดี พระสงฆ์ผู้สวดก็ดี ต่างให้ความสำคัญน้อยลง ความเสื่อมถอยของการสวดพระอภิธรรม ก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่วัดต่าง ๆ ควรมีการอบรม ชี้แจง ให้พระผู้สวดตระหนักถึงความสำคัญของการสวด พร้อมทั้งแนะนำพุทธศาสนิกชนให้มีความเข้าใจในพิธีกรรมดังกล่าวมากยิ่งขึ้น

การสวดพระอภิธรรมในพิธีพระบรมศพและพระศพ เป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา พิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นมรดกของชาติ เป็นมรดกทางพระพุทธศาสนา จึงสมควรอย่างยิ่งที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยต้องช่วยกันอนุรักษ์ ส่งเสริม ไว้ให้เป็นสมบัติของชาติของพระศาสนาสืบไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อทำการวิจัยครั้งต่อไป

พิธีกรรมที่ถือว่าเป็นปัจจัยการสืบทอดพระพุทธศาสนานั้น ส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติตามธรรมเนียมที่สืบทอดกันมาโดยยังขาดความรู้ความเข้าใจ ในความหมายและวัตถุประสงค์ของพิธีกรรม รวมไปถึงความซาบซึ้งในสำเนียงทำนองสวด ที่สามารถใช้ในการน้อมนำจิตผู้ฟังให้เกิดความศรัทธา เพราะตราบไต่ที่ผู้ฟังยังมีความซาบซึ้งในเสียงสวดพระอภิธรรมอยู่นั้น พร้อมทั้งตระหนักถึงคุณค่าและประโยชน์ของพิธีกรรมงานศพอยู่นั้น เท่ากับว่าเป็นหนทางหนึ่งที่สามารถเป็นปัจจัยในการส่งเสริมและรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ได้ และเป็นบาทฐานทางวัฒนธรรมที่ดีสำหรับพุทธศาสนิกชน ในการที่จะเข้าสู่การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังต่อไป

สำหรับวัตถุประสงค์การศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ยังต้องขยายประเด็นการศึกษาให้ลึกและกว้างยิ่งขึ้นไปอีกในอนาคต โดยผู้วิจัยจึงขอเสนอไว้ ๓ ประเด็น คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าการสวดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. ศึกษาวิเคราะห์ทำนองการสวดพระอภิธรรมในสังคมไทย
๓. ศึกษาวิเคราะห์คติธรรมที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
_____. พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

(๒) หนังสือ:

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุม
สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๒.
_____. พระพิธีธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตร และ
สหกรณ์แห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔.
กระทรวงวัฒนธรรม. สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม “ฉลอง ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๘.
เกรียงไกร เกิดศิริ. งานพระเมรุมาศ: ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
ที่เกี่ยวข้อง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๖๐.
คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
จดหมายเหตุ แฟรงก์ มังเดซ ปินโต. การท่องเที่ยวพจนานุกรม (สันต์ ท.โกมลบุตร ผู้แปล).
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๖.
จดหมายเหตุนิโกลาส์ แชรแอส. ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ และการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (สันต์ ท.โกมลบุตร ผู้แปล). พิมพ์จำหน่ายที่
กรุงปารีส. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.
จดหมายเหตุรายวัน เดอ ชัวซี. การเดินทางสู่ประเทศสยามฉบับสมบูรณ์ (สันต์ ท.โกมลบุตร
ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๖.
ชัยวัฒน์ อุตพัฒน และวิธาน สุชีคุปต์. หลักการดำรงชีวิตในสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

ทองพูล บุญยมาลิก. **พิธีสวดพระอภิธรรม** : การศึกษาสังเกต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมอธรรม, ๒๕๔๒.

ธนิต อยู่โพธิ์. **พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดั่งส์**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน ศิวพร จำกัด, ๒๕๒๕.
 นนพร อยู่มั่งมี. **ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด. ๒๕๖๐.

ประเวศ วะสี. **ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคมและศีลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์. **พระพิธีธรรม การสวดทำนองหลง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ **พุทธประวัติแนวปฐมสมโภช**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ **กรณีธรรมกาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์อ่าไฟ, ๒๕๔๒.

พระมหานิรุต จิตส่วโร. **คู่มือสมณศักดิ์พดยศ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **มาติกาโชติกะ ธัมมสังคณีสรูปัตถ**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๕.

_____ **หลักสูตรการเรียนพระอภิธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ยิ้ม ปันทาภูร. **ศาสนสมเด็จ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

เริง อรรถวิบูลย์. **ความรู้เรื่องพิธีธรรมนิยมสงฆ์ เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๔๕.

ลาอุแบร์ ซีมอง เดอ. **จดหมายเหตุลาอุแบร์** (สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล). นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๔๘.
 วินัย พงศ์ศรีเพียร. **คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). **เรารักในหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖.

สมภาพ ภิรมณ์. **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘.

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. **ความรู้และคตินิยมในการบำเพ็ญกุศลงานศพ.**

นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. **สมุดภาพจดหมายเหตุงานพระเมรุมาศและงานพระเมรุในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๖๐.

สำนักราชเลขาธิการ. **ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒.

สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: จริยสุนิหวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒.

สุกรี เจริญสุข. **ดนตรีชาวสยาม.** กรุงเทพมหานคร: Dr Sax, ๒๕๓๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เสถียรโกเศศ. **ประเพณีเก่าของไทย.** กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๐.

_____. **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๓.

อนัน อมรตริย์. **จดหมายเหตุการณ์จลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช** (คำให้การขุนหลวงหาวัด). กรุงเทพมหานคร: พี.เค. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๔.

อภิธาน สมใจ. **งานศพล้านนา ปราสาทนทหัตถิลิঙ্গ์ สู่ไม้ศพ.** เชียงใหม่: สำนักพิมพ์วรรณรักษ์, ๒๕๔๑.

อุดม อรุณรัตน์. **ดุริยางคดนตรีจากพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม, ๒๕๒๖.

(๓) วิทยานิพนธ์:

เดชา ศรีคงเมือง. “การวิเคราะห์ทำนองสวดพระอภิธรรมในพิธีศพหลวง”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘.

พระครูอุทัยปริยัติโกศล. “ปริศนาธรรมที่เกี่ยวกับการตายของภาคอีสาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ จานวุฑฺโฒ. “ศึกษาความเปลี่ยนแปลงการจัดการงานศพของชาวพุทธ กรณีศึกษาบ้านหมื่น ตำบลนารัง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

เมธา หริมเทพาธิป. “เกณฑ์ตัดสินความจริงตามหลักกาลามสูตร : ศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิจารณ์”. **วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๗.

รักไทย สิงห์สถิตย์. “การศึกษาพระราชพิธีบรมศพ ณ ท้องสนามหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

สมเกียรติ ตั้งคณะสิงห์. “พระพุทธศาสนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย : ศึกษาเปรียบเทียบพิธีศพของพระสงฆ์ไทยและฆราวาส”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

(๔) เอกสารอื่น ๆ ที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่:

“จดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๔” (อัดสำเนา).

“จดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๕” (อัดสำเนา).

“จดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๖” (อัดสำเนา).

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ทองพูล บุญยมาลิก. มรดกทางภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม: ราชวอด. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/performing-/317m-s\[๒ ๓ .ค . ๒๕๖๐\]](http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/performing-/317m-s[๒ ๓ .ค . ๒๕๖๐]).

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) Book:

A.S. Hornby. **Oxford Dictionary**. New Delhi : oxford University press, 2002.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาโยธิน โชติธมโม (พลดงนอก)
- ว/ด/ป เกิด : วันที่ ๑๓ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘
- สถานที่เกิด : ๑๑ ม.๑ ต.หนองตาดใหญ่ อ.สีดา จ.นครราชสีมา
- การศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๔๔ : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดเดิม จ.นครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๔ : เปรียญธรรม ๓ ประโยค สำนักเรียนวัดราชสิทธิาราม กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์การทำงาน : ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะแขวงวัดท่าพระ.
- อุปสมบท : วันที่ ๓ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๑
พระอุปัชฌาย์	พระครูวรกิจประสาธน์
พระกรรมวาจาจารย์	พระครูสุนทรวิสุทธิธรรม
พระอนุสาวนาจารย์	พระครูวิชิตศุภการ
- สังกัด : วัดราชสิทธิาราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
- หน้าที่ : พระพิธีธรรม, ผู้ช่วยเลขานุการสำนักเรียนวัดราชสิทธิาราม.
- ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดราชสิทธิาราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กทม. ๑๐๖๐๐
- ติดต่อ : โทร. ๐๘๗ ๙๑๗ ๕๒๕๙, อีเมล. p.yothin_2528@hotmail.com